GEORGES MICHEL

Georges Michel

SARTRE YILLARIM

bir dostluğun öyküsü

Çeviren: Zihni Küçümen

ADAM

Georges Michel

Sartre Yıllarım

Bir Dostluğun Öyküsü

«Mes années Sartre»

©

Türkiye'de yayın hakları
ADAM YAYINCILIK A.Ş.'nindir.
Copyright Georges Michel/Hachette 1981

Birinci Basım : Ocak 1985

Kapak Düzeni : Erkal Yavi
284.06.001.392.229

Georges Michel

•

Sartre Yıllarım

Bir Dostluğun Öyküsü

Anı

Fransızca'dan çeviren Zihni Küçümen

ADAM

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Georges Michel ile 1963 yılının Şubat ayında tanıştık. Ben o sıralar Paris'te Uluslar Tiyatrosu Üniversitesi'nde öğrenciydim. O da üniversiteye önce dinleyici olarak katılmış, sonra da dersler sarınca o geçkin yaşında —ben otuz üç, o otuz yedi yaşındaydı— öğrenci olmayı kabul etmişti. Üniversite dediğim, o ünlü Chatelet Alanı'nda eski Sarah-Bernhardt Tiyatrosu'nun en üst katında kocaman bir derslik, iki yönetim, bir müdürlük odasından kurulu, üç öğretmenli, otuz kırk öğrencili bir yerdi. Müdür de, yardımcıları da bir punduna getirip Kültür Bakanlığı'ndan kopardıkları ödenekle çöplenen açıkgözlerdi. Yaptıkları işin tek yararı, dünyaca ünlü tiyatro adamlarını konferansçı olarak dersliğe getirmeleriydi. Böylece Jean Vilar'ı, Giorgio Strehler'i, Roger Planchon'u, Ionesco'yu, Billetdoux'yu, Barrault'yu, Piscator'u, Rouleau'yu, Peter Brook'u, René Allio'yu, Laurence Olivier'yi, Joan Littlewood'u, John Gielgud'u, Judith Malina'yı, Adamov'u, Vittorio Gassman'ı, Bernard Dort'u dinlemek, onlara sorular sormak fırsatını elde ediyorduk. Yoksa o üç sözde öğretmenin bizlere tiyatro konusunda bir yığın palavradan başka öğre-

tecek bir şeyleri yoktu. Aşağıdaki kahvede oturur, G. Michel'le bunları uzun uzun konuşurduk. Ben, iplik boyayanların yalnız bizim gibi ülkelerde bulunduğunu sanırdım, o benim saflığıma gülümseyerek Fransa'daki katakullicileri anlatırdı. Sartre ile dostluğunu da o sıralar öğrenmiştim.

Onu ilk gördüğümde, çekingen, pek lafa karışmaz, kendi halinde, durmadan notlar alan biriydi. O mu bana sokuldu, ben mi ona, hatırlamıyorum. Dünyanın dört bir yöresinden ışıklanmaya gelmiş o kadar öğrenci arasmda arkadaş olabildiğim iki üç kişi arasındaydı. Bir gün elinde Henri Gouhier'nin *Tiyatronun Özü* adlı kitabını gördüm. «İlginç bir kitap,» dedi. Ben ise onu bir Fransız'dan on yıl önce okumuş olmanın fiyakasıyla, «Ohoooh! Ben onu yıllarca önce okumuştum. Sen daha yeni mi keşfediyorsun?» demiştim. Yarı alaylı, yarı mahçup bir gülümsemeyle, «Ben hep geç kalmışımdır!» cevabını vermişti. Paris'in yirminci bölgesinde saatçilik yaptığını, oyun ve roman yazdığını, tiyatroya tutkun olduğunu öğrenmiştim. Yazdığı oyunlardan birini okumak istedim. *Oyuncaklar* adlı oyununu bir pazar günü otelime kadar getirdi. Hemen o gün okudum. Çok özgün bir oyundu ama gereksiz tekrarlar, uzunluklar vardı. Bunu söylediğimde ne bozuldu, ne de kırıldı. Yalnız *Les Temps Modernes* dergisinde yayımlandığını, yakında Yugoslavya'da dünya prömiyerinin yapılacağını söyledi. Kâh evinde, kâh bizim otelin küçük holünde, sık sık da Chatelet'deki kahvelerde altı ay boyunca buluşup söyleştik. Bana Sartre'ı anlatırdı. Her Fransız gibi bizi İran, Irak, Suriye gibi bir ülke sandığı için de tiyatromuzda oynanan oyunları sıraladığımda şaşırırdı. Hele Sartre'ın *Saygılı Yosma, Gizli Oturum, Altona Mahpusları, Sinekler, Mezarsız Ölüler* adlı oyunlarının oynandığını, *Kirli Eller* oyunuyla romanlarının da dilimize

çevrildiğini söyleyince, «Durun bunu ona haber vereyim» diye nasıl sevindiğini unutamıyorum.

Türkiye'ye dönüşümde *Oyuncaklar*'ı Muhsin Hoca'ya da anlattım. Gelişmiş bir ülkede aşırı ve gereksiz tüketimi pompalamak için yapılan saçma sapan reklamları ve bu reklamlarla beyni yıkanıp robotlaşan insanları tiye alan bir taşlamaydı. Oyunu iki yıl sonra Şehir Tiyatrosu'nda sahneye koydum. Georges Michel'i de çağırmıştık. Türkiye'ye geleceği için sevinçliydi. Fakat genel provaları da yapıldığı halde *Oyuncaklar* oynanamadı. Çünkü o günlerin Belediye Meclisi Muhsin Hoca ve çocuklarının «icraatını» beğenmiyordu. *Oyuncaklar*'da başrolü oynayan Mücap Ofluoğlu da, ben de istifayı basmıştık. Olan Georges Michel'e oldu. Ama bir yıl sonra Ankara Sanat Tiyatrosu onun ünlü *Pazar Gezintisi* adlı oyununu sahneleyerek Georges Michel'i ülkemizde de duyurdu. Daha sonra özel bir tiyatro *Oyuncaklar*'dan yapılma bir uyarlamayı sahneledi. Ama Georges Michel bu oyunlarından telif hakkı alamamıştı.

1966'da Paris'te tekrar bir araya geldiğimizde onu TNP'de *L'Agression* adlı elli kişilik oyununu sahnelerken görünce şaşırmıştım. Çünkü yazarlığının yanı sıra bu kez sahneye koyuculuğu da —hele o otuz metre ağızlı sahnesi, iki bin beş yüz kişilik salonu olan Fransız Ulusal Halk Tiyatrosu'nda— soyunması, oldukça yürek isteyen bir işti. Yüzünün akıyla çıktı ama oyunu pek tutmadı. O gün bugün arkadaşlığımız sürer durur. Georges Michel hâlâ Fransa için bile demir leblebi sayılabilecek oyunlar yazmaktan geri kalmıyor.

Sartre Yıllarım'a gelince, beni onu çevirmeye, ne Michel'le olan arkadaşlığımız, ne Sartre için verdiği çok özel bilgiler yöneltmişti. Kitabın içtenliğine, sıcaklığına, canayakınlığına vurulmuştum. Yaşamı boyu «deyyuslar»la, «pis herifler»le uğraşan Sartre'a göre G. Michel içtenli-

ğin, temizliğin ta kendisiydi. Belki de bundan dolayı sevmiş, onunla dost olmuştu Sartre. Sağa da, sola da yaranamayan, doğru bellediklerini (kavliyle de fiiliyle de) göstermekten bir an geri kalmamış olan Sartre'ı, bu söylence haline gelmiş filozof ve yazın adamını, insan yanıyla, özel yaşammdaki ince ayrımlarıyla öylesine naif bir biçemle anlatıyordu ki G. Michel, benim gibi Sartre sevenlerin etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece Parisli yazar-saatçi Türkiye'de üç oyununun oynanmasına karşın ilk kez telif hakkı da alarak, yeryüzünde emeğin karşılığını ödemeyen tek ülke olduğumuz düşüncesini de kafasından silmiş olacak.

Meraklısı alır okur, severse çevirir diye, onun yapıtlarını sıralamak istiyorum

Les Bancs - Roman (Grasset)
Les Bancs - Oyun (Grasset)
Un Petit Nid d'Amour - Oyun (Gallimard)
Les Jouets - (Oyuncaklar) (Gallimard)
La Promenade du Dimanche - (Pazar Gezintisi) (Gallimard)
Les Bravos - Roman (Gallimard)
L'Agression - Oyun (Gallimard)
Les Timides Aventures d'Un Laveur de Carreaux - Roman (Grasset)
Arbaletes et Vieilles Rapieres - Oyun (Gallimard)
La Ruée Vers L'Ordre (Düzene Hücum) - Oyun (Bu oyun dilimize çevrildi fakat oynanmadı.) (Le Cahier du Théatre)
Une Place au Soleil - Oyun (Oynandı fakat basılmadı.)

Zihni Küçümen

Rita'ya

Benden «Sartre'la birlikte geçen yirmi yıllık dostluğum» üstüne bir kitap istenildiğinde sıkıntıya benzer bir şey duydum ve hemen geri çevirdim. Doğrusunu söylemeli, bu öneri onun ölümünden birkaç gün sonra gelmişti. Üstelik öneri, başlık olarak da bana uygunsuz görünüyordu. Önce, ilişkimizi böylesine güçlü bir sözcükle nitelemeye, bu sözcüğü kullanmaya hakkım var mıydı? İkincisi, kendimi, benim için değerli olan bir şeyden bir «ürün» çıkartmakta pek deneyimsiz görüyordum.

Benden bunu isteyen kişiye kesin bir «hayır» demememek için şu sıralar böyle bir şeye pek istekli olmadığımı, ama birkaç ay sonra belki bu işe girişmekten zevk duyabileceğimi söyledim. Güncelliği üstündeyken doğan bu isteğin, sonraları yinelenmeyeceğini düşünüyordum. İçgüdüsel olarak karşı koyduğum bu öneriyle böylece artık karşı karşıya kalmayacaktım.

Bana düşünmek için zaman bırakıldı. Sonra yeniden üstelendi. Vaktiyle karşı koyduğumu, şimdi kabul ediyordum. Bu, onu yitirişimden beri benden ayrılmayan acıyı ortadan kaldırmak içindi; —ona son kez yaklaşmamın verdiği güçlendirici kıvançtan doğuyordu; davranışlardan,

anlık izlenimlerden oluşan bir yaşamın fotoğraflarını, imgelerini yeniden yaşatmak, onun sesini tekrar tekrar duymak zevkinden kaynaklanıyordu—. Ve kendimi sorguya çekmek isteğinden... Yirmi yıllık bu «dostluk» neydi? Hamurunda ne vardı? Toplumcu, Yahudi, saatçi ve kendi kendini yetiştirmiş olan ben; zekâ, açık görüşlülük, bilgi hazinesi o. Ortak neyimiz vardı?

Mezarlıkta, gömütünün çevresinde, birçok kez dolandım durdum. Hayır, Sartre orada değildi. Bir rafın üzerinde duran kumbara misali, çimentoya yerleştirdikleri bu küçük kül kutusu olamazdı o.

Sözcükler'i, *Bulantı*'yı, *Ailenin Aptalı*'nı tüm tiyatro yapıtlarını tekrar okuyorum; o yaşıyor. Sesini duyuyorum. Bir tümcenin bükümünde patlayan zekâsını, bir kristal gibi pırıldayan çözümleme ve bireşim yeteneğini duyuyorum.

Sartre yaşadığı sürece, ilişkilerimiz hakkında kendime hiçbir soru sormamıştım. Bana çok doğal, çok açık geliyordu bu ilişkiler.

Ölebileceğini hiç düşünmüyordum. Oradaydı. Onu duymak, onunla konuşmak onu görmek için telefonu açmak yeterliydi. Hep cevap verirdi.

Benim başvuru yerimdi o. Bir şey hakkında bilgi mi almak istiyordum, sorularımı yanıtlamak için paralanırdı. Sokakta onunla yürürken, başıma hiçbir şey gelmeyeceğine emindim. Polis beni tutuklayabilirdi ama Sartre'ın beni hemen kurtaracağına inanırdım. Hatta coplar işlemeye başlamışsa, hepsi kafamın üstünden, vurmadan geçip gidecekti. Sartre'la birlikteydim. Adının kalkanı beni korur, kanadı altına alırdı. «Voltaire tutuklanmaz.» Voltaire'in dostunu da tutuklamayacaklardı. O, güvenebileceğim bir kişiydi. Bir ağabey gibi. Cep defterimin ilk sayfasına —bir kaza durumunda ilk haber verilecek kişi olarak— onun adını yazabilirdim: Sartre.

Benim için o ölmedi. O bendedir. Cümleleri, fikirleri, imgeleri, sözcükleriyle... Hatta benim ağzımdan konuştuğu da olur. Eğer «ben», «bir başkası» ise, bende bu «bir başkası»nın büyük payı var. Kendi sözlerimi dinlerken, çoğu kez bu Sartre'dandır demişimdir. O küçücük özgünlüğümü bulmakta bile arasıra güçlük çekmişimdir.

Onun kişiliğinin gizli kıvrımlarına girmekte başkaları benden daha yetkilidir. Belki de bir gün, o nasıl Flaubert için bunu yaptıysa, başka biri de onun için yapmaya kalkışacaktır.*

Bazıları onunla pek sık, hemen her gün ya da her hafta görüşmüşlerdir; ben ise yirmi yıl boyunca, yılda birkaç kez. Kendimi, bir ülkede üç hafta kalıp da, bu sürenin o ülkeyi enine boyuna anlatmak için yetersiz olduğunu bilen, ama gene de anlatmadan edemeyen, «gezi izlenimlerini» kaleme almadan önce okuyucuyu bu konuda alçakgönüllülükle uyaran gezginlere benzetiyorum.

Göstermeyi denemek istediğim onun eksiksiz bir portresi değil, daha çok bir seyirdir; benim seyrettiğim, kısacası, görsel ve sesli imgelerdir. Ondan bana kalan bir tür çiçekdürbünüdür. Prévert'vari bir tür demirbaş sayımı. Okuma, mektup, eşya, söz, davranış, alışkanlık parçaları... Hâlâ karşımdaymış gibi bulanık, belirgin, kesin imgeler.

Sartre için bende dostluktan da öte şeyler var: Sevgi ve saygı. Bu bakımdan, bu portre öznel ve taraflı olacaktır. Ya o? Bana karşı gerçekten nasıl bir duygu besliyordu? Hiçbir şey bilmiyorum. Kibarlığı, nezaketi, cömertliği desek, çevresini alan herkese karşı gösteriyordu bunları. Bende daha fazla olan neydi? Bu dostluk neyle örülmüştü?

L'Idiot de la famille. Flaubert üzerine üç ciltlik inceleme. N.R.F. (Ç.N.)

Daha önce kendime hiç sormadığım bir soruya cevap bulmaya kendimi zorlayarak, bu yirmi yılın örtüsünü kaldırmakla işe başlayacağım. Neden «Sartre Yıllarım» dedim? «Sartre Yılları» da diyebilirdim. Bu adam, çağına herkesten daha çok damgasını vurdu. Yaşadığı çağa öylesine yapışmıştı ki, bazı tarihsel olayları yeniden gözden geçirmek, çağımızın dolambaçlı, çapraşık gelişmelerini kavramak için ona başvurmak hep zenginleştirici olacaktır.

Nasıl ellili yıllar diyorsak, 1900'lere nasıl «la Belle Epoque», (Güzel Çağ) deniliyorsa, yakında onun ardında bıraktığı boşluktan söz ederken de «Sartre Yılları» denilecek.

Ama benim «Sartre yıllarım» yüzyılımızın hemen hemen üç çeyreğini sarıp sarmalıyor. Üstelik bu iyelik zamiri Sartre'a değil, yaşamımı kişi olmaktan çok yazar olarak damgalayan o yirmi yıla aittir. Onunla ilk karşılaşmam, benim edebiyat çalışmalarımın başlangıcına rastlar. İlk yazılarım, onun sayesinde *Les Temps Modernes* dergisinde yayımlandı. Bu yirmi yıl boyunca onun dikkatli ve dostça desteği hiçbir zaman kendini yalanlamadı. O itibarlı adıyla bana omuz vermekten, beni yüreklendirmekten bir an bile geri kalmadı. Bu dönem, hayatımın en önemli dönemi oldu.

Bana sadece, o yeni başlayanlara yapılan küçük desteği vermekle kalmadı. *Pazar Gezintisi** adlı oyunuma önsöz yazdıktan sonra *Saldırı* adlı oyunumun daha iyi anlaşılması için de basın toplantısı yaptı. Hastahaneye girmeden birkaç gün önce, Théatre de Poche'da oynanmak üzere olan bir başka oyunum için kısa bir yazı da yazdı. Gelip seyredecekti ama, ölüm istemedi.

* **Pazar Gezintisi** Güner Sümer'in çevirisi ve Genco Erkal'ın sahne düzeniyle 1966-67 tiyatro mevsiminde AST'ta sergilenmiştir. (Ç.N.)

«Şimdi artık başlamak gerekir. Nasıl? Ne yoldan? Bu pek önemli değil. Bir ölüye, bir değirmene girer gibi girilir.»

Ailenin Aptalı'ndaki bu giriş, saygısız yönüne karşın pekâlâ bu kitaba da uygun.

O halde ben de kitabıma bir tür uzun bir önsöz gibi, tamamen canımın istediği şekilde, birbirine hiç benzemeyen, sonunda olağan bir rastlantıyla birleşen iki yaşamın koşut gelişmelerini sergilemekle başlayacağım.

Bu konuşan «ben»in kim olduğunu belirtmek için de kimliğimi açıklayacağım. Kimseyi ilgilendirmeyen özel yaşamımı değil, yol boyundan bazı parçaları, bazı durakları anlatacağım. Kısaca, biri çok ünlü, biri ünsüz iki kişinin ilişkisini aydınlatmak için gerekli olanın en azını.

Sartre, Hemingway'le, Charlie Chaplin'le, Fidel Castro'yla, Kruçev'le karşılaştığı vakit kimse buna hayret etmez. Hepsi aynı yolda yürüyorlar zaten, denilebilir. Her biri yolun bir bölümünü almıştı. Ama benim hayatımda hiçbir şey Sartre'ın «dostu» olmamı öngörmüyordu. Bu karşılaşma ne yıldızlarda ne de avucumun çizgilerinde yazılıydı! Edebiyatla uğraşmış olmam belki bana küçük de

olsa biraz daha şans tanıyordu. Ama yazı yazan o kadar çok insan var ki...

1926 yıllarındayız. Sartre yirmisini birkaç ay geçmiştir. Pontigny'de Descartes üzerine bir inceleme hazırlıyor. Ben ise *cogito ergo sum* ile hiç mi hiç ilgilenmeksizin, hayatın önüme çıkaracağı tatlı cilveleri göğüslemek üzere anamın karnından başımı çıkarıyorum.

İki yıl sonra Sartre doçentlik tezinde başarısızlığa uğruyor. «Özgün olmaya çalıştım. Bu kimsenin hoşuna gitmedi,» diyordu. Ben şiddetin ne olduğunu öğrendim. Güneşte uyuklayan bir kediyi, onun fikrini almaksızın, kucaklamaya kalkışmıştım. Yüzümü feci şekilde tırmaladı ve kaçtı.

1929. Sartre, Simone de Beauvoir ile tanışıyor. Askerlik görevini, meteorolojide yapıyor ve bir oyun yazıyor: *Güzel Bir Gömme Törenim Olacak.* Az sonra da benim polis milletiyle bir takıntım boy gösteriyordu. Arcachon' da, Sartre'ın da daha önce denize girdiği bir plajdayım. Üç yaşımdayım. Suya girmeden önce bizimkiler, daha rahat edeyim ve tuzlu suyla daha yakın ilişkiler kurayım diye donumu çıkarmışlar. Birden düdük sesleri. Polislerin üşüşmesi... Mahkemeye verilmek tehditleri. Beni doğurana, minik suç aletimi açgözlü kalabalıktan derhal saklaması emrinin verilişi...

Sartre yirmi beş yaşında. Büyükannesi ölüyor ve ona küçük bir miras bırakıyor. Havre Lisesi'nde felsefe öğretmeni. *Bulantı*'yı yazmaya başlıyor. Ben beş yaşımdayım; annem veremden ölüyor. Dedem ve ninem benim ve kardeşimin bakımını üstleniyor. O nazik ciğerlerimizin, kentlerin pis havasından kurtulması için de, Paris'e yirmi kilometre uzaklıkta, Saint-Leu-la-Forêt'de bir ev satın alıyorlar. Babam, yeniden ele geçirdiği özgürlükten yararlanarak Paris'te kalıyor ve orada basım işçisi olarak çalışıyor. Her pazar bizi bağrına basmaya geliyor.

Sartre, burslu olarak Berlin'dedir. Orada nazizmin kuruluşuna tanık oluyor. Ben ikiyüzlülüğü, yalancılığı keşfediyorum. Annemin öldüğünü bana söylemek istemiyorlar. Büyükannem, annemin bir komşusuna, «Geziye çıktı o» diyor. Her ikisi de bana acıyarak bakıyor. Bu göz ucuyla bakmalardan, bu susuşlardan yavaş yavaş, annemi bir daha hiç göremeyeceğimi anlamaya başlıyorum.

Sartre, Havre'da Alman felsefecileri üstüne konferanslar veriyor. Céline'in *Gecenin Sonuna Gezi*'sini okuyor ve *Ego'nun Yüceliği*'ni yazıyor. Otuz yaşındadır. Ben de dokuz. Küçük bir komşu kızıyla oynayarak içtensizliği ve güldürüyü öğreniyorum. Bahçemizi çevreleyen yoldan birinin geldiğini duyar duymaz, kızcağız sesini yükseltiyor, bir tuhaf konuşuyor. Bir tiyatro oyuncusunun, duruma göre sesinin tonunu yükselterek sözü değiştirmesini, tiyatro çevreleriyle ilişkim olmadan çok önce öğreniyorum.

Sartre, algılama araştırmaları için kendine Mescaline iğneleri yapıyor. Bunları altı ay kadar süren ruhsal çöküntüler, sanrılar (hallucination) izliyor. Sinir bozukluklarını, erginlik çağına geçmenin zorluklarına yüklüyor, «bir tür kimlik krizi» diyor. 1936'dayız, Gallimard bir yıl sonra adını «Bulantı» olarak önererek kabul edeceği, romanı *Melancholia*'yı geri çeviriyor. Cinsellik konusundaki ilgim belirginleşiyor. On yaşımdayım ve bir kızın orası nasıldır acaba diye saklanıp seyrediyorum. Küçük komşumun doğal ihtiyacı için her çömelişinde, kurtbağrı çalılıklarının ve kenarı dantelli beyaz etekliğinin çifte kalınlığı arasından, o hep gizlenen, giz dolu, bilinmedik loş bölgeyi görmeye çabalıyorum.

Sartre otuz iki yaşında. *Bulantı*'nın yayımlanışı dolayısıyla Marianne Gazetesi'ne ilk demecini veriyor. Ben, ilkokul diplomamı güç bela alabiliyorum.

O, Paris'te ünlü Flore Kahvesi'ne gidiyor. Ben de öğrenimimi sürdürmek üzere Paris'e geliyorum.

1939 yılındayız. Bir eylül günü onu askere çağırıyorlar. «Toplumsal olan ne demekmiş, kafama böylece girdi. Bulunduğum yerden nasıl çekip koparıldığımı, benim için değerli olan kişilerin arasından nasıl kaldırıldığımı, gitmeyi hiç istemediğim yerlere nasıl götürüldüğümü görmüş oldum.» Buttes Chaumont'a pek uzak olmayan bir okulda, teneffüs saatlerinde eğlenmek yerine gaz maskesinin nasıl takılacağını öğrettikleri yeni bir ders yılına başlıyorum.

Sartre otuz beş yaşına bastığı gün tutsak düşüyor. Kendini Trèves'de Stalag XII D tutsak kampında buluyor. Revire yatmanın yollarını bulunca da, Noel'de kampta oynanacak olan *Bariona* adlı oyununu yazmak fırsatını ele geçiriyor. Alman birliklerinin Paris'e girmesinden birkaç gün önce kardeşimle birlikte bisikletle başkentten ayrılıyoruz. Birçok kez bomba yağmuruna tutuluyoruz, makineli tüfeklerle taranıyoruz ve sonunda Tours yöresinde bir çiftlikte duruyoruz. Daha uzağa gitmek yararsız; Almanlar bize yetişiyorlar. Yol boyunca, siyah boyalı motosikletlilerin ardından, birliklerinin konvoy halinde gidişlerini görüyoruz. Çiftlikte kaldığımız sekiz gün boyunca tatil yapıyoruz. Dönüş daha az eğlenceli oluyor. Yol kenarlarında cesetlerle karşılaşıyoruz. Çürümekte olan vücutların kokusunu daha uzaklardan duyuyor, gitgide bu kokulardan bir insan mı, yoksa bir at cesediyle mi karşılaşacağımızı çıkarabiliyoruz.

Sartre, Stalag'dan ayrılmayı başarıyor, Paris'e dönerek Pasteur Lisesi'ndeki görevine yeniden başlıyor. *Akıl Çağı*'nı tamamlayıp *Varlık ve Yokluk* adlı kitabına başlıyor. Ben, on beş yaşımdayım ve büyükannemin büyük acılarla kıvrana kıvrana kalp yetmezliğinden öldüğünü görüyorum. Her şeyin mutlak bir şekilde geçici ve iğreti

olduğu izlenimi üstüme çöküyor. Her an başıma bir şeyler gelebilir. Her şey yeni yeni başlıyor. Yakalara sarı yıldız takma zorunluğu. Bazı mağazaların kapısına şöyle yazılar asılıyor: «BURASI BİR FRANSIZ MAĞAZASIDIR. YAHUDİLERİN GİRMESİ YASAKTIR.» General Oberg, Yahudiler'e yasak olan yerlerin dökümünü yapan bildiriyi imzalıyor: Lokantalar, kahveler, tiyatrolar, sinemalar, konserler, genel telefonlar, sergiler, pazarlar, fuarlar, yüzme havuzları, plajlar, müzeler, kütüphaneler, spor gösterileri, koşu alanları, kamp yerleri, parklar... 1942'de kardeşim toplama kampına götürülüyor. 1943'te dedem beyin kanamasından ölüyor. 1944'te babam toplama kampına götürülüyor.

Sartre, *Sinekler*'i, *Erteleme*'yi ve *Gizli Oturum*'u bitiriyor. *Varlık ve Yokluk* yayımlanıyor. Camus, Cocteau ve Jean Vilar'la birlikte tiyatro üstüne bir açıkoturuma katılıyor. Üniversiteden sınırsız izinli saydırıyor kendini. Almanlar Paris'i boşaltmaya başlıyorlar. 25 Ağustos'ta Leclerc'in tankları Hôtel-de Ville (Paris Belediye Sarayı) alanına giriyor. İlk Amerikan sigaramı içiyorum.

Sartre kırk yaşında, ben on dokuz. İlk atom bombası patlatılıyor. *Temps Modernes*'in ilk sayısı yayımlanıyor. Dedemin saatçi dükkânını açıyorum. Büyük görünmek için de bıyık bırakıyorum. Mahallemin serseri takımıyla düşüp kalkmaya başlıyorum.

Sartre, annesiyle birlikte Bonaparte Sokağı 42 numaraya yerleşiyor. Yazarın sorumluluğu üzerine bir konferans hazırlamak için Ortédrine ilacı kullanıyor. Yirmi bir yaşımdayım. Çocukluktan kurtuluş çağına girişimi kutluyor, aynı günde üç ayrı kızla yatıyorum. Ondan sonra da uzun bir süre, düzenli olarak, sadece kızların ardından koştuğum bir dönem geçiriyorum.

Varoluşçuluk dalgası doruğunda; Sartre'ın ünü de aynı durumda. *Kirli Eller* oyununun ilk gösterimi. Ergin-

lik çağıma geçişin bunalımını atlattıktan sonra evleniyor ve yazmaya başlıyorum.

Sartre *Şeytan ve Tanrı Baba, Komünistler ve Barış* adlı eserlerini yazıyor. *Saint Genet, Oyuncu ve Kurban* yayımlanıyor. Toplumculara yaklaşıyor. Ben karmakarışık olarak Rousseau, Flaubert, Freud ve Sartre'ı okuyorum. Bir kitap beni ötekine yolluyor; dipsiz bir kuyuya düşmüş gibiyim. *Varlık ve Yokluk* kitabına saldırıyorum. Bu çok yüklü fikir okkalarını taşıyabilmek üzere üç tane sözlük satın alıyorum. Kant'ın Erscheinung'unu, Husserl'in Wesenchau'sunu, Desein'i, Erfüllung'u anlamak için kafa patlatıyorum. «Perceptum, percipere'yi içerir», «Noem, noezdedir,» ne demek ola ki diye, sözlüklerin birini kapatıp birini açıyorum .Ben de onun gibi, «acayip yerliler, güç anlaşılır kâfirler» keşfediyordum. Bunlardan birinin belirmesi, okuduğum bölümü olduğu gibi çökertiyordu. Bilincin tanımını okuyor, okuyor, defalarca okuyorum: «Öyle bir varlık ki, kendisinden değişik bir varlığı içerdiği sürece, varlığında kendi varlığı söz konusudur.» Bunu La Fontaine'in masallarını ezberler gibi ezberliyorum. Coşkuyla, öfkeyle, tümce tümce ilerliyorum.

Sartre, Sovyet Rusya'ya ilk gezisini yapıyor. Zihin yorgunluğuna bağlı bir yüksek tansiyon krizi geçiriyor. Simone de Beauvoir *Mandarinler* romanı ile Goncourt Ödülü'nü alıyor. Antoine Tiyatrosu'nda *Nekrassov** oyununun ilk gösterimi. Sıkıntı üstüne bir kitap yazmayı tasarlıyorum. Ulusal kitaplığa gidiyorum. Bir kitap beni başka bir kitaba gönderiyor. Sıkıntının büyük uzmanlarını keşfediyorum: Baudelaire, Leopardi, Maupassant... Bir yıllık incelemeden sonra vazgeçiyorum.

1958. Sartre bol miktarda Corydrane içerek *Altona*

Nekrassov 1970 yılında Dostlar Tiyatrosu tarafından Küçük Sahne'de oynandı. (Ç.N.)

Mahpusları ile *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ni yazıyor. De Gaulle'ün iktidara gelişine karşı gösterilere tek başıma katılmamak için Komünist Parti'ye kaydoluyorum. Cezayir'de barış isteyenlere karşı yapılan baskı gitgide kaba kuvvete dönüşüyor. Yaralılar, ölüler var.

Sartre 121'ler bildirisini imzalıyor. *Les Temps Modernes* Dergisi toplatılıyor. Eski Muharipler, Champs-Elysée'de yürüyüş yaparak «Sartre'ı kurşuna dizin!» diye bağırıyor... Yazılar yazdığımı bilen bir hanım arkadaş, bundan Sartre'a söz ediyor. Sartre da bir yazımı kendisine getirmemi istiyor.

28 Aralık 1960'ta kapısını çalıyorum. Düş kırıklığı. Evde yok. Sekreteri Claude Faux da. Kapıyı bana Sartre'ın annesi açıyor. Yüzünde tatlı bir gülümseme ve saçları bembeyaz. Çocuk masallarında görülen gerçek bir nine.

Ona bir oyun uzatıyorum. *C Merdiveni.* Birkaç sözcük söyleyecek vakit buluyor bulmuyorum, sözümü kesiyor: «Geleceğinizi biliyordu ama bir yere gitmek zorunda kaldı.» Oğlunun beni kabul etmek üzere evde bulunamayışına benim hesabıma hayıflanıyor: «Kaygılanmayın,» diyor; «oyununuzu okuyacak, onu masasının üstüne koyacağım, gelince bulacak.»

Bana yol gösteriyor: «Durun, ışığı yakayım, hol çok karanlık, düşebilirsiniz, dikkat edin.»

Eliyle beni şöyle bir selamladıktan sonra kapıyı kapatıyor. Kapının eşiğine konulmuş kocaman, eski bir dolaba göz atıyorum. İçinde ne olabilir? Hiç kuşkusuz kitaplar. Onları nereye koyacağını bilememiş olmalı.

Merdivenden ağır ağır iniyorum. Basamaklar, bütün basamaklar gibi. Duvarlar da öyle. Bu merdivende onun varlığını belirtecek hiçbir işaret yok. Adı hiçbir yere kazınmamış. Hiçbir özel koku almıyor burnum.

Üç ay sonra, yazı makinesiyle yazılmış küçük bir mektup alıyorum: «Oyununuzu okudum. 20 Mart Salı günü saat yarımda, onun üzerine konuşmamız için gelebilir misiniz? Bu tarih size uygun değilse, başka bir gün kararlaştırmak üzere, sabahları 11-12.30 arası DAN 92-98'e telefon edebilirsiniz. İçten dileklerimle. Sartre.»

Bu kısa mektubun altındaki imza, bu harflerin bir araya gelişi Sartre'ın ta kendisi. Hiç kuşku yok. Gözlerime inanamıyorum. Hatta onu defalarca okuduğum halde.

Yazdıklarımı, kime olursa olsun, göndermeden önce yıllarca beklemiştim. Onlardan birini okuyacak ilk ciddi kişi olarak, doğrusu, Sartre'dan başkasını bulamazdım.

Sokağa yarım saat önce varmıştım ve gelip geçenler Sartre ile randevum olduğunu acaba yüzümde okuyorlar mı diye düşünerek mahallede gezindim durdum.

Öğleyin tam yarımda zili çaldım. Kapıyı sekreteri açtı ve beni küçük bir salona soktu. Otuz saniye sonra da solumdaki bir kapı açıldı, Sartre gülümseyerek bana elini uzattı, sonra da beni bürosuna aldı. Koyu renk bir elbise, beyaz gömlek giymiş ve kravat takmıştı. Yağmurluğumu elimden aldı, bana deriden yapılmış büyük koltuğu gösterdi, kendi de bir sandalye yakalayarak yanı başıma oturdu.

Her şeyin resmini çekmek istercesine çevreme bakınıyordum.

Oda sanki edebiyatla dolup taşıyordu. Her yer tıkış tıkış kitap doluydu. Duvarlar, iskemleler, yerler, çalışma masası. Bir sürü henüz gelmiş, yeni kitap... El sürülmemiş daha. Bütün bu dünyalar dolusu eserin önüne geçtiğim için kendimi şanslı buluyordum. Çevresi oymalı ça-

lışma masasının üstünde, kitaplardan başka, henüz basılmamış eserler, Boyard sigarası paketleri, pipolar, ağzına kadar dolu küllükler, koca kibrit kutuları yığılıydı. Öyle ki masanın üstünde bir santimlik bir boşluk bile görmek zordu. Her yer dosyalarla doluydu. Penceresinden Saint-Germain Kilisesi görülüyordu.

Bana bir Boyard sigarası uzattı, yaktı. Hemen yakınıma oturup beni böyle uzun süre bekletmiş olduğu için özür diledi. Kendi kendime: «Şu çevresine yığılanlara baktıkça, benden daha çok bekleyecekler de var,» diyorum.

Gözlerini benden ayırmıyor. Ben de ondan. Bir an şöyle sessizce bakıp durduktan sonra gülümsüyor. Ben de gülümseyerek ona cevap veriyorum. Bakışları sevimli. Açık. Dikkatli. Yumuşak. Fazla canımı acıtmadan beni nasıl tekmeleyeceğini düşünüyor olmalı. Başıma gelecekleri görebilmem için vakit bırakıyor gibi.

Usulca, büyük bir rahatlıkla, masasında duran oyunumu alıyor. Hep susarak onu elinde öylece tutuyor. Bakıyor, tartıyor, sayfalarını karıştırıyor. Onun böyle, birkaç santim uzağımda, adeta dizleri dizlerime değercesine oturuşunu görmekten o kadar kıvanç duyuyorum ki, tutsa da bana sadece bir bok yumurtladığımı söylemek fantezisine kapılsa, bu beni pek etkilemeyecek sanki. Hatta, açık penceresinin önünde, sigarasını içerek, hiçbir şey söylemeden öyle bir saat dursa bile gene de daha fazlasını isteyecek değilim.

«Çok güzel yerleri var. Okurken pek eğlendim.» Ciddi, madeni, sıcak ve dostça sesi beni iyice çarpmıştı. «Durun, durun, eleştirilerimi daha sonra yapacağım.»

Bir an, ağzıma bir parmak bal çalmayı sürdürdükten sonra, ayrıntılara geçiyor: «Deli, hoşuma gitmedi. İnsan tümüyle iyi ya da kötü değildir. Hem yazarın kendi ağzıyla konuştuğu belli oluyor. Oyunun sonunu sevdim ama, 'kar beyazdır' denmemesi koşuluyla. O zaman çok sim-

gesel oluyor. Oyunun havasını kesip atıyor. Başlangıç daha da eğlenceli olabilirdi. İlk yirmi beş sayfada, korkarım ki seyirci...»

Bu eleştiri çığı karşısında kanıt göstererek tartışma açmak istiyorum: «Fazla eylem yok doğru, ama dramatik ilerlemenin sağlanması için eylemin yavaş yavaş başlaması gerekmez mi?»

Sözümü sürdürmeme izin vermeden hemen beni yatıştırıyor: «Evet evet, oyunun yapısından hoşlandım. Eylem olmaması beni sıkmıyor. Hele dizleri ağrıyan çocuk için söylenenleri çok sevdim.» Oyunumu üstünkörü okumamıştı. Kendime kızdım, aptal dedim. İşte karşımda, yanı başımda konuşuyor, düşündüklerini bana kibar kibar anlatıyor ve ben onun sözünü kesiyorum. Şu şeyi okumak için onca vaktini harcamıştı, bense onun bana bunun bir başyapıt olduğunu, bu kadar yetkin bir şey okumadığını söylemesini istiyordum.

Havadan nem kaptığımı anlamış olmalıydı. Konuyu değiştirdi: «Şu sıralar başka şeyler yazıyor musunuz?» Bitirdiğim bir oyunun adını söylüyor ve ondan söz ediyorum biraz. Kendisine getirmemi söylüyor: «Ama on yıl sonra değil.» Neden böyle söyledi, bilmiyorum. Yüzümde, kapıdan kovulsa bacadan girecek tiplerden olmadığım yazılmış olmalı. Hatta açık bir kapıyı aralayacak kimselerden bile.

«*C Merdiveni*'ni oynatmak hoşunuza gider miydi? Blin'e, Serreau'ya ya da Lyon'da Planchon'a gönderebilirim. Yeni oyunlar arıyorlar.»*

Ayağa kalkıyor, oyunumu geri veriyor ve beni kapıya kadar geçiriyor. «Oyununuzda ufak tefek düzeltmeler yapmanız için sekiz gününüz var. Bu fırsattan yararlanıp

Roger Blin, J. Marie Serrau, Roger Planchon, 1960'lı yılların ünlü Fransız tiyatro adamları. (Ç.N.)

onu bana yeni oyununuzla birlikte tekrar getirirsiniz. Telefon etmek isterseniz, her gün on birle yarım arası görüşebiliriz. Gene beklerim.»

Dışardayım. Yürüyorum ama havada uçar gibiyim. Gözüm kimseleri görmüyor. Hâlâ orada kitapların arasındayım. Her şey ne kadar da çabucak olup bitti. Bu iki saat sanki beş dakika sürdü sürmedi.

İşte ilk karşılaşmamız bu. Birkaç ay sonra yirmi yıl akıp geçmiş olacak.

1980 Şubat'ında Théâtre de la Poche'ta, *Güneşe Bir Kişilik Yer* oyunumun ilk temsilinde Michelle Vian'la karşılaştım. «Sartre nasıl?» diye sorunca, «Pek iyi değil,» dedi; «yorgun, tansiyonu çok yüksek.»

Birkaç gün önce, program dergisine yazdığı yazıya teşekkür etmek ve sağlığını sormak üzere ona telefon etmiştim. Hastaneden yeni çıkmıştı. Her zamanki muayene ve kontroller yapılmıştı.

«İyiyim. Her şey yolunda. Mart ayında oyununuzu görmeye geleceğim,» demişti.

Bu beni rahatlatmıyordu. Sağlığından söz etmeyi pek sevmezdi. Hastalığa karşı terslenirdi. Ancak onu görürsem içim rahat edecekti. Bir süredir iyilikle, kötülük arasında yükselip iniyordu. Bir bakıyordunuz uyukluyor, yüzü şişmiş ve donuk, bitmiş, tükenmiş, bir bakıyordunuz körlüğüne karşın, canlı, gözlerinden kıvılcımlar saçıyor, tam formunda.

Sağlığının gitgide bozulduğunu bildiğim halde, ona bir an bile ölümü konduramıyordum. Hiç değilse hemen değil. Zaten o da uzun vadede projeler yapıyordu. Bugünkü çalışmalarının beş yıldan önce yarıda kesileceğini sanmıyordu. «İki üç yıllık bir okuma faslı, son kaleme alış için de iki yıl.» diyordu.

İktidar ve Özgürlük adlı kitabı için yola çıkmış, sonra özellikle ilgisini çeken *Bir Ahlak* kitabı projesi üzeri-

ne dikkatini ikiye ayırmıştı. Bir ahlakın temellerini atmayı denemek istiyordu. Beni öylesine inandırmıştı ki, bu projeyi içinde taşıdıkça, kıyamet kopsa, onu tamamlamadan edemeyecekti.

Simone de Beauvoir'ın onu sabahın dokuzunda yatağına oturmuş boğulur durumda bulduğunu ve yirmi yedi tansiyonla Broussais Hastanesi'nin reanimasyon servisine kaldırıldığını öğrendiğimde, kendi kendime, onun böyle daha neler gördüğünü, bu 20 Mart tarihinin onun yaşamında özel bir yeri olamayacağını söylüyordum. Bu ilk krizi değildi ki. Hepsini de atlatmıştı. Daha önce de onun konuşma güçlüğüyle birlikte küçük bir beyin kanaması geçirdikten bir ay sonra iyileştiğini, mükemmelen konuştuğunu görmüştüm.

Akciğer ödemi. Yargı verilmişti. Tıp sözlüklerini açıyorum. Bu pis bombanın kapsülünü çıkarıp onu etkisiz bırakmak için doktor arkadaşlarıma telefon ediyorum. Derde şifa bir şey yok. Onun yaşında biri için ağır bir vaka!

Gün aşırı Simone de Beauvoir'a telefon edip sağlık haberlerini alıyorum. Ona acı gelen hep aynı sözleri tekrarlamak zorunda bırakmamak için her gün aramaya cesaret edemiyorum.

Başlangıçta işler yoluna girmiş gibiydi: «Gelecek hafta reanimasyon servisinden çıkması gerek. İyiye gidiyor.» Birkaç gün sonra, bir ilerleme görülmüştü ama doğru yolda değil: «Ateşi var. Antibiyotik veriyorlar. Çok güçsüz. Yemek yemiyor. Prostat ameliyatı yapacaklar.»

Her seferinde bana şöyle diyor: «Onu sorduğunuzu kendisine söyleyeceğim, memnun olacak.»

Ertesi gün karar değiştiriliyor. Ameliyat yapılmayacak. Beauvoir, bana, doktorların konsültasyon yaptığını ve Sartre'ın ancak dört günlük ömrü kaldığı konusunda birleştiklerini bildiriyor. O büyük acısı içinde hâlâ beni teselli etmeye çalışıyor: «Acı çekmeyeceği konusunda bana güvence verdiler.»

Az süre sonra Sartre komaya giriyordu. Kısa süreler için komadan çıktığında, Beauvoir onunla birkaç sözcük konuşabiliyordu. Simone, bundan bile memnundu. Bu güçsüz sözcükler adeta bir zaferdi. Sessizlikten koparılıp alınan bu sözcükler, son sözcükler, ona bir çeşit huzur veriyordu.

15 Nisan gecesi eve geç dönüyorum, telefon çalıyor. Sartre ölmüş. Bu haber bir hançer gibi saplanıyor bağrıma.

Bu kez öleceğini biliyordum ama yaşıyordu henüz. Komadaydı ama yaşıyordu. Kanıt: Sağlık haberlerini alıyordum.

Ertesi sabah, gazetelerdeki şu başlıklardan gözümü ayıramıyordum: SARTRE ÖLDÜ.

Sanki kendimi inandırmak istercesine o başlıkları okuyor, okuyor, tekrar tekrar okuyordum. Bu olanaksız şey olmuştu; yaşamın ta kendisi olan Sartre, artık yaşamıyordu. Onun bir «Alo!» sözcüğü bile kendimi bulmama yeterliyken, artık o özelliği olan sesini duyamayacaktım. Yaşamımın bir duvarı yıkılıyordu. O telefon benim «Sartre Yıllarım»ın paydos zilini çalmıştı. Ellerim bir şey tutamaz olmuştu. Çalışamıyordum. Vaktimi, hep aynı gazeteleri, aynı makaleleri okumakla, tekrar tekrar okumakla geçiriyordum.

Gazetelerde, Sartre'ın, 19 Nisan cumartesi günü, geçici olarak Montparnasse Mezarlığı'na gömüleceğini okudum. Cenaze alayı, Broussais Hastahanesi'nden saat 14.00' de kalkacaktı. Sabahleyin Simone de Beauvoir telefon ederek, cenazenin kaldırılmasında hazır bulunmam için bir saat önce gelmemi söyledi.

Kızkardeşi ve dostlarının arasında taksiyle geldi. Yürüyecek halde değildi.

Amfiteatrın kapısı ardımızdan kapandı. Soğuk, mozayik döşemeli, koca bir salon. Sartre orada, çifte tabutu içinde. Simone de Beauvoir bir iskemleye çöktü. Bir eli

tabutun tahtasını tutuyor, yüzü acıdan çökmüş, ona bakıyordu. Yaklaştım, durdum. Ne söyleyeceğimi bilemiyordum. İki yanağından da öpüyorum.

Bu olmayacak, akıl almaz «Şey» ile büyülenerek, Sartre'ın karşısında durdum. Hayır, şurada yatan Sartre olamazdı. Kestane rengi fitilli kadifeden bir elbise, açık renk bir gömlek giymiş, soyut desenli bir kravat takmıştı. Bu, makyajlı, gözlüksüz, piposuz, hareketsiz, saçları iyi taralı, sinek kaydı traşlı, cansız kukla o değildi. Ölüm o etkileyici değişim gücünü göstermiş; onu başka bir görünüme sokmuştu.

Boynunun yanında kırmızı bir gül vardı; normal bir zamanda olsa gıdıklanırdı.

Bütün *Temps Modernes* ekibi tam takım hazırdı. Kimse konuşmuyor. Bir saat boyunca «Bu tek, eşsiz, herhangi biri»ne, her birimiz kendi öz anılar filmini kafamızda geçirerek, gözümüzü diktik, baktık, durduk.

Tabutun yarı örtülü kapağının arasından, göbeğinde birleştirilmiş iki eli görülebiliyor. Nice sigara tutmuş o eller. İçimde karşı konulmaz bir istek uyanıyor: parmaklarının arasına son gezisinde bir sigara tutuşturuvermek. Tabii böyle bir şey yapmıyorum. Ölüm aklımızı başımızdan alıyor. «O cansız maddenin büyük sessizliğine» gömülmüş, ilk kez artık her şeye kayıtsız kalmışken bu ona hiçbir teselli veremezdi ki...

Birkaç saniye uzaklaşıyor, birkaç adım atıyor sonra tekrar onun başına dikiliyordum. Bu son resmi, benliğimin en derinlerine kazımak istercesine gözlerimi ayıramıyordum ondan. Üstelik tecrübeyle biliyordum ki, bu son resim değil, ötekiler, daha canlı olanlar kalacaktı.

Hayır, buradaki o değil. Ne kadar bakarsam bakayım, bu daha az tanıdığım biriydi. Evet, kuşkusuz o ama yaşamın dışında. Yaşamın dışında olunca da başka biri. Gü-

lümseyerek elini uzatan, beni hep bir «Nasılsın»la karşılayan, sıcaklık dolu Sartre ile ilişkisi yok.

Yakınlarından biri, elinde bir fotoğraf makinesi, onun resmini çekmeye başladı. Çok üzülmüş olmalı ki makine elinden düştü, tabuta çarpıp taş döşemeye yuvarlandı. Onun son resmini isteyen Simone de Beauvoir'dı. Bilmiyorum nedendir, bu resim çekmeyi pek yersiz, pek münasebetsiz buluyordum. Demek hâlâ bir takım iğretiliklerin, âdetlerin esiriyiz; yoksa serinkanlılıkla düşünülürse, neden çekilmesindi resimleri? Özelliklę de bu, Simon de Beauvoir'ı hoşnut edecekse... Biz gerçekten ölümü hazmedecek hamurdan yapılmamışız. Ölümün yanında her şey gerçek şeklini yitiriyor, bozuluyor. Bize birçok şey öğrettiler ama ölüm görgüsünü değil. Bu bir türlü hazmedemediğimiz, haklı bulmadığımız olay karşısında kurallar ezilir, saçmalık içinde erir gider.

Yere düşmesine rağmen makine kırılmadı, çalışıyor. İyi bir plan arayan bir rejisör gibi fotoğrafçı bir iskemlenin üstüne çıktı. Aynı planı üç kez, dört kez çekiyor. İyi çıkmazlarsa bu fırsatı bir kez daha nasıl ele geçirir?

Bir fotoğraf insanın arkasında bıraktığı bir parçadır. Ama bir ölünün fotoğrafı? Zaman zaten durmuş artık. Durduracak bir şey kalmamış ki... Bu son durakta neyi yakalayacaksın?

Simone de Beauvoir kendini iyi hissetmiyor. En iyi dostu Sylvie Le Bon'dan ona bir başka yatıştırıcı daha vermesini rica ediyor. Birkaç gündür durmadan yatıştırıcı alıyordu zaten. Sylvie önce karşı koyuyor, sonra veriyor. Simone de Beauvoir ikisini birden yutuyor. Sabahtan beri kim bilir kaçıncı bu. İnsan bakamıyor ona. Acıda böyle büyük bir soyluluğu hiç görmemiştim. Arasıra, gözyaşlarını tutamadığı vakit, silmeye, saklamaya gerek görmeden, bırakıyor akıp gitsin. Bu da sadece kontrol edemediği bir taşma oluyor.

Kızkardeşine, Sylvie'ye, yakınlarına, Sartre'ın bir daha çıkamadığı son komaya girmeden önceki sözlerini anlatıyor: «Gözlerini açtı ve şöyle dedi: 'Gelecek sefere, hastaneden çıktığımda, bize gideceğiz ve orada su değil viski içeceğim.'»

Sartre'ın bu sözlerini hem olağanüstü, hem de sıradan, güncel buluyorum. Onları, projesiz yaşayamayan Sartre'ın, önündeki boşluğa yaptığı son atılım, son ve boş bir tasarı olarak görüyorum: «Canlı bir insan, her şeyden önce bir tasarı, bir girişimdir.»

Büyük adamları, bazen ısmarlama bir giysiyle tarih kitaplarına sokmak isteyen tarihçiler, onlara yakıştırdıkları anlam yüklü, filozofik bir cümleyi kuşkusuz buna yeğ tutarlardı. Benim için ise bu cümle her şeyiyle Sartre idi. Pişmanlık yok, bir ânı saptamak kaygısı yok, tersine yeni bir şeye, hoş bir şeye atılım, girişim var.

Durumuyla ilgili olarak konulmuş perhizleri pek sevmiyordu. Tütün ve içkiyi daha önceleri de yasaklamışlardı ama o az da olsa gizli gizli içmeyi sürdürmüştü.

Bu kısa ve son sözleri, tıbbi deontolojinin zorla koyduğu yararsız yasaklardan adeta intikam almaktı. Bir insan yaşadıkça, onun yaşaması için her şeyi yapmak gerekir. Ama her şeyden yoksun kalınca yaşanılabilir mi?

Zaten acıyla dolu Simone de Beauvoir'ı giderilmez bir korku aldı. Amfiteatrın camekânı ardında, yığılan, itişen, cama yapışan insanlar görülüyordu.

Biraz sonra cenaze alayı dışarı çıktığında, daha iyi görebilmek için yer kapışan meraklılardı. Simone de Beauvoir camları kırıp, Sartre'ın yattığı salona doluşacaklarından korkuyordu. Bunu açık açık söylemedi ama uğuldayan, kaynaşan bu gölgelerden paniğe kapılmış gibiydi. Kalabalık karşısında duyulan akıldışı korku. Böyle kalabalık selinde sıkışıp kalması daha önce de başına gelmiş-

ti. Gözlerini Sartre'dan ayırıp camlara doğru ürküntüyle bakıyor. Sylvie yatıştırıyor onu.

Sartre'ı tedavi eden, kardiyoloji servisinden profesör Housset taziyetlerini bildirmeye ve tabutun başında saygı duruşunda bulunmaya geliyor. François Périer de.* François bu kayıptan çok etkilenmiş görünüyor.

Bu hareketsiz vücudun karşısında öylece durmamızdan bir saati aşkın bir süre geçmişti. Simone de Beauvoir arasıra ona dokunmaktan, o sakin ve uçsuz bucaksız, engin alnına elini koymaktan kendini alamıyordu. «Buz kesmiş.»

Onu teselli etmek için yanına her yaklaşana: «Acı çekmedi» diyordu.

Ve artık en güç an gelmişti. Siyahlar giyinmiş, sessiz dört adam, bir idam hükümlüsünün üstüne atılan cellatlar gibi tabutun çevresini sardı. Simone de Beauvoir anlamıştı. Zorla doğruldu, eğildi ve Sartre'ı dudaklarından öptü. Sonra tekrar oturdu, siyah dört adamın hareketlerini afallamış bakışlarla seyretmeye koyuldu.

İlk kapak yerine oturtulup vidalandı. Polis komiserliğinden bir adam tabutun üzerine bir paket kibrit koydu ve bir damgayla bir çubuk kırmızı mühür mumu çıkardı. Fırına gidecek olan ilk tabutu mühürledi. Siyahlı dört adam, iyi düzenlenmiş bir bale oynar gibi tekrar işe koyuldular. Birkaç gün sonra birinci tabutu, ikincisinin içinden çıkarmaya yarayacak deri kayışları taktılar. İkinci tabut da mühürlendi.

Cenaze töreni görevlisi bizi, konvoydan iki arabanın beklediği koca bir hangara aldı. İlki çiçek taçlarıyla kaplıydı. Aileye ait ikinci arabanın arka kapısı ise ardına ka-

François Périer : Sartre'ın birçok oyununda önemli roller oynamış olan ünlü Fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Ç.N.)

dar açıktı. Tabut arabaya yerleştirildi. Motorlar çalıştırıldı. Dışarda, gittikçe büyüyen bir uğultu vardı.

Hangarın koca kapıları, bu iç karartıcı yeri ışığa boğarak açıldı. Fotoğraf makinelerinin çıtırtıları duyuluyordu. Bize doğru uzanan yüzler... Uzun bekleyişin ödülünü sonunda almışlardı. 24x36'ya çekebilmek için tanıdık yüzler arıyorlar. Pek de yok. Kalabalığı, oradan buradan, her açıdan durmadan çekiyorlar. Simone de Beauvoir, camları duman rengi cenaze arabasında. Onu orada yakalayacak vakitleri yok. Mezarlıkta ele geçirebilecekler.

Arabalar usulca çıkıp, kimliği belirsiz, değişik, yoğun bir kalabalığın arasına dalıyor. Her yaşta insan var. Bir tek insan için toplanmış anlamlı bir kalabalık. Bu insana eşlik eden nitelik, ne yazık ki pek az rastlanılan türden. Belki yüzyılda bir ya da iki. Bu üzgün, kederli kalabalık bunu iyi biliyor. Toplumumuz pek cimri. Böylesini kolay çıkarmıyor içinden. Böyle bir açılıp serpilmenin gelecek yıllarda hemencecik boy vermeyeceğini seziyorsunuz. Bir şeylerin sonu bu. Bir çağın sonu. Sartre'lı yıllar artık arkamızda. Bu kayıpla herkes bir başka türlü yara almış gibi. Hangi kromozom karışımı, bir daha, bu eşsiz inceliğe, engin kültüre, düşünceyle edimler arasındaki bu yetkin uyuma hayat verebilecek?

Arabalar ilerliyor. Resmini çekmek isteyen meraklılardan Simone de Beauvoir'ı korumak üzere bir zincir kuruyoruz. Pek de yukardan almayan, dostça bir zincir. Özgürlük kol geziyor daha çok. Hiçbir düzen yok. Karmakarışık bir durum. Cenaze töreni görevlisi, bizi konvoyun arkasından koparmamak için çabalıyor. Bu ayrıcalıktan adeta rahatsız oluyoruz.

Yaşadığı bütün yerlerden geçiyoruz. Vaktiyle gittiği lokantalar, kahveler, sevdiği, gezdiği caddeler, sokaklar... Respail ve Edgar Quinet bulvarlarında bulunan iki evinin arasından yirmi yıl akıp geçmiş...

Son evinin önünde, cenaze alayı, kaç kez tırmandığı merdivenlere özel bir saygı göstermek için değil de öyle kendiliğinden durur gibi oluyor ama, mezarlığa varılınca karmaşıklık büsbütün arap saçına dönüyor. Cenazeyi izleyen kalabalık, mezarlıkta bekleyenlerle karışıyor. Nerdeyse boğulma derecelerinde iki taraftan sıkıştırılıyoruz. Cenaze arabası, kalabalıktan daralmış olan büyük kapıdan zorlukla mezarlığa girebiliyor. Halk, üç ayrı yere yığılmış: Toprağın üstünde, mezarlara çıkarak, haçlara tünemiş olarak. Geçit vermeyen bir vücut çiti. Cenaze arabasının yaklaşmasıyla alkışlar başladı. Son duracağı yere gelinceye kadar da kesintisiz sürdü.

Tabutu çıkarmak için en ufak bir boşluk yoktu. Kalabalık, cenaze arabasının ilerlerken bıraktığı her santimetre kareyi hemen dolduruyordu. Cenaze töreni görevlileri, önce tatlılıkla, sonra da daha sinirli bir şekilde kalabalığa geri çekilmesini söylüyor ama kimse çakıldığı gözlem yerinden ayrılmaya yanaşmıyordu. Sonunda birkaç kez yalvar yakar, «Hanımlar, beyler, rica ediyoruz, lütfen biraz geri çekilin!» denildi de, tabut, cenaze arabasından alınabildi. Birbirinin üstüne yığılmış vücutların arasından geçirildi. Hiçbir tören yapılmaksızın, geçici mezarına indirildi.

Simone de Beauvoir, çukurun başında, mezarlığın tek sandalyesine oturmuştu. Orada öylece, on dakika kadar, donuk bakışlarla, ona doğru çevrilmiş yüzlere, durmadan çıtırdayan foto makinelerine ilgisiz, acıdan iki büklüm kalakaldı.

Bir haç yıkıldı ve bir adam Sartre'ın tabutu üstüne düştü. Bir başkası fenalık geçirdi ve imdat istedi. Bir çocuk, üstüne yıkılan bir haçla yaralandı. Simone de Beauvoir paniğe kapılarak bayılacak hale geldi. Boğulur gibiydi. Claude Lanzman bir taraftan, ben öte yandan ona ya-

pıştık, daha da sıkıştıran kalabalığın arasından güçlükle ilerledik. Elimizden geldiğince çıkış kapısına doğru yürüyorduk. Bize eğilen yüzlerin ve fotoğrafçıların arasından yol açmak için, önden gidenler sağa sola yumruk, dirsek atıyorlardı. Simone de Beauvoir gücünü tüketmiş olmalıydı ki oturmak istedi. Bir mezarın üstüne oturunca biraz ferahladı. Soluğu düzgünleşmişti. Biri, bir yerlere çekilen cenaze arabasını aramaya gitti. Araba gelince de, binip gitti. Tören bitmişti.

Ne ki kimse mezarlıktan çıkmak istemiyordu. Birbirini hiç tanımayan kişiler, mezarların arasındaki yollarda, mezarlığın dışında gezinerek konuşuyor, sohbet ediyorlardı.

Eve döndüğümde, akşam oluyordu. Elimi bir şeye sürmek gelmiyordu içimden. Bir keşifte bulundum. Ben ki törenlerden kusacak derecede iğrenirim, anlamlarının farkına varmıştım. Törenler, acılı yüreklerimize su serpmeye yarıyordu. Bu şatafat, bir insanın şıp diye yok olup gitmesini, bir an için gözümüzden saklıyordu.

«İnsan, bu cılız, güçsüz, biçimsiz ama tüm eziyetlere dayanıklı yaratık, nankör ve korkutucu bir yeryüzünde, ilkel araçlarla sabahtan akşama kadar çalışmak için yaşayan varlık.»

Birkaç saniyede kaybolan tabutun mezara bu hızlı inişi, bir varlığın ne denli geçici olduğu düşüncesini pekiştiriyor. Başarılarının listesini çıkaran, ölenin yaşamını yeniden çizmeye çabalayan konuşmalar, söylevler, pek zavallı kalan sözcüklerle özetlenen ömrünün anımsatılması, onu bir sürecik daha canlı tutmaya yarıyor.

Akşam, Simone de Beauvoir, dostlarıyla lokantada birlikte yemek yememiz için beni telefonla çağırttı. «Sartre, bir lokantada birlikte olunmasını pek severdi.»

Maine Caddesi'nin sonundaki Alésia Alanı'na varıyorum. Birinci kata çıkıyor, bir salonda meraklıların gözünden uzak bir köşede «aileyi» buluyorum. Simone de Beauvoir, üzgün, beceriksiz bir gülücük savuruyor. Bir elinde viski bardağı, yatıştırıcı ilaçlar almakta. Yüzü allak bullak. Acıdan kızarmış, açık renkli gözlerini bir yeni gelene çeviriyor: «Ne içersiniz?» Başkalarıyla ilgilenecek yürekliliği bulabiliyor.

Temps Modernes ekibi çoktan gelmiş. Havanın acılı olduğunu söylemek az şey söylemek olacak. Kimse konuşmuyor. Sigara, içki içiliyor. Arasıra gözyaşlarını tutamayan Simone de Beauvoir'ı yatıştırmak için Sylvie Le Bon elinden geleni yapıyor. Bu sessiz gözyaşları arasında, garsonlar yemek listelerini getiriyor. Kimse elini sürmeye cesaret edemiyor. Listeler, her çağrılının önünde bir süre öylece duruyor. Sonra, yavaş yavaş bir liste açılıyor, onu bir başkası izliyor.

Aziz bir varlığın toprağa verilmesi dolayısıyla yenen bu yemeklerin derin bir anlamı var. Öyle nedensiz bir şey değil. Yaşam pompasını yeniden çalıştırmaya yarıyor. Yemek yemek, yaşam sürdürülüyor, sürdürülmesi gerek, yaşamak kabul ediliyor demektir. Bu davranışa saçma denemez. Daha ilk lokmada, acıyla bir an durmuş olan hayatın tüm mekanizması yeniden işliyor demektir.

Sartre, aziz bir varlığın yitirilişinden sonra havaya çöken bu sıkıntının öğelerinden birini şöyle çözümlemişti: «Yas, yaşanması zor bir boşluktur ama gene de onu yaşamak gerekir. Hem de nasıl olursa olsun. O öyle bir söylevdir ki başkasına seslenmezlik edemez ve diyalog gibi görünse de, monologa dönüşür. Karşılıklı konuşuyorsunuz sanırsınız, bir de bakarsınız ki yalnız kendiniz konuşuyorsunuz. Bu gerçek anlarda, bir şeyleri koparıp alınmış olan yaşayan varlık, bir cevap bulamayınca, ta derinden sakatlandığını sezer; belirsiz bir cenaze güldürüsü ha-

yaleti en büyük acıyı bile alaya alır. İşte o zaman bütün yas davranışlarının boşluğa ittiği karşılıklı ilişkinin akıl almaz kopuşu önünde kalakalırız.

Tüm çağrılılar oradaydı. Siparişler alınmıştı. Sigaralarır., pipolarm dumanları savruluyor, içkiler içiliyordu. Yavaş yavaş, ufaktan konuşmalar başladı. Öyle, havadan sudan. Bazıları birer viski daha yuvarladı. İlk tabaklar gelmeye başlıyor işte... Havadaki gerginlik biraz daha yumuşuyor. İlk lokmayı yutarken adeta utanır gibi bir halimiz var. Oysa içki içmek pek bir sıkıntı yaratmıyor. Yudumlamak çiğnemekten farklı olsa gerek. Çiğnemek kaba kaçıyor. Boş midelerin kazınmaya başlamasından mıdır nedir, sinema ve tiyatrodan söz edilmeye başlanıyor. Sonra, her şeyden. Yitirilmiş olandan söz yok. Arasıra, nasıl oldu acaba diye Simone de Beauvoir'a bir göz atıyorum. Durumu yürekler acısı. Lokmasını güçlükle yutmaya çalışıyor. Çatalı ağzına götürüp öylece kalıyor. Başka bir acı belirtisi göstermeksizin, yaşlar sessiz sedasız yanaklarından süzülüyor. «Bir acının... Sizi en yüce doruğa tüneterek evreni küçülten o sonsuz acılardan birinin» pençesine düşmüş.

Kabul edilemez olanı kabul edemiyor. Sezinlediği, uzun süredir korktuğu şey başına gelmiş:

«Başıma gelebilecek hem yeni, hem de çok önemli tek şey, felakettir. Ya Sartre'ın öldüğünil göreceğim, ya da ondan önce öleceğim. Bir insandan ayrılıp giderken o insana verdiğiniz acıyı hafifletememek; onu yatıştırmak için onun yanı başında bulunamamak çok korkunç. O insanın sizi bırakıp gitmesi, susması da öyle. En olasılık dışı şansa sahip olamayacağıma göre, bu piyangolardan biri de bana vuracak. Bu karabasandan en kestirme yoldan kurtulmak için bazen sonumun gelmesini diliyorum.»

Sartre yok artık. Yavaş yavaş bunu algılıyor. Yük-

sek sesle bunu kendi kendine de söylüyor: «Geçecek daha nice günler, geceler var.» Bunu birçok kez yineliyor. Önünde uzanıp giden günleri, geceleri görüyor. Sartre'sız. Birden buna dayanamıyor. Sylvie'den bir viski daha ısmarlamasını istiyor.

«Castor, içtiğiniz yığınla ilaçtan sonra doğru değil bu yaptığınız.» Bunu söylemekle birlikte, Sylvie onun acıdan kıvrandığını görünce, isteğini yerine getiriyor. Simone de Beauvoir, bardağının yarısını dikiyor; lokmalar ağzında büyüyor, büyüyor...

Garsonlar, boş tabakları kaldırıp yeni yemekler getiriyorlar ama, o artık gelenlere el sürecek halde değil.

Geceyarısına doğru, gücü tükenmiş, evine götürülmesini istiyor. Sylvie ile birlikte onu bir arabaya bindiriyoruz. Ayakta duracak halde değil. İçki, yatıştırıcılar, acı, yorgunluk karışımı onu, gücünün sonuna getirmiş. Onu evine kadar ben götürüyorum ve kapısına doğru birkaç adım atabilmesi için, bugün ikinci kez, kolunu boynuma dolamak zorunda kalıyorum. Güçlükle yürüyor; içeri giriyoruz; onu divanına oturtuyorum. Nöbeti Sylvie alıyor: «Onu soyup yatıracağım.»

Her ikisini de kucaklayıp evden çıkıyorum. Kaldırımda, gelirken fark etmediğim bir adam köpeğini gezdiriyor. Bana doğru yaklaşıyor ve şöyle diyor: «Olağanüstü insanlar bunlar. Ben de aynı binada oturuyorum. Ona söyleyin lütfen, birine ihtiyacı olursa, kapımı çalabilir.»

Adama, onunla göründüğüm kadar fazla içli dışlı olmadığımı, bu felaket koşullarının bizi yaklaştırdığını açıklamaya kalkışmıyorum. Elimi sıkıyor. «Çok acı!» diyerek köpeğini gezdirmesini sürdürüyor.

Schoelcher Sokağı boyunca uzanan Montparnasse Mezarlığı'nın yüksek duvarlarına bir an bakarak duraklıyorum. Sartre duvarın öte yanında. Kestane rengi kadife el-

bisesi üstünde, saçlarına ilişmiş olması gereken kırmızı gülüyle oracıkta...

Sokak ıssız. Gökte bir tek yıldız bile yok. Çıt çıkmıyor. Sadece, hoş, dinlendirici bir yeşillik kokusu.

Dört gün sonra cesedi yakma işlemine sıra geldi. Simone de Beauvoir'ın yakınları, bu acı törene katılmaması gerektiği konusunda onu ikna etmeyi başardılar. Montparnasse Mezarlığı'nda bulunmamı telefonla haber verdiler. Cenaze arabasını sadece üç araba izleyecek, Père Lachaise Mezarlığı'na gidilip tekrar Montparnasse'a dönülecekti.

Bu son gezisinde Sartre'a topu topu on iki kişi eşlik edecekti. Meraklılar azalmıştı. Tabut, geçici mezarlıktan çıkarılırken bir iki fotoğrafçı resim çekti. Hiçbir tören yapılmadan tabut, cenaze arabasına alındı. Kırmızı trafik lambalarına uyarak gerekli yerlerde duran arabayı, kayıtsız Paris'in içinden geçerek izledik.

Père Lachaise Mezarlığı'nın içinde sağa sola kıvrılıp ilerleyerek, konvoy, yakma fırınının bulunduğu görkemli binanın önünde durdu. Arabalardan indik. Cenaze töreninin sorumlusu bize biraz beklememizi söyledi.

Montparnasse Mezarlığı'ndakinden biraz daha fazla bir kalabalık vardı. Fotoğrafçılar da çoğalmıştı.

Buz gibi bir soğuğun hüküm sürdüğü binaya aldılar bizi. Kapılar ardımızdan kilitlenerek kapatıldı. Kasketli adamlar gidip geliyordu. Taş koridorda uzunca bir süre bekleştik. Bir telefon zili duyuldu. Bir emir verildi. Gene buz gibi ve dar bir merdivenden çıkararak, bizi, duvar boyunca sandalyeler sıralanmış, ortada upuzun ve gene çevresi iskemlelerle çevrili bir masası bulunan, yarı kilise, yarı istasyon bekleme yeri gibi bir salona aldılar. Burada beklememiz istenildi.

En ufak bir gürültü, hafif bir ayak sesi, boş bir şatoda olduğu gibi büyüyor, çınlıyordu. Salon sıcaktı ama parmaklarım buz kesmişti. Yoktu sanki parmaklarım.

Uzun bir süre sonra bir adam gelip bizi çağırdı. Gene aynı dar merdivenden maltataşı döşeli hole indik. Demir parmaklıklı bir kapı gıcırdadı ve ilkinden daha da dar başka bir merdivenden aşağı indik. Devasa bir salona gelmiştik. Bu yer insanı etkiliyordu. Uçsuz bucaksız, buz gibi, insanlık dışı. Sonsuz bir duvar boyunca üç büyük fırın sıralanmıştı. Bu fırınların kapakları, kasa kapaklarına benziyordu. Som çelik ve bakırdan yapılma, süssüz püssüz.

Her fırının önünde, koyu renk çelikten, kalın, bir tür sedyemsi bir şey vardı. Bu iç karartıcı sedyelerden birinin üstünde Sartre'ın tabutu duruyordu. Etkileyici, kararmış sedyenin çevresinde, saygı duruşuna geçmiş gibi duran üniformalı adamlar, hareketsiz bekliyordu. Biz de uzakta, konuşmadan, kımıldamadan öylece duruyoruz. Yaklaşmamız istendi. Bu, biraz sonra bir ölüm cezası infaz edilecekmiş gibi esen garip hava içinde taş kesilmiş olarak birkaç adım atabildik.

İşte, Sartre, şu kutunun içinde. Son rom kadehi ve son sigarası bile yok.

«Bir insan: biraz fosfor, kömür ve kükürtten ibarettir.»

Yok canım, şu iyi biçilmiş, cilalı, tahta tabutun içinde çok daha başka şeyler olmalı; yoksa boğazımız sıkışmış, ellerimiz buz kesmiş, bulunur muyduk burada. Şu sefil durumumuzu iyice algılayalım diye midir nedir, bize biraz vakit bırakılıyor. Hiçbir şey söylenmeksizin, bu şeytansı topun şefinin bir baş hareketiyle, ateş emri veriliyor. Bir adam bir düğmeye basıyor. Mekanizma harekete geçiyor. Ruh karartan bir gürültüyle, o ağır, madenden yapılma sedyemsi araç, tıpkı bir korku filminde olduğu gibi, insanın gözünün yaşına bakmadan yürümeye başlıyor. Fırının ağzına doğru ilerliyor. Giyotin gibi başka bir kapak kalkıyor ve sedye o aziz yüküyle birlikte, ateşe dayanıklı tuğlalarla örülü, ağızdan içeri giriyor. Karanlık ağız, ay-

nı tempoyla ağır ağır içine dalan nesneyi yutuyor. Henüz ayak ucunu görebiliyoruz. Koyu çelikten yapılma, koskoca bir vida, iyi yağlandığı için hiç gıcırdamadan dönüyor. Tabut tümüyle kaybolunca da duruyor. Küçük bir sessizlik ânı... Makinenin devinimi bitmiş görünüyor.

Madeni bir sesle, fırının içinde, sağ taraftan düzenli, belirli, yavaş hareketlerle, hayasız, gülünç, uğursuz, soğuk, çelik bir tokmak, tabutun arkasında durarak, onun geri fırlamasını önlemek üzere duruyor. Birden, Sartre'ın tabutunu taşıyan çelik sedye tekrar gerileyip, fırının ağzındaki ilk durumunu alıyor. Bir an, sedye ağızdan dışarı çıkmak istercesine bir hamle yapıyor ama, o tokmağa gelip dayanıyor, daha fazla gerileyemiyor. Giyotin kapak ağır ağır iniyor. İki adam kalın fırın kapısını kapatıyor. Bir başkası gene bir düğmeye basıyor. Boğuk, tüyler ürpertici bir gürültü duyuyoruz. Basınçla fışkırmaya başlayan alevlerin harıltısı. Tüm bina hafiften sarsılıyor gibi oluyor. Derin sessizlikte, işlevsel, tarafsız bir ses çınlıyor: «Bayanlar, baylar, kırk beş dakika. Yukarı çıkabilirsiniz.»

Tekrar o kilisemsi, sıcak salona çıkıyoruz. Yüzlerimiz allak bullak, yüreklerimiz buz kesmiş. Her birimiz değişik düşlemlerle içimize kapanıp, yerlerimizi alıyoruz. Hiç istemedikleri halde, aynı şekilde ama başka koşullarda ateşe verilmiş, ailemi, babamı, ağabeyimi düşünmekten kendimi alamıyorum. William Shirer'in Üçüncü Reich kitabında yayımladığı mektuplardan parçalar geçiyor gözümün önünden. Tırnakları cilalı genç Alman sekreterlerinin Auschwitz Toplama Kampları komutanlarına gönderdikleri ve arşivlerde bulunmuş mektuplardan parçalar...

«Konu: Ceset yakma. Cesetleri taşımak üzere iki elektrikli asansör ve bir imdat asansörünü içeren, beş üçlü fırına dair emrinizi almış bulunuyoruz. Cesetlerin ateş ocağına atılması konusunda sadece silindirler üzerinde hareket eden madeni çatalların kullanımını öneriyoruz. Her

araç, yalnız 45'e 60 boyutunda tek bir fırın içerecek. Bu boyutlar, tabut kullanılmayacağı için yeterli olacaktır. Daha şimdiden Dachau için dört, Lublin için de beş fırın yaptırdık. Bu fırınların hepsinin kullanışta, son derece verimli ve yeterli olduğunu bildiririz. Fırınlarımızın etkinliğini, sağlamlığını, kullandığımız gereçlerin üstün kalitesini ve işimizin yetkinliğini garanti ediyoruz.»

Kırk beş dakika bitmek bilmiyor. Kimimiz yerinde duramıyor. Kalkıp dolaşıyor, sonra gene oturuyor, bütün binayı saran alevlerin gürültüsünü uzaktan uzağa duyar gibi oluyoruz.

Uzun bir süre sonra, sessiz adımlarla bir adam geldi ve ağzının içinde yuvarladığı sözcüklerle dört, beş kişinin kendisini izlemesini istedi. Önümüze düştü, bizi fırının giriş yerine götürdü. Çelik sedyenin sağ yanında tahta bir pervazın üstünde ağzı açık küçük bir kutu duruyordu. Bir an uzaktan, öylece, bu gülünç kutuya bakakaldık. Bizi neden aşağı indirmişlerdi? Yakma işleminin kusursuz olarak yerine getirilip getirilmediğini incelemek için mi?

«Küllerin başında toplanmak isterseniz, lütfen ilerleyiniz!» Yaklaşıyor ve bu ölüm hokkabazlığının karşısında, ağzımız bir karış açık duruyoruz. Bu, içi çinko kaplı, dışı cilalı küçük kutunun içinde, üçte birini ancak dolduran, beyaz, düzgün, küçük kırıntı parçacıkları var.

Organik kimya yeni bir formül doğurmuştu. Et ve kemikten yapılma bir insandan, işte böyle, sadece beyaz kum tanecikleri kalıyordu. Onun önünde toplanıyorduk.

İnsanlık mesleğini yerine getirdikten sonra, bir hamlede saçmalığın göbeğine düşmüş Sartre'dan kalanlar işte bunlardı...

«İlkelere göre evet ve hayır demeye bağlı, umutsuzca girişen, umutsuzca direnen, başaramadan direnen bu dikkafalı ve sınırlı insanlık mesleği...» Bu küllere bakıyo-

ruz. Bize, işte Sartre orada, diyorlar. Nasıl inanmalı? Nasıl kabul etmeli ki, «Bu evren, dolu dolu, bundan etkilenmeden sürüp gidecek?» İşlevini böylesine yerine getirmiş dopdolu bir yaşamın, böylesine bir bilgi ve kültür birikiminin şu küçücük kül yığınına dönüşmesini nasıl kabul etmeli?

İki adam görevlerini bitirdi. Kutunun kapağını kapatıp vidaladılar. Tekrar yukarı, temiz havaya çıktık. Ötekilerle bir araya geldik. Cenaze arabası bekliyor. Gazeteciler de. Bu hokkabaz oyununu sonsuz kılmak istiyorlar. Tek bir kişinin teklifsiz, tekellüfsüz, zahmetsizce taşıdığı küçük kutunun resmini, az önce çektikleri tabutun resmiyle aynı açıdan çekmek istiyorlar.

O genel üzüntü havasına aldırmadan, bu gülünç değişimi saptamak için durmadan makinelerinin düğmelerine basıyorlar. Arabalara biniyor ve az önce geldiğimiz yoldan tersyüzü geri dönüyoruz.

Montparnasse Mezarlığı'nda pek az kimse var. Cenaze arabası yeni kazılmış ve betonu yeni atılmış bir mezar önünde duruyor. Küçük bir destekle duran özentisiz, sade, taştan bir yazıt :

JEAN-PAUL SARTRE
1905 — 1980

Cenaze alayından bir görevli, küçük kutuyu alıp deliğe yaklaşıyor. Bir ötekiyse mezarın içine atlıyor. Değerli kutuyu ona uzatıyorlar. Adam, bu boş ve tümüyle duvarla örülü beton mezarda açılmış bir deliğe kutuyu yerleştiriyor. Sonra bir sıçrayışta dışarı çıkıyor. Ellerini silkeliyor. Her şey bitmiştir.

Daha şimdiden bir yıl geçti. Bütün gördüklerim, yaşadıklarım, ilk günkü tazeliğini koruyor.

Bu adamla benim aramda ortak olan ne vardı? Yirmi yıl süren bu ilişkinin özü neydi?

İkimiz de Paris'te doğmuştuk. O, XVI. ben XX. bölgede. Onun on iki yaşındayken bir üvey babası, benim sekiz yaşındayken bir üvey annem olmuştu. O daha çok küçükken, sağlığını korumak üzere annesi, dedesi ve ninesiyle birlikte, 1905 - 1911 yılları arasında kırsal bir yöre olan Meudon'a gitmişti. Ben ise iki ile on iki yaşları arasında, keza dedem ve ninemle Saint-Leu-la-Forêt'ye gitmiştim. O öğrencileriyle Havre'da boks yapmıştı, ben dört yıl Paris'te. O yüksek okulda, arkadaşlarıyla arasıra poker oynuyordu, ben ondan yirmi yıl sonra her gece. Babası öldüğünde iki yaşındaydı, ben annemi yitirdiğimde beş. Sekiz yaşlarında ailesi ona piyano dersleri aldırmış ve bunda başarılı da olmuştu. Benimkiler ise bana ancak tek elle Au Clair de la lune'ü çalmayı öğretebilmişlerdi. O 1946'da, *Saygılı Yosma* oyunu ile sahneye koyuculukta ilk denemesini yapmış, bense yirmi yıl sonra. İkimizin saç modeli de birbirine benzerdi. Yana ayırırdık.

Son ortak noktalar : İnsan ilişkilerinde «hayır»dan çok «evet» demek ona daha kolay gelirdi; mektuplaşmaya, gürültülü patırtılı gösterilere, şakalaşmaya bayılır; kendini hiçbir vakit suçlu hissetmezdi. Asık suratlılardan hoşlanmaz ve kimden olursa olsun hiçbir şey istemez, kimseye bir şey sormazdı.

Şimdi de, belki ilişkimizi daha açık görebilmeme yardım edecek bu ikili tabloyu bitirmek üzere aramızdaki birkaç ayrılığa değineyim:

Babası deniz subayıydı. Benimki matbaa işçisi. Ona göre «Kitaplar onun kuşları ve yuvaları, evcilleştirilmiş hayvanları, ahırı ve köyüydü; kütüphane ise bir aynadan görülen dünya.» Benim için, hayat, en küçük, en önemsiz gösterilerinde bile geçip giden bir şeydi. Bir karınca yuvasına, ağında gezinen bir örümceğe saatlerce bakarak durabiliyordum. Benim ilk kitaplarım hayatın bana cömertçe verdikleriydi: Mevsimlerin ritmi, büyüyen meyveler, karın ilk tanecikleri.

Sartre, bütün yumurtalarını, edebiyatın o dev büyüklüğündeki sepetine koymuştu. Benim içinse edebiyat her şey demek değildi; sadece hayata katlanmama yardım ediyordu.

Sartre: «Seçmek gerekir,» diyordu, «ya yaşamayı ya anlatmayı seçmek gerekir». Ben ikisini de yarı yarıya seçmiştim, hem yaşıyor, hem anlatıyordum.

Daha pek küçük yaşlarda edebiyat ortamında yüzüyordu. Benimse o taraklarda bezim yoktu. Kitap okumaya pek erken başlamıştı, ben çok daha geç. Kır yaşamından nefret ederdi, ben bayılırım. Yazarlığa yönelimi pek çabuk gelişti. Benimse neden sonra. Bu dünyada hiçbir şeyin ona ait olmadığı, kendini evinde hissetmediği izlenimi ona pek erken geldi. Benimse daha iki yaşlarında bir evim, bir bahçem, bir köpeğim, bir kanaryam oldu.

Doğaya karşı duygusuz; kimsesiz, yalnız insanlara karşı duygulu. Ben bunun tam tersine daha yakın sayarım kendimi.

İlk kitabı geri çevrilmişti. Benimki, onun sayesinde kabul edilmişti. Büyük bir yazar olacağını, pek küçük yaşlarda biliyordu. Bu sorun, bugüne kadar kafamı hiç kurcalamamıştır. Kendimi, hiçbir vakit ne bir yazar, ne de Roland Barthes'ın anladığı anlamda yazan biri olarak gördüm. Ben, kendim, daha çok, gelecek zamanlarda artık yazarların değil, yazan insanların bulunacağını düşünen Lenin'in dediği gibi yazı yazan bir insanım.

Sartre'a çok saldırıldı. «Toplumsal önemi olmayan», «Önemsiz bir rastlantı» denilen bana ise pek az.

Eşyaya değer vermezdi. Bana gelince, onlar benim hoşuma gider.

Birkaç ortak nokta, birkaç ayrım, karşılıklı verilen armağanlardan, birlikte yapılan eylemlerden, tartışmalardan kalan birkaç anı, bazı mektuplar, ithaf edilen kitaplar, resimler... Bir dostluğun nedenlerini araştırmada, yola çıkmak için, işte bana kalan pek az şey...

İlişkimiz üzerine hiç not almış değilim. Başlangıçta pek sürmez sanıyordum. İkinci, üçüncü kez karşılaştık; hepsi de ilk buluşmamız kadar bana gerçekdışı geldi. Onun evinden çıkınca, sokakta bir tahta sıraya ilişerek, konuşmalarımızı not etmek ya da izlenimlerimi yazmak aklıma gelmemişti.

Ancak ölümünün yarattığı şoktan sonradır ki kendi kendimi, pek de gerçekten çözümlemeye çalışmadan, sorguya çekmeye başladım. Zaten onun üstüne yazmak önerisi almasaydım, bir filozofla, bir saat tamircisi arasındaki bu biraz tuhaf görünen ilişkiyi pek deşmeye de çalışmazdım.

Bugün, biraz can sıkıcı bir duygunun etkisi altındayım. Bu olağandışı buluşmalardan nasıl da yararlanama-

mışım! Kendi çekincemden, gururumdan. Sartre, hayır demesini bilmezdi. Ondan istemek, ona sormak yeterliydi. Ne yazık ki ben de bir şeyler istemeyi hiç sevmem. O da bu konuda insanları yüreklendirmekte pek çaba harcamazdı. Öte yandan, onun üstüne titrediğini bildiğim değerli saatlerini almaktan da nefret ediyordum. Başlangıçta bu kadar az bir malzeme, zayıf bir harçla, bu «dostluğun» nasıl kurulduğu sorulabilir. Kadınlarla arkadaşlık etmeyi yeğlediğini biliyordum, bir erkeğin arkadaşlığını ona zorla kabul ettiremezdim.

İlişkimiz hızla gelişmiş sayılmazdı. Ama ilk buluşmamızdan sonra da on yıl beklemedim. *C Merdiveni* adlı oyunum için bana pek yerinde gelen uyarıları göz önünde tutarak istediği düzeltmeleri yapmış, götürmüştüm. Bitirdiğim yeni bir oyunu da ona götürdüm. Bu, her yazarın, hiç değilse başlangıçta bir kez yaptığı hatalarla dolu bir oyundu. Eğer onu, üç dört aylık bir aradan sonra tekrar okursanız, sizin de bulabileceğiniz kadar basit bir şey bu. Görecektiniz ki, bir bok yumurtlamışsınız, onu hemen, tabii varsa, bahçenizin bir köşesine gömeceksiniz. Bahçem yoktu; onu tekrar okuma zahmetini de göstermemiştim; ilişkilerimizi kesmemek telaşı içinde, işkembeden ne çıktıysa götürüp verdim.

Sartre, bu kötü davranıştan bana söz etmemek inceliğini göstermişti. Okuduktan sonra bir şey söylememeye karar verdi. Bu cins bir şeyin varlığından söz etmek bile gereksizdi. Oyunun ne matah olduğu belliydi. Böyle bir oyun sanki hiç yazılmamış gibi davrandı.

Mutualité'de yapılan siyasal bir mitingde onunla rasgele karşılaşmasaydım, «dostluğumuzun» neden örüldüğünü araştırmaya kalkışmazdım şimdi. Kişiliğim, belleğime yerleşmiş olmasaydı, ben ona sokulmaya cesaret edemezdim.

Birbirimizi gördük. Bana doğru ilerledi, elimi sıktı ve bana bir Boyard sigarası ikram etti. Birkaç sözcük konuştuk. Gayet nazik bir şekilde, o günlerde neye çalıştığımı sordu. O gürültü, patırtı arasında, çok eski iki dost gibi söyleştik. Ona yeni bir oyunu bitirdiğimi söyledim. Oyunda neler olduğunu sordu.

Birkaç sözcükle oyunu özetledim. «Adı ne?» diye sordu; *Oyuncaklar* dedim. «Zahmet olmazsa, onu bana getirir miydiniz?»

Ne biçim söylerdi bazı şeyleri... Oyunumu ona götürmek için —belki yüzerek değil ama— Atlantiği geçerdim de, o bana «zahmet olmazsa» diyordu. Gerçekten sevimli ve nazik adam. O boktan oyunumu okuduğu halde, yeni oyunumu isteyebiliyordu. Bıkmak bilmiyor. Biraz düşündü, sonra «En iyisi, metni, Raspail Bulvarı'nda, numara 232'ye, Hôtel l'Aiglon'a, anneme bırakın. Ben haber veririm ona. Bayan Mancy'yi görün.»

Beni ilk seferinde olduğu gibi gene aynı sıcaklıkla karşılayan annesine oyunumu bıraktım. Birkaç ay sonra Sartre'den kısa bir mektup geldi: «Metninizi okudum. Oyununuz hakkında görüşmemizi ister miydiniz?» 20 Temmuz için bana bir randevu vermişti. Ayın 19'unda, gazetelerde, O.A.S. tarafından dairesine bomba atıldığını okudum. Bu alçaklar, görüşmemizi baltalamıştı. Onların yüzünden belki de Sartre'la artık hiç görüşemeyecektim.

Tek okuyucumdan hiçbir haber alamadan *Oyuncaklar*'ımla birkaç gün öylece kalakaldım. Bir sabah telefonda o kendine özgü sesini duydum. Bu talihsiz aksilik için özür diliyordu. Ona sağlığının nasıl olduğunu sordum. Aynı evde oturmuyordu. Sağlığı da iyiydi. Başına gelenden pek şaşırmışa benzemiyordu. Sanki, birtakım bacaksızlar, onun posta kutusuna 14 Temmuz Bayramı çatapatı koymuşlardı. Bana yeni adresini verdi: Louis Blériot Rıhtımı, 110 numara. Bu adresi pek kimselere vermememi söyledi.

Her şeyi yoluna koymada, bu sade, sıcak ve kestirme davranışı hayran bırakmıştı beni.

Cezayir Savaşı'nın sonlarında, birkaç ay, adını gizleyerek oturduğu bu evde birçok kez görüştük. Maubert Alanı'nda, sokakta yapılan bir saldırıdan kıl payı kurtulmuştu. 1962 yılının başında, evine ikinci kez bomba atıldı.

Blériot Rıhtımı'ndaki evine yaptığım ziyaretler, bol miktarda votka ile sulanıyordu. Dostları ona bir sürü votka armağan etmişti: 45 dereceden 70 dereceye kadar, karabiberli, baharlı, güzel otlarla kokulandırılmış... Evinden yarı sarhoş çıkıyor, kendime gelebilmek için, Seine Irmağı boyunca yürürken derin derin soluk alıyordum.

İşte gene bu evde, o her güzel şeyi istediğinde takındığı kibar ve kişisel tavrıyla sormuştu bana : «*Oyuncaklar* oyunundan bazı bölümlerin *Les Temps Modernes* dergisinde yayımlanmasını uygun bulur muydunuz?»

Simone de Beauvoir ile de ilk kez o evde karşılaşmıştım. Sartre'la konuşmasında, onu biraz fazla sert bulmuştum. Sokağa çıkıyorlardı. Ben de onlarla birlikte çıkmaya hazırlanıyordum. Kapı aralığında hep akılsızlık eden bir çocuğa annesinin çıkıştığı ses tonunda: «Gene anahtarlarınızı unutmayın!» dedi. Sartre, bu azarlayıcı tavırdan hiç etkilenmemiş gibi, gayet sakin, anahtarlarını aradı, buldu ve cebine yerleştirdi.

Ondan ayrılmadan önce, Roger Blin'den hâlâ bir haber alıp almadığımı sordu. Oyunumu okuması için ona vermiş. Bundan, çok daha sonraları, bir oyunun perde arasında, rastlantıyla R. Blin'le karşılaşınca haberim olmuştu. Oyunumu okumuştu ama güldürü sahneye koymak istemiyordu.

O günden sonra da, Sartre'a güvenilebileceğini, öyle boş laflarla kuru vaatlerde bulunacak biri olmadığını, özellikle de sözünde mutlaka durduğunu görecektim. Daha

sonra Jean-Marie Serreau da* aynı şekilde, bu kanımı pekiştirdi. Oyunumu ona da vermiş, o da okumuştu.

O günlerde Komünist Parti'ye yazılmıştım. Sartre bunu biliyordu.

O, bu partiden uzaklaştığı halde —zaten hiçbir vakit üyesi olmamıştı— benim partide kalmış olmamı kınamazdı.

Körü körüne bağnaz bir adam olmadığı için de, tanınmamış birinin partiden ayrılmasının ya da ayrılmamasının hiçbir önemi bulunmadığını düşünmüş olmalıydı. Hatta benim daha yeni girmiş olduğumu bildiği halde.

O.A.S.'ın her yere bomba attığı dönemlerde, ona, kendi hücremde tuttuğum nöbetleri anlatıyordum. Toplandığımız lokalin girişinde ilgi çekici bir tabeladan, onun da üstünde bir makasın asılı bulunduğundan söz ettim. Tabelada: «Bombanın fitilini kesmek için makas» yazıyordu. Çok gülmüştü: «Ne demek bu? Sokakta bir bomba görür görmez, hemen üstüne koşup fitilini kesmek gerekecek demek. Patlamadan yetişebilirseniz tabii...»

Kendimizi savunmak için silahımız filan olup olmadığını da sordu. İşine düşkün bir arkadaşımızın, bir yerlerden bulup getirdiği birkaç demir parçasından başka hiçbir silahımız yoktu. Bir saldırı anında onlarla sözde kendimizi koruyacaktık.

Güncel olayların ayrıntısını öğrenmeye bayılırdı. Nöbet nasıl tutuluyordu? Bu işi kaç kişi yerine getiriyordu? Ben de ona gezileri üzerine sorular soruyordum. Küba'ya, Polonya'ya, Sovyet Rusya'ya yaptığı yolculuktan dönmüştü. Moskova'da söylenip duran bir fıkrayı büyük bir zevkle anlatmıştı: «Bir adam ötekine sorar:

* Jean-Marie Serreau : Ionesco, Adamov gibi öncü yazarların oyunlarını sahneleyen Fransız tiyatrocusu (Ç.N.)

— Kapitalizm ile komünizm arasında ne fark var?
— Bilmem.
— Kapitalizmde insan insanı sömürür.
— Ya Komünizmde?
— Onda tersi. İnsanı insan sömürür.»

Ünlü kişilerle görüşmüş olmasıyla katiyen övünmüyordu. Ben bunları gazetelerden okuyor, ona sorular soruyordum. «Kruçev'i nasıl bulmuştu?» Bu soruma, sanki kapıcısı söz konusuymuş gibi cevap vermişti: «Sade, mert bir adam gibi görünüyor ama, bakışlarından bir tür kurnazlık akıyor.» Görüştüğü kimselerin zekâ düzeyi hakkında not veriyordu. Bu nokta onun için önemli olmalıydı.

Onun sayesinde *Les Temps Modernes* dergisinde *Oyuncaklar*'ın ilk bölümünün yayımlanmasından büyük sevinç duydum. «Deux-Saints Pantoloncusu» adlı o hayran olunası metninden aynı sayıda bazı bölümler yayımlanan Carlo Emilio Gadda ile benim adım yan yana yazılmıştı. İlk kez yazarlığımdan para kazanıyordum. Derginin ondan sonraki sayısında da *Oyuncaklar*'ın ikinci bölümü yayımlandı. Böylece tamamı yayımlanan oyunum, bu sayede ilk kez Yugoslavya'da oynandı.

Sartre bana şöyle bir omuz vermekten de öte bir iş yapmıştı. O güne dek varlığımdan kimsenin haberi yoktu, ama onun cömert girişimiyle, bütün çarklar dönmeye başladı. Marguerite Duras, *Les Temps Modernes*'deki oyunumu okuduktan sonra bana telefon ederek görüşmek istedi. Büyük bir sıcaklıkla, oyunumun *Les Temps Modernes*'de yayımlanmasının yeterli olmadığını, kitap halinde çıkarılması için bir yayıncı seçmemi söyledi. Bana üç yayıncıdan randevu aldı: Grasset, Editions de Minuit ve Gallimard. Hangisini beğenirsem onu seçebileceğimi söylemişti. Düş görüyorum sanıyor, kulaklarıma inanamıyordum. Saflığım onu da şaşırtmıştı: «Evet, evet. Birinden birini seçin, sizi temin ederim kitabınızın üstüne atlaya-

caklardır.» Ona inanmaya can atıyordum ama üstüme yapışan kuşkuculuktan da kendimi kurtaramıyordum.

Yayıncıları dolaşmadan önce, bu konuda hiçbir deneyimim olmadığı için, bir kez de Sartre'a sorayım, dedim. «Ben Gallimard'la çalışıyorum,» dedi; «belki size yardım edebilirim.»

Nasıl yardım edebileceğini aklım almıyordu. Anlaşmam imzalandığı vakit anlayabildim ancak. Alışılageldiği üzere yüzde elli olan telif hakkı yerine, oyunum bir tiyatroda oynanırsa, yazarlık hakkının tümüyle bana bırakılmasını sağlamıştı.

Nicos Papatakis* *Les Abysses* (Derin Çukurlar) filminin başarısından sonra Sartre'dan Cezayir Savaşı üstüne bir senaryo yazmasını istemişti. Sartre ona benim *Oyuncaklar* oyunumu vererek o trajik filminden sonra komik bir film çevirmesini önermişti. Anlaşma imzalandı. Senaryoyu yazdım, dekorlar yapıldı, oyuncularla sözleşme yapıldı ve çekimin başlanmasına kırk sekiz saat kala yapımcı caydı. Bu arada kitap Gallimard Yayınları'nda çıkmıştı.

Bu önemsiz ayrıntıları şunun için veriyorum: Sartre'ın dostça koruması, sıcak yardımı olmasa, kuşkusuz gene yazmayı sürdüreceğimin —ama yıllardır olduğu gibi— bunların gene yayımlanmayacak, oynanmayacak olduklarının bilincindeydim.

Onun çok güzel ifade ettiği gibi, «Bir yaşam öyküsü, ne olursa olsun, bir başarısızlığın öyküsüdür. Olan bitenin kara yazgısının katsayısı öyle yüksektir ki, küçücük bir

Nicos Papatakis : Ünlü Yunan film yönetmeni. **Les Abysses** adlı filmi, Jean Genet'nin ünlü «Hizmetçiler» oyunundan esinlenerek yazılmış bir senaryoya dayanıyordu. 1963'lerde Paris'te bazı sinemalarda gösterildi. (Ç.N.)

sonuca ulaşmak için bile yıllarca sabır gerekir. Üstelik, 'Doğayı egemenlik altına almak için ona boyun eğmek', yani, eylemimi gerekirciliğin halkalarına sokmam gerekir. İnsan 'kendi kendini gerçekleştiriyor' gibi görünse bile, daha çok, toprakla, iklimle, ırkı ve sınıfıyla, diliyle, bağlı bulunduğu topluluğun tarihiyle, kalıtımla, çocukluğunun kişisel koşullarıyla, edindiği alışkanlıklarla, yaşamının küçük büyük olaylarıyla 'gerçekleşir'.

Bu demektir ki o olmasaydı ben de böyle 'gerçekleşmiş' olacaktım. Bana kalsaydı hiçbir vakit gidip o kapıları çalamazdım. Zaten bugün bile benden ayrılmayan güçlü bir kanı var; bu kanı bana diyor ki, Sartre'm desteği olmasaydı o kapılar açılmazdı. Onun adı bana her şeyi kolay kılıyor, dirençleri yıkıyordu.

Sartre ve Simone de Beauvoir, Gramont Tiyatrosu'nda oynayan *Oyuncaklar* oyunumu görmeye geldiler. Oyundan sonra, tiyatroya yakın bir kahvede birlikte birer kadeh içmiştik. Oyuncuların her birine ayrı ayrı nazik sözler söylemiş ancak geneldeki düşüncesini söylememek inceliğini göstermişti. Daha sonra bu konuyu birlikte tekrar konuştuk, aynı fikirdeydik. Bir kez, sahnede gereğinden çok oyuncak vardı ve Michel Bouquet,* aslında sıradan olması gereken oyun kişisini kendi oyunculuk doğası gereği bir sinir hastasına dönüştürüyordu. Önemi yok; oyun için elinden geleni yaptı.

Oyunum kısa bir süre içinde, değerli bir dergide yayımlanmış, kitap haline getirilmiş, senaryolaştırılmış ve tiyatroda oynanmıştı. Bütün bunlar, bir insanın o sıcacık özverisi, cömertliği sayesinde oluyordu.

İlk oyunlardan sonra onu tekrar gördüğümde başında

* Michel Bouquet : Daha çok bulvar güldürüleri oynayan Fransız tiyatro ve sinema oyuncusu. (Ç.N.)

çıkan tüm eleştirileri okumuştu, bana olumlu bir sonuç özetledi: «Tabii oyunun ancak otuz kez oynanabildi ama dikkatleri çekmekten de geri kalmadı. Bilirsiniz, ilk oyunlara karşı öyle pek sıcak bir yakınlık göstermezler. Gene de fazla yıkıcı davranmamışlar. Hatta birkaç tane güzel yazı da var.»

Benim hesabıma hoşnut, sonuçtan çok sevinçli olmayışıma da şaşkındı. Gerçek şuydu: Olan bitenler sanki başka birinin başına geliyormuş gibi garip bir izlenimin etkisindeydim. Adeta bir tür kişiliğin ikiye bölünmesi gibi bir şey. Evet, bu oyunu ben yazmıştım ama, eleştirilerde sanki başka bir insandan söz ediliyordu. Daha önce kendi başına da geldiği için Sartre bu duyguyu çok iyi anlıyordu. Tepkimi yadırgamış görünmedi.

Cezayir Savaşı sırasında ve atlattığı üçüncü suikasttten sonra, onunla telefonla görüşebilmem için bana bir yöntem öğretti. Telefon numarasını çevirecek, zili bir kez çaldıracak, sonra kapatıp tekrar çevirecektim. Üçüncü zilde de o açacaktı.

Yaşamının tehlikede olduğu, Champs-Elysées Bulvarı'nda «Sartre'ı kurşuna dizin» diye bağrışıldığı o dönemlerde onu bir an bile kaygılı görmedim. Hep gülümser, o tatlı dilli halini korurdu; bu durumu nerdeyse olağan buluyordu. Oysa aldığı tavır, tutumu, bunun tam tersini gerektiriyordu. Güzel bir güldürü gibi, olan bitenler ona eğlenceli geliyordu. Gözlerinde pırıldayan muzip bir ışıkla söz ederdi bunlardan. Sesinin tonunu yükseltmez ama çocuksu bir hal alan yüz ifadesiyle, en ufak bir ayrıntıyı bile canlandırarak anlatırdı olayları.

Onunla tanışmadan önce, çok şükür ki epeyce yazmıştım. Yazdıklarımı yeniden ele alıyor, gözden geçiriyor, üzerlerinde çalışıyordum.

Her metnin bitirilişinde onunla görüşmek fırsatı doğuyordu. Hep sorardı bana: «Bugünlerde ne üzerine çalışıyorsunuz?»

Ona götürdüğüm kitap ilgisini elbette çekiyordu ama, onu asıl ilgilendiren, ona önemli gelen, yeni tasarılar, yazılacak yeni kitaplardı.

«Canlı bir insan, her şeyden önce bir tasarı, bir girişimdir.»

Ben hep onun söyledikleri, düşündükleri ile yazdıklarının çakışmasından coşkulanmışımdır. Hiçbir uyumsuzluk, hiçbir yalan, çelişme bulamazdınız onda.

«Hiçbir vakit, düşünmediğim bir şeyi kâğıda dökmemişimdir. Bugünkü yaşamda o yaşama tebelleş olan bir yığın yalan, utangaçlık, edilgenlik, kapalı geçiştirme, susma var; yazar olarak benim yapıtımda kimse, tek yalan bulamaz.»

Yazar ve yapıtı öylesine iç içe geçmişti ki, onun konuşmalarını dinlerken, kafamdan, yazdıklarından bölümler geçer; yazdıklarını okurken de, konuşmasını duyar gibi olur, deyimlerinin bazılarını hatırlardım. Sartre'ı okurken bir kez bile kendi kendime: «Bunu o yazmış olamaz» demedim. İnsan ve yapıtı arasındaki uyum böylesine tamdı.

Bu aydın namusluluğuna pek çok kez tanık olmuştum. Bu konuda bir de üstünlüğüm vardı. Kendisiyle tanışmadan önce bütün yazdıklarını okumuştum. Hem de yalnız kitaplarını değil, onunla yapılan en küçük söyleşileri bile. En iyi gizlenmiş olanı bile, güçlü koku alma duyusuyla hemen ortaya çıkarmasına rağmen, o beni anlamakta daha fazla zaman harcamış olsa gerek. Söylenmemiş olana bile son derece dikkatliydi; bir ses tonuna, bir sessizliğe anlam verebilmek için, bir fare canlılığıyla her şeyi sezer, yakalardı.

Bir çırpıda ona iki roman, iki de oyun götürebilirdim, ancak bu, hem biraz ona taşınmak anlamına gelecek, hem de biriktirilmiş bir düzyazı metin yığınıyla onu bunaltmış olacaktım, ki bunu istemiyordum. Üstelik bu çığ

yığını, onu dört kez görebileceğim halde bu görüşmeyi bire düşürecekti. İlişkimizi sürekli kılacak bu tutumumdan pişman değilim.

Gugusse adlı romanımı ona okuması için verdiğimde, beni hep etkilemiş, sevgi ve sevince boğmuş olan şu cevabı vermişti: «*Les Temps Modernes* dergisinde bazı bölümlerinin yayımlanmasını uygun bulur muydunuz?»

Nezaket, incelik ve anlayışından yüreklenerek, daha sonra ona bir başka romammı götürmüştüm: *Les Bravos*. Her ikisini de okunmak üzere Gallimard Yayınevi'ne vermemi öğütledi.

Oyuncaklar, yayınevine pek bir şey getirmemiş olmalı ki benden, kibarca, bu iki romandan bir tek roman yapmam istendi. Bu, geri çevirmenin özgün bir yolu olmalıydı.

Bunu Sartre'a anlattığım vakit büyük bir şaşkınlığa uğradı ve öneriyi kabul etmemekle çok iyi yaptığımı söyledi. Sonunda *Gugusse*'ü, *Bir Taşlık Yıkayıcısının Çekingen Serüvenleri* başlığını önererek Bernard Grasset Yayınevi, ikincisini de birkaç yıl sonra Gallimard yayımladı. Bu arada şunu da söylemek gerekir ki, *Pazar Gezintisi* adlı oyunumu da, Sartre'ın olağanüstü güzellikteki önsözüyle birlikte gene Gallimard yayımladı ve oyunum yirmi kadar dış ülkede oynandı.*

Sartre benim için ne yapmıştır, ne etmiştir diye böyle bir çırpıda dökümünü yapıyorsam, bu, beş yıl kadar süren dönem boyunca ilişkilerimizin, büyük bir bölümünün yazınsal ilişkiler olduğunu belirtmek içindir.

Eleştirilerini ancak cımbızla alabilirdiniz ağzından. Başlangıçta her şey hoşuna gidiyordu. Ama onu iyi tanı-

1966 yılında bu oyun AST'ta oynandı. 1979'da da İstanbul Belediye Şehir Tiyatrosu'nda, «Bizler ve Bizler» adıyla Umur Bugay'ın özgün bir uyarlamasıyla sahnelendi. (Ç.N.)

dığım için hafifçe sıkıştırıyordum: «Ya şurası? Biraz uzun bulmuyor musunuz?»

— Evet belki, haklısınız.

— İkinci bölüm belki biraz daha irdelenebilir, kazılabilirdi.

— Evet, toprağın altında ille de küçük bir böcek bulmak gerekiyorsa, doğru.

Kibarlığından, çoğunlukla, karşısındakini üzmemek için ne düşündüğünü söylemiyordu ama, bir de sevmedi mi hiç sevmezdi. O zaman her şeyi bütünüyle fırlatır atardı. Beğenisine uymayan bir bölümün gelişimini, bir cümle yapısını onu kabul ettirmek için bin dereden su getirmek yararsızdı. Düşüncesinde öyle bir direniş direnirdi ki, bir buldozer bile onu bir parmak oynatamazdı yerinden. Ben de onun gibi biraz inatçı olduğumdan bana karşı bile olsa, onun davranışını benimsiyordum.

Öyle her zaman da yumuşak değildi, kırıcı sözler söylediği de olurdu. Bazı kişilerden söz ederken onun birçok kez «O herif bir budaladır!» dediğini hatırlıyorum. Bu sözler bir satır gibi iniyordu. İnsan böyle bir yargının temyizi olamayacağını hissediyordu. Bu yargı kesindi. Bu sıfatı bir adın peşine taktığında pek yanılmadığını gelecek bana göstermiştir.

Bu yazınsal ilişkilerden sonra, armağanlar faslı gelmişti.

Ona bir tablo armağan ederek bu işi ben başlattım. Resim sanatıyla çok ilgileniyordu. Resim yaptığımı biliyordu. Birçok kez, ne tür resimler yapabildiğimi merak ettiğini söylemişti. Soyut resimden söz etmek oldukça zor bir işti. Aslında bundan söz edilebilirdi ama bir işe yaramazdı. Ancak görülünce anlaşılabilecek bir türdü bu.

Onun doğum günü olan 21 Haziran'dan yararlanarak, resimlerimden birini, sade bir şekilde çerçevelettim ve arkasına birkaç nazik kelime yazarak kapıcısına bıraktım.

Birkaç hafta sonra karşılaştığımızda, henüz oturmuştum ki bana şöyle dedi: «Tablonuzu boşuna aramayın, Michelle Vian'ın o kadar hoşuna gitti ki, onu benden arakladı.»

Özür dilemiyor, haber veriyordu. Kibarca. Adeta ben zevk duyayım diye. Tablomu ne kadar sevdiğini bana söylemek için.

Eşyalara bağlılığı yoktu, daha çok onları birilerine vermekten zevk duyuyordu. Bu tablo ona aitti, onu ben ar-

mağan etmiştim. Dilediğini yapmasından daha doğal ne olabilirdi. İlk önce, bu durum pek hoşuma gitmemişti ama, ona belli etmedim. Tüm sevgimi içine koyup özenle sunduğum, ona adadığım bu tabloyu, o ilk isteyene verip kurtulmuştu.

Yılbaşı dolayısıyla, ya da yeni bir 21 Haziran'da ona başka bir tablomu armağan ettim. Tabloma yakından, uzaktan baktı, ilgisini çeken bir ayrıntıyı görmek için tekrar tekrar baktı, sonra incelemesini bir vaatle noktaladı: «Size söz veriyorum, bunu benden kimse araklayamayacak artık.»

Sözünü tuttu. Tablom, o hastahaneye yatıncaya kadar, telefonunun üstünde, duvarda asılı kaldı.

Eşyalara olan o pek az bağlılığının başka bir kanıtı: Bir oyun için şarkı sözleri yazmam gerekiyordu. Konuşma arasında, ona uyak konusunda sıfır olduğumu, «amour» (aşk) ile «toujours» (her zaman), ve «tes yeux» (gözlerin) ile «ciel bleu» (mavi gök) dışında tamamen yeteneksiz olduğumu söylemiştim.

Bir an durdu, düşündü, sonra kütüphanesini araştırdı ve bana adı ancak okunabilen, yeşil kaplı, çok yıpranmış küçük bir kitap uzattı. Zamanla, kapağmdaki tüm yazıları silinmiş bu kitabın ne kadar çok kullanıldığı belliydi. Teşekkür ederek cebime indirdim.

Kimden aldığını söylemeden, sadelikle bana verdiği bu yeşil kitabı, onca kolaylıkla ayrıldığı bu hazineyi, ancak eve döndükten sonra, kitabı karıştırırken keşfettim.

Sözcükler'de, dedesiyle şiir değiştokuşu yaptığını anlatır ve ekler: «Bana bir uyak sözlüğü armağan edilmişti.» Bana işte bu sözlüğü vermişti. Sanki herhangi bir roman, sıradan bir gazete kesiğiymiş gibi...

Kitabın kabındaki silinmiş yazılar bir büyüteçle okunabiliyordu: «Dize kurma tekniği kurallarının bir özeti ile son bulan Küçük, Fransızca uyaklar sözlüğü.» Yazan: E.

Sommer, edebiyat doktoru, yüksek sınıflar profesörü, ondördüncü baskı. Paris. Hachette Kitabevi ve Ortakları. Saint-Germain Bulvarı, 79. 1901.

Kapağı açınca, ilk boş sayfada, Sergent-major marka mürekkep kalemiyle yazılmış bir ithaf okunuyordu: «Küçük Poulou'ma. Dedesi. 2 Ocak 1920.»

Sartre, bu kitabın beşinci sayfasına, beceriksiz bir ele, bir at başını uzaktan andıran bir şey çizmişti. İç sayfalardan birindeyse, gene at başını çizen aynı elin epeyce stilize ama bu kez gerçeğe daha yakın iki erkek yüzü çizdiği görülüyordu.

Kitabın hemen her yerine, ithaf yazısıyla aynı karakterde bir el yazısıyla kitapta bulunmayan uyaklar eklenmişti. Acılaşmış (Rance) ın karşısına Fransa (France), çılgınlık (folie) karşısına Ofelya (Ophelie), Patlayan (Fulmine) karşısına, bacaksız, yumurcak (Gamine) sözcüklerini koymuştu. «Erde» hecesiyle son bulan sözcükleri sıralamak üzere yazılmış olan bir başlıkta «erde» sözcüğünün önüne koskoca bir «M» harfi konulmuştu. Yalnız bu münasebetsiz «M» nin dede tarafından mı yoksa torun tarafından mı konulduğunu söylemek güçtü; anlaşılmıyordu.*

Sartre'ın çizdiği desenlerin boyutu, basılı bir şeye, yazına karşı olan saygısını daha o sıralarda bile gösteriyordu. Bir sayfanın en üstündeki boşluğa, gayet saygılı, hafifçe, hiç bastırmadan çizilmiş bu desenler, sanki kutsal bir şeye saygısızlık etmekten korkarcasına, sözcük sütunlarının saygıdeğerliğini bozmadan resmedilmişti.

Bu kitabın sayfalarını çevirirken, akıp gitmiş bir çağın dönemlerini gösteren, sararmış resimlerle dolu bir albüme bakarken duyulan hüznü yaşadım.

* Merde Fransızca «bok» anlamına gelir. (Ç.N.)

Benim için çok değerli olan bu yeşil kitapçığı Sartre bana bir sigara gibi vermişti. Ona fazla önem vermeden.

«İnsan, davranışlarının en yüzeysel en önemsiz olanlarında tam tamına kendini açımlar.»

İşte her zamanki gibi kendine özgü davranışı, yazdıkları ve söylediklerivle tam bir uyum teşkil ediyordu.

«Bazı insanların bazı anlarda kapıldıkları verme kudurganlığı, her şeyden önce bir yıkma kudurganlığıdır. Ama temelinde cömertlik bulunan bu yıkma kudurganlığı, sahip olmak kudurganlığından başka bir şey değildir. Başkasına verdiğim, bırakıp gittiğim her şey, bu şeyleri bir bağışa dönüştürdüğüm sürece bana büyük doyum veriyor.»

Daha yakın zamanlarda onunla yapılan bir görüşmede aynı duygulara rastlanıyor: «Sahip olmaktan nefret ediyorum. Bana öyle geliyor ki para olsun, başka şeyler olsun, sahip olduğumuz her şey bize sahip oluyor. Bir şey hoşuma gittiği vakit, onu hep başka birine vermek isteği duymuşumdur.»

Tablolardan sonra ona lületaşından bir pipo armağan ettim. Bazı kimselerin dediklerinin tersine; bir armağan almayı seviyordu. Eşyalara olan bağlılığındaki güçsüzlük, onları değerlendirmesine engel olmuyordu. Pipoyu parmaklarının arasında tutarak ısının ona vereceği tüm değişiklikleri anlatmaya koyuldu. Pipo, giderek, renkten renge girecekti. Lületaşından pipolar önce kötü bir tad veriyor, sonra gitgide o özel lezzetine kavuşuyordu. Gelecekte duyacağı hazzı anlatmakla bile sizi mutlu ediyordu. Birkaç ay sonra, bana onu, bir zafer anıtı gibiymiş gibi gösterdi: «İşte, son ve artık değişmeyecek rengini aldı.»

Ertesi yıl ona kalaydan yapılmış bir tütün çanağı armağan ettim. Onu hep masasının üstünde muhafaza etti. Arasıra çalışma masası başında onun resmini çeken gazetecilerin resimleri basında çıktıkça, tütün çanağımı, Bo-

yards sigara paketleri, kitaplar, dosyalar, kâğıtlar arasında görüyordum.

Tıpkı pipo gibi, bu tütün çanağının da ince hatlarına beni hayran bıraktıran açıklamalar yaptı. Duyanlar da bir yontucu yontusundan söz ediyor sanırlardı.

Armağanları kapıcısına bıraktığım vakit, teşekkür etmek için mutlaka birkaç satır gönderirdi.

«Çakmak için teşekkür ederim. Onu, hiç kibrit bulundurmayan ve hep benimkileri alan Castor'un masasına koydum.* Artık kibritlerimi almak için bir mazeret bulamayacak. Çok güzel bir şey bu çakmak. Hoşuma gidiyor. Yazmak için vakit bulmanızı, yazacaklarınızla mutlu olmanızı ve iyi yıllar dilerim...»

Evine gelirsem, tablo gibi, armağanımı, nerede bulabileceğimi önceden söylüyordu. Birine vermemişti ama Castor'un masasına koymuştu. Ondan ayrılmadığını söylemenin bir başka türüydü bu.

İşin aslı, bir şey kabul etmektense, vermeyi bin kez yeğ tutmasıydı.

Tütün çanağı için, onu masasının üstünde görmekten haz duyacağını yazmıştı bana. Simone de Beauvoir pipo içmiyordu, yoksa onu da koruyacağı kuşkuluydu.

Eğer o da bir armağan veriyorsa, mutlaka eğlendirici birkaç sözcük eklerdi armağanına: «Doğum gününüzü unuttum ama doğum payınızı unutmuyorum.»

Bu alışkanlıkla, her yıl doğum günü yaklaştıkça, nelerden hoşlanabileceğini anlamak için, konuşmalarımızı evirir çevirir, araştırırdım.

Castor : Sartre, Simone de Beauvoir'a «Castor», «Benim sevgili Castom'um» derdi. Castor, bilindiği gibi mitolojide Jüpiter'in oğlu sayılır. Castor ve Pollux büyük bir sevgiyle birbirine bağlıydı. (Ç.N.)

Bir görüşmeden sonra çoğunlukla onunla birlikte çıkardım sokağa. Baktım ki, anahtarlık yerine bükülmüş bir firkete kullanıyordu. Bir gün maroken eşya satan bir dükkânda, iki anahtar takılabilen, üstü deri kaplı, çakıya benzeyen, ama bıçağı bulunmayan bir anahtarlık buldum. Anahtarlar, bıçakların yerini alıyor ve onlar gibi katlanıp çakının içine giriyordu.

Sartre bunu çok ustaca buldu; beceriksiz parmakları arasında evirip çevirdi sonra da bana istemeye istemeye, anahtarların bu garip şeyin içine nasıl sokulacağını sordu. Bunu kendi başına becerebilmeyi çok isterdi. Sesinde hafif bir düş kırıklığı vardı. Güven ve dikkatle iki anahtarını da bana uzattı ve nasıl yaptığımı seyretti. Sonunda «Pek de zor değilmiş» dedi. Parmaklarının arasında duran yeni anahtarlığına bir an baktı, sonra bir iki kez açtı, kapattı ve cebine yerleştirdi.

Olağanüstü bir belleği vardı. Bir konuşmanın ayrıntılarını uzun bir süre sonra bile hatırlıyordu.

Saat tamir ederken, Mozart üstüne, Flaubert üstüne ilginç radyo yayınları dinlediğimi ona birçok kez anlatmıştım. Bu arada radyomun pek de iyi çalmadığını kendisine söylemiş olmalıyım. Bu işten iyi anlayan biri olarak, radyomun çok kısa dalgası olup olmadığını sordu. Olumsuz cevabım üzerine yüzünü buruşturdu. Bir doğum günüm dolayısıyla bir gün, bir de baktım bana çok kısa dalgası da olan bir radyo armağan etmiş. Teşekkür etmek için yanaklarından öptüm.

Ne armağan edeceğimi bilemediğim bazı yıllar, kişiliği olmayan şeyler gönderirdim: Bir şişe viski, özellikle de bayıldığı içi viskili çikolatalar. Bunları, Montparnasse Bulvarı'nda çok sevimli, yaşlı bir hanımın dükkânında buluyordum. Konyaklı, Grand Marnier'li ve viskili olanlar arasından seçmemi sağlamak üzere, bu yaşlı hanım onları

bana kendi eliyle tattırırdı. Sartre, konuşmaya daldığımızda, farkına varmadan, bunlardan on ikisini gövdeye indirirdi.

Bir şeyi severse, hemen söylerdi. Gayet sadelik ve içtenlikle... «Çok güzelmişler...» Öyle süslü cümlelerle konuşmaya çalışmazdı. Zaten bu sadeliği yüzünden değil midir ki onunla konuşurken kendimi hep rahat hissetmişimdir. Hiç sıkılmazdım. Hiç çekingenlik duymazdım. Arasıra, bazı zevkler, bazı görüşler üstünde adeta suçortaklığı edebildiğim, aynı yaşta, yakın iki dost olduğumuz izlenimini verirdi bana. Ortaklaşa tanıdığımız kadınlar hakkında «erkek erkeğe» konuşurduk. Karşı cinsten söz eden iki delikanlı gibi birbirimize izlenimlerimizden söz ederdik.

«Çılgının biridir o kadın!» diye kesip atabildiği gibi çok hoşuma giden cümle yapıları da kullanırdı: «Fena değil ama, çekiciliği pek yok.»

Bir şeyden hoşlanmadı mı, öyle yarı sever, yarı sevmez bir tavır takınmayı sevmezdi. Felsefe açısından, bir insanda iyi yanların da, kötü yanların da bulunabileceğini kabul eder ama, eğer kötü yanı ağır basıyorsa, taş çatlasa kimsenin değiştiremeyeceği bir yargıya vararak onunla selamı sabahı derhal keserdi.

«*Bulantı* dönemine kadar uzun süre Mutlak'ı aradım.»

Hep bu arayışın ardında yaşamını sürdürmek, onsuz yapamamak, hiç kuşkusuz vazgeçemediği bir veri idi. Yaşamı ve sağlığı pahasına, gerek edebiyatta gerek siyasette olsun, tam bir bağlanma içinde olması başka türlü nasıl açıklanabilir?

Yapay olarak ve özellikle kategorilere ayırdığım ilişkimizin bu dönemleri, gerçekte, böyle birbirinden kopuk bölümlerden oluşmuyordu. Sınırları belirsiz bir biçimde birbirlerine kenetlenmişlerdi. Bu yirmi yılın böyle akıp

gittiğini neden sonra kavrayabilmiştim. Birbirinin üstüne iyi kötü yapışan dönemler... Ben yalnızca her şeyi aydınlığa kavuşturmaya çalışmak ve bir ölçüde de böyle yaşandıkları için onları sıralarına göre belirtiyorum.

Armağanlar döneminden sonra, siyasal olaylar dönemine girdik.

1968 Mayıs'ında, «olaylar» sırasında, o en sıcak anlarda, pek fazla görüşememiştik. Sadece 8 Mayıs'ta bana, «öğrencilerin giriştikleri eylemi, manen ve maddeten destekleyen» bir bildiriyi imzalayıp imzalamayacağımı sormuştu.

Bir akşam Saint-Michel'de Le Balzar Lokantası'nda buluştuk. Bu buluşmanın asıl nedenini pek hatırlayamıyorum. Bazı aydınları Sorbonne'da toplanmaya çağırmış olmalıydı.

Simone de Beauvoir ile Marguerite Duras da vardı. Hep birlikte Sorbonne'a gittik. Kaldırımlar insanlarla doluydu ve avluya girmek için itişip kakışmamız gerekti. Bizi ilk katta bir salona çıkarttılar ve hepimiz orada toplandık. Aydınlar arasmda bir tür açıkoturum yapılması söz konusu olmalıydı ki, her santimetre kareye bir aydın düşüyordu. Neler olup bitecekti; kimse pek bir şey bilmiyordu. Sadece toplanılmıştı. Bekleniyordu. Ortama bir arı kovanı uğultusu egemendi. Telaşlı telaşlı birileri girip çı-

kıyordu. Herkes sigara içtiği için dumandan, görüş uzaklığı iki metreye düşmüştü.

Uzun bir süre sonra öğrenciler, Sartre'ı kendisini bekleyenlerin bulunduğu bir amfiye götürmeye geldiler. Birçok yüzde düş kırıklığı okunuyordu.

Öğrenciler, içimizden birini, ama en iyimizi istiyorlardı. Orada bulunan öteki aydınlar bunu bir hakaret olarak karşıladılar. Hatta içlerinden bazıları yüksek sesle de söylendi:

«Madem böyle, bizi buraya çağırmaya ne gerek vardı?»

Sartre'ı uzun saçlı, dev gibi iki öğrencinin, aralarına alıp götürmesinden kaygılanan Simone de Beauvoir, çocuğunu götürdükleri ameliyat salonuna girmek isteyen bir anne örneği onlara katılmak istedi. Ama kalabalığı yarıp geçemedi.

Bu sıcak ve kalabalık salonda bir süre daha bunaldıktan sonra bir şey olup bitmediğini görünce, girdiğimiz gibi, gene itiş kakış Sorbonne'dan çıktık.

Sanırım o gece boyuncadır ki, ya da konuşacağı kürsüye bazı aptal öğrencilerin «Sartre kısa konuş» diye bir kâğıt bıraktıkları o geceden sonra, Sartre kendinin «klasik» bir aydın olup olmadığı konusunu gündeme getirdi.

Daha sonra, 1972'de Brüksel'de verdiği bir konferans sırasında bu konuyu tekrar açtı.

«O halde bende çok özel bir zıtlık var: Hâlâ burjuvalar için kitaplar yazıyorum ve onları devirmek isteyen emekçilerle dayanışma halinde olduğumu hissediyorum.»

Hiçbir vakit kendimi bir aydın gibi görmediğim için bu zıtlığın bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiği kafamı pek karıştırmıyordu.

Oysa, 68 Mayıs olaylarından beri bana pek dayanılır gibi gelmeyen bir zıtlığı çözmeye karar vermiştim. Hem

«Bu kurtarıcı patlama»ya bu kadar güçle destek olmak, hem de hâlâ Komünist Parti'de kalmak nasıl mümkün olabilirdi?

Hücredeki toplantılarıma gitmeyeli uzun süre olmuştu. *Politik* adlı aylık bir derginin çıkması bana bu fırsatı verdi. «Dünyadaki sosyalist eylem ve araştırmalar»ın aylık bir dergide irdelenmesi için dayanışmaya imzamı atmıştım. İlk sayısı, öncelikle, Çekoslovakya'daki durumun normalleştirilmesine ayrılacaktı. Varşova Paktı birliklerinin bu ülkeye girmesine zayıf bir tepki gösteren Parti, çok sayıda aydının bu girişimi desteklediğini (derginin ilk sayısının Çekoslovakya'da durumun normalleştirilmesine ayrılması gerektiğini) anlamıyordu. Biz hepimiz Çekoslovakya'nın yabancı birliklerden derhal temizlenmesini istiyorduk.

Bu konuda imza atan parti üyeleri, imzalarını geri almak zorunda bırakıldılar. Federasyondan bir delegenin getirildiği hücre toplantılarından birinde, benden de aynı şekilde davranmamı ve bu davranışımın nedenlerini açıklamamı istediler; yapmadım.

Sartre'a bu toplantının ayrıntılarını anlattığımda, epeyce zevklendiğini hatırlıyorum ama, hiçbir zaman, böyle özgürlük tanımayan bir partide neden bu kadar uzun süre kaldığımı, bunu anlamak için neden bu kadar vakit kaybettiğimi yüzüme vurmadı, beni kınamadı.

Federasyon delegesi orada benim kanıtlarımı düzeltmek için bulunuyordu. Bu düzeltilmezse, fikirlerim öteki üyelere de bulaşacaktı. Buraya bizleri gözetim altında tutmak, «doğru çizgi»de olup olmadığımızı denetlemek ve bu «doğru çizgi»yi uygulatmak için gelmişti.

Savunmam için Lenin'in bir sözünü hatırlattım. Böylelikle, benim ham kafamdan çıkan sıradan bir fikir yanında, böyle büyük bir kişiliğin kanıtları arkadaşlarım nezdinde daha büyük bir ağırlık taşıyacaktı. Federasyon

delegesi, «Bırakalım ölüleri, yattıkları yerde uyusunlar» diye sözümü kesti. Bu kez aynı konuda İtalyan yoldaşların tutumuna değinerek tekrar ileri atıldım. Bana burasının İtalya değil, Fransa olduğunu ve İtalyan yoldaşların tutumunun vız gelip tırıs gittiğini söylediler.

Sartre, bu toplantının gelişiminden hayrete kapılmışa benzemiyordu. Gülmüş, eğlenmiş ama şaşırmamıştı. «Bunlar tiyatro konuşmalarıdır. Oyunlarınızdan birine pekâlâ koyabilirsiniz.»

Şurasını belirtmek gerekir ki, kısa süre önce, kendisi de *L'Humanité* gazetesinin ucu düğmeli flöresinin dokundurmalarına tanık olmuştu. Gazete şöyle yazıyordu: «Anlaşılmaz filozof, bulantı verici yazar, rezaletler yaratan oyun yazarı, üçüncü gücün demagogu! İşte Bay Sartre'ın mesleğindeki aşamalar...»

Daha sonraları, 16 Ekim 1970'te «birlikte hareket» ediyorduk. *La Cause du Peuple* gazetesinin yirmi dokuzuncu sayısını, ötekilerinde de yapacağımız gibi, XX. bölgedeki bir basımevinden alıp Saint-Séverin Sokağı'nda ve Saint-Michel Bulvarı'nda dağıtmak üzere La Joie de Lire Kitabevi'ne taşıyoruz.

Basımevine geldiğimde gazeteciler oradaydı. Radyo muhabirleri de... Basımevi sahibi Maspero ile, yayımcı Sartre ile bu davranışın nedenleri, basın özgürlüğü, hükümetin tutumundaki zıtlıklar üzerine konuşmalar yapıyorlardı.

Bazıları yeni basılmış gazeteleri katlamaya yardım ediyorlardı. Tanınmış birkaç kişi, herkes gibi işe sırt verip çalışıyorlardı.

Sartre ile oradan buradan konuşurken aynı anda da dikkatimiz *La Cause du Peuple* gazetesinin yığınından biraz ötede duran beyaz bir kâğıt yığınına çekiliyor. Top top duran bu lüks kâğıt yığınına merakla sokuluyor, Sartre'ın sinirağına, benim mideme dokunan yığının yanında duru-

yoruz. Ben ondan birkaç santimetre daha yakınım. Harfler çok net, çok güzel, renk kontrastı kusursuz. Bir an, birlikte okuyoruz. Sonra da durup hiçbir şey söylemeden birbirimize bakakalıyoruz. Sartre'ın yüzünde, «okumamızı sürdürelim» gibilerden ilgilenmiş, eğlenceli bir gülücükle, muzip bir ifade var: *La Cause du Peuple* basımcısının, ekmek parası için bastığı bu hafif, daha çok açık saçık metinleri, yorum yapmadan okumayı sürdürüyoruz. Okuduğumu anlamak için, karmaşık bir yeri yeniden okumak üzere duralıyorum. Başımı çevirip Sartre'a bakıyorum; onun yüzünde de aynı hayret ve şaşkınlık var. Bu pek aydınlık olmayan parçada, kalabalık bir sevişme anlatılıyor; bacakların, başların, arapsaçı gibi dolandığı, cinsel organların birbirine karıştığı satırları belli ki o da ikinci kez okuyor. Sonunda, Sartre başını kaldırıp, bana bakıyor ve gayet ciddi bir şekilde soruyor: «Gerçekleştirilmesi oldukça karmaşık bir pozisyon. İyice anlamadım. Ya siz?»

Başımın işareti üzerine gayet sadelikle ama o her şeye uyguladığı, ille de anlamak hırsıyla tekrar okumaya koyuluyor. *Varlık ve Yokluk* ve *Diyalektik Aklın Eleştirisi* yazarının, bu canlı geometriyi anlayamadığını söyletmek istemiyordu sanki.

İstemeyerek, okumayı bırakıyoruz. Biraz daha sabretsek, ikimiz, pekâlâ bu bilmeceyi çözeceğiz ama, yeni basılmış gazeteleri Maspero'dan, satılacağı La Joie de Lire Kitabevi'ne götürmek üzere bizi bekleyen arabalara atlamamız gerekiyor.

Kitabevine gelince, içerde durup, gazeteleri getirmekte olan ikinci arabayı bekliyoruz.

Gelince de her birimiz yirmişer sayı alıp dışarı çıkıyoruz. Kaldırıma adım atar atmaz mikrofonlar, kameralar Sartre'a doğru uzanıyor. Bu, yangından mal kaçırırcasına yapılan dağıtımın nedenlerini soruyorlar. *Cause du*

Peuple'ü uzatarak hepimiz zorla birkaç adım atabiliyoruz. Öyle kalabalık var ki güçlükle ilerliyoruz.

Saint-Michel Bulvarı'na varınca da, gazete dağıtıcılarının en gençlerinden ikisini polisler kıskıvrak yakalayıveriyor.

Bunlar üniversite öğrencisi genç bir kızla, bir delikanlı. Polisler kollarına yapışıp götürüyorlar. Gazeteciler yılmıyor. İki mikrofon polislere doğru uzanıyor: «Onları niçin tutukluyorsunuz?» Polislerden biri, bıyıklarının hizasına uzanmış iki mikrofona cevap vermiyor. Öteki başını, Modern House konfeksiyon mağazasına çeviriyor. Belki de bir kravat seçecek. Gazeteci sürdürüyor: «Ne yaptılar. Neden götürüyorsunuz onları?»

Saint-Michel Bulvarı çok kalabalık. Polisler, coplarını çıkarmamak için kendilerini güç tutuyorlar. Grubu çok yakından izliyoruz: Polisler, öğrenciler, gazeteciler, bir iletişim kurmadan yürüyor. Polisler sağır rolü, öğrenci kız satıcı rolü oynuyor. Arkadaşını götüren öteki polise, boş kalan eliyle bir *Cause de Peuple* gazetesi uzatıyor. Gazeteci, cevap alamadan, soru sormayı sürdürüyor.

Saint-Germain Bulvarı'nın köşesinde bir polis otobüsünün yanına varıyoruz. Kibarca olmasa bile şiddet kullanılmadan öğrenciler, demir parmaklıklı otobüse bindiriliyor. Genç kız, bir ayağı basamakta, dönüyor, toplanan kalabalığa gazeteleri dağıtmayı sakinlikle sürdürüyor.

Otobüse yaslanmış bir polis, mizah anlayışını bize özetliyor: «İçerde boş yerimiz var. Binmek isteyen yok mu?»

Otobüs hareket ediyor. Biz kaldırımda durup, gazetelerimizi bitirinceye kadar dağıtıyoruz.

Sartre'ı göremiyorum. Kalabalıkta birbirimizi kaybetmiştik. Yaşlarının küçüklüğünden başka hiçbir suçları olmayan bu iki genci serbest bıraktırmak için karakola gitmiş olmalıydı.

Birkaç gün sonra, 21 Ekim 1970'te, Billancourt'da Renault fabrikasının kapısına götürmek için Sartre'ı aradım. Dört kişiyiz. Yanımızda iki Maoist militan var. Yapılacak eylemi görüşmek üzere yakında bir kahvede duraklıyoruz. İki militan, Sartre'ın fabrikadan içeri girerek konuşma yapmasını istiyor. Sartre her şeye peki diyor. Nicedir kendini toplulukların hizmetine adamış. «Benden istenecek, siyasaca dürüst her görevde kendimi kullanılabilir görüyorum,» diyor.

Eyleme evet diyor, çıkacak sonuçlar ona vız geliyordu.

İkna etmek isteniliyorsa, kapıları zorlamadan, orada bulunanlarla konuşmasını öneriyorum. Sartre bu çözümü daha iyi buluyor. Eylem doğru ise, eylemin şekli ona önemsiz geliyor.

Tam bu anda, bir kez daha, sözleriyle davranışlarının birbirini tuttuğunu görüyorum. İşte, eyleme hazır. Bacaklarının ağrısı engel olmasa genç yol göstericilerini yaya olarak yirmi kilometre izleyebilecek.

İki genç ısrar etmiyor. Sartre fabrikanın dışında konuşacak. Buluşma saatini beklerken rahatça bir kadeh bir şey içiyoruz. Sonra kahveden çıkıp yürüyerek gidiyoruz. Sartre'ı biraz bana doğru eğilir gibi görüyorum. Bacağının ağrıyıp ağrımadığını soruyorum: «Evet,» diyor; «biraz ağrıyor.» Ağrıyor diyorsa bu demekti ki acısından ıstırap çekiyor. Zaten, «Daha uzak mı?» diye soruyor gençlere.

Fabrikanın önüne vardığımızda, bütün kapıların kapalı olduğunu görüyoruz. Sartre'ın geleceğinden, daha sabahtan haberli olan sendika polisi uyanık davranmıştı. İşçilerin ana kapıdan çıkmaması için önlem almıştı. Sartre'ın sesinin onlarca duyulmasının bulaşıcı olacağı düşünülmüştü. İşçileri ürkütmek için, onlara ana kapıda Sartre'

ın konuşacağı değil, polislerin beklediği söylenmiş ve herhangi bir kışkırtmayı önlemek üzere başka kapılardan çıkmaları önerilmişti.

Saat 14.30'da Bir - Hakeim Alanı'na yerleşmeye karar veriyoruz. Çok az kişi var. Bulunduğumuz yer öyle eğlenceli bir yer değil. Hava da oldukça soğuk. Sartre, yakası yün örülü süet bir ceket giymiş, üstüne kürklü kanadyenini geçirmişti. Ayağında, üstü örgülü deriden, hava alan, ince bir ayakkabı vardı. Hafif bir rüzgâr esiyor. Biraz bekledik. Küçük bir kalabalık oluştu. Bir düzine kadar gazeteci, radyo, televizyon muhabirleri de gelmişti.

Bir eylemci, Sartre yoldaşın konuşacağını bildirdi. Gazetecilerin ve birkaç sivil polisle, eylemcinin dışında, fazla bir kalabalık yoktu.

Altmış kadar kişinin karşısında Sartre konuşmasına başladı.

«Yoldaşlar, şu anda Adalet Sarayı'nda Geismar duruşması için tanıklık yapmam gerekiyordu. Sizin yanınızda bulunuyorsam, bu önce sınıf adaletinin, bildiğiniz gibi, Geismar'ı cezalandırmaya karar vermiş olmasından, yargının önceden verilmiş bulunmasındandır...»

Bir ağacın dibinde boş bir akaryakıt bidonu vardı. Biri alıp onu getirdi. Sartre bir an konuşmasını kesti. Bakıyorum, bacağı ona acı veriyor; bidonun üstüne çıkmakta güçlük çekiyordu. Tutup kucakladım. Pek karşı koymadı yardım etmeme. Bidonun üstüne çıkınca, bir süre bacağından tuttum; düşmesinden korkuyordum; sonra bıraktım. Gazetecilerin uzattığı mikrofonların yanı sıra, kendi elinde tuttuğu mikrofona doğru da sözlerini sürdürdü.

«Böyle sokakta konuşmak istiyorum. Çünkü ben bir aydınım ve düşünüyorum ki, On dokuzuncu yüzyılda, aydınlarla halk arasında var olan ilişki, her zaman olmasa da genellikle çok iyi sonuçlar vermiştir. Bugün bu ilişkiler yeniden kurulmalıdır. Elli yıl kadar oluyor ki halkla

aydınlar birbirlerinden ayrılmıştı. Artık tek vücut olmalarının zamanı gelmiştir. Bu, aydınların halka öğütler vermesi için değil, tam tersi, bu kitlelerin yeni bir şekil alması içindir. İşte bunun için size, kuşkusuz buluşup birleşeceğiz, diyorum.»

Sartre sözlerini bitirince alkışlandı. Bazıları yanına gelip elini sıktı, birkaç sözcük söyledi, geldiği için teşekkür etti. Arap bir işçi dostça omuzuna vurdu. Bir öteki, dövüşmekte haklı olduğunu söyledi. Sesler duyuldu: «İşte polis de geldi.»

Sartre'ı boş yere alıp götürmesinler diye hemen arabama bindirdim ve uzaklaştık. Önceleri, izleyen birileri var mı, diye dikiz aynasından bakıyordum ama, biraz sonra her şeyi unutmuştuk bile. Konuşmasından söz ediyorduk. Biraz düş kırıklığı içindeydi: «Fabrikadaki çocukların kapıları kapattırmaları ne talihsizlik. Daha kalabalık olabileceklerdi.»

Adalete oynadığı oyundan gene de hoşnut olmamış değildi. Gülüşüyor, şakalaşıyorduk ki, hem kırmızı trafik lambasına dikkat etmeden geçmiş, hem de ters bir yola girmiştim. Görmediğim bir polisin düdük sesiyle Sartre adeta kıvanç duyar gibi gülümsüyordu. «Yaman adamlarmış. Bizi enselediler bile.»

Polis, ağır ağır yaklaştı. Kurallara karşı yaptığımız bu çift hata ile zaten acele etmesine gerek yoktu, iyi bir müşteri avlamıştı.

— Kırmızı ışığı görmediniz mi?

— Hayır.

— Peki, ters yola girdiğinizi?

— Onu da görmedik. Konuşmaya dalmışız, fark etmedim.

Söylediklerimin doğru olup olmadığını anlamak ister gibi bir süre yüzüme bakarak durdu. Sanki gerçek, insanın yüzünden okunabilirmiş gibi... Bana bakmasını sürdü-

rerek, yanımdaki yolcuyu, beni ters yola saptıracak kadar güzel olması gereken hatunun yüzünü incelemek için eğildi. Yanımdakinin bir erkek olduğunu görünce artık daha fazla eğilmesine gerek kalmadı. Doğruldu, bir an düşündü, sonra ağırlığı olmayan bir sesle: «Pekâlâ, dedi, devam edin, yalnız gelecek sefere daha dikkatli olun.»

Sartre inanamıyordu. Polislerin bazı davranışlarına karşı içinde sevgi taşımayan Sartre, bağırıp çağırmayan, itiştirip kakıştırmayan, vurmayan, gayretkeşlik etmeyen bir polisle karşılaşmıştı.

«Hepsi de böyle olsalar ya!» dedi. Gözlerinde bir umut ışığı parladı, sonra gerçekle çakışan doğruyu çabuk buldu: «Bu, az rastlanan türden biri olsa gerek.»

Bu güzel sözler üzerine arabamı evinin önünde durdurdum ve kaldırımda el sıkıştık. Kendisine eşlik ettiğim için teşekkür etti. Bana biraz yorgun görünmüştü. Ağrı veren bacağı aksayarak uzaklaşmasını ve evine girişini bir süre seyretmiştim.

Sağlığını düşünmeksizin ondan görev bekleyenlere bir tür hınç duyuyordum. Bir vakitler parti eylemcisiyken duyduğum insanı önemsememek duygusunu, bazı solcu eylemcilerde görür olmuştum. Eylemin amacına önem veren bu gibiler giderek yaşamın en önemli şeylerini unutur oluyorlardı.

Düşünüyordum ki, biraz tekleyen sağlığıyla, onu bir evet ya da hayır için eyleme koşturanlar, artık rahat bıraksalar daha iyi edeceklerdi. Üstelik bu eylemin etkinliği de bana su götürür geliyordu.

Ertesi gün, olayların resimlerini çekmek üzere bizimle gelen fotoğrafçı bir hanım dostum, çektiği resimleri getirdi. İçlerinden biri, özellikle bana ötekilerden daha dramatik geldi. Sartre, tam karşıdan, bir bidona tünemiş, sol eli cebinde, sanki tenha bir sokakta dört beş gazeteciye

sesleniyordu. İnsana heyecan verici bir yalnızlık izlenimi taşıyordu resimler.

Diyalektik bir tersine dönüşümle, dinleyicilerin az oluşu, bu gülünç, önemsiz gibi görünen konuşmaya, simgesel olarak dokunaklı bir büyüklük kazandırıyordu.

Sartre'ın büyük bir kalabalık karşısında konuşması olağandır. Oysa, orada, o bidon kürsüde, akordeon olmuş pantalon ve rüzgârın darmadağın ettiği saçlarıyla, cömertçe, inandırmak ihtiyacı ve sıçramaya daima hazır olan içindeki gençlikle, o ufacık topluluğa seslenişinde, insanı allak bullak eden bir şeyler vardı.

Bu, Sartre'dan kalacak olan en güçlü bir imgedir. Bidonuna tünemiş, güçsüz, hemen kırılabilir, sadece zekâsıyla silahlı bir Sartre; kaçak güreşen dümenci bir evrene kafa tutan Sartre...

Varsın, birkaç korkak, dar kafalı aptal o toplantıya gelmesin, ne gam! İşte Sartre oradaydı, konuşuyordu, konuşacaktı. Bu yalnızlık, bu gülünçlük, bu dayanıksızlık, yüceliğe, ululaşmaya dönüşüyordu. Canavarı tepeleyen Aziz George. Sözleri belki unutulup gidecek. Zaten öyle güçlü sözler de sayılmazdı. Geriye kalacak olan sözcüklerden de öte bir şeydi. Yıkılmaz bir imge. Artaud'nun* uyuklayan imgelemlerimizi uyandırmak için, tiyatro sahnelerinde düşlediği şeyler gibi.

Şarapçılıkta kullanılan deyimle 1970 yılı, bizim görüşmelerimizin niceliği ve niteliği bakımından çok verimli bir yıl oldu. Tıpkı Saint-Exupéry'nin düşlediği, Sartre'ın sevdiği gibi: Aynı yöne birlikte bakmak.

Antonin Artaud : Fransız tiyatro kuramcısı. (1896 - 1948) NRF Yayınevi yazarın dokuz ciltlik tiyatro notlarını yayınlamıştır. **Le Théatre et Son Double** adlı kitabından bazı bölümler ile Artaud üzerine incelemeler **Yazko Çeviri**'nin dördüncü sayısında yayınlanmıştır. (Ç.N.)

Onun aracılığıyla *La Cause du Peuple* gazetesinin posta kutusu olma görevini üstlenmiştim. Bir telefonla bana, en ufak ayrıntılarına kadar betimleyerek, bir kadının ya da bir adamın geleceğini haber veriyorlardı. Benim işim, bu betimlenen kişiye, tüm Fransa'dan gelen mektupları vermekti. Mektuplar, Toulouse, Grenoble, Marsilya, Rennes'de savaşım cephelerinden haberleri içeriyordu. Bu yazılar, gazetenin gelecek sayılarını doldurmaya yarıyordu.

Bir gün bu durum ortaya çıkarıldı. Telefonda, genç bir eylemciden çok Quai des Orfèvres'den* birinin ses tonunu sezinledim. Görevim böylece sona erdi.

Sol eylemciler, kendi yayın organlarında, aydınlara veryansın edip tükürdükten sonra, çeşitli eylemleri için gene onlara başvuruyorlardı. «Demokrat aydınlar» dediklerinde, onlara bir nebze olsun güvenmeyişlerini gizlemekte güçlük çekiyorlardı. Bu tavır, onların yıkılmak üzere boşaltılan evleri işgal etmek ve halk davalarını desteklemek üzere, aydınları çağırmalarını engellemiyordu. Bir hafta geçmezdi ki, başlayan bir harekete katılmak, ya da uyuyan bir hareketi canlandırmak için filanca sokak, filanca kentte bulunmamızı isteyen bir telefon almayalım.

Polis aleyhine yapılacak bütün toplantıların, Polis Müdürlüğü tarafından yasaklanmasından sonra, Mutualité'de** bir basın toplantısı düzenledik. Bu toplantıya katılmak üzere on yedi kişi çağrılmıştık. Benden bir metin yazmam istenildi. Sartre da katılacaktı. Hastalandığı için son dakikada özür diledi. Gene de oturup bir mesaj yazdı ama, bu mesaj, onun gelemeyişiyle düş kırıklığına uğrayanların bağrışıp çağrışması karşısında güçlükle okunabildi. O olmayınca toplantı ilgisinden çok şey yitiriyordu.

Paris Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu semtin adı (Ç.N.)

Mutualité : Paris'te Saint-Germaine bulvarı üzerinde Yardımlaşma Derneği Binası. (Ç.N.)

«Sağlığımın bu gece aranızda bulunmama engel olmasına çok üzgünüm. Sizinle tam bir uyuşum ve dayanışma halindeyim. Tüm özgürlükler gibi, toplantı ve gösteri yürüyüşüyle basın özgürlüğünü de yok etmek için, hükümetin durmaksızın yaptığı sinsi ve kurnazca çalışmaları açığa vurmak gerekir...»

Metin okunuyor ama düş kırıklığına uğramış dinleyiciler pek dikkatle dinlemiyordu. Polis baskısını ve her tür ırkçılığı ortaya dökmek için başkaları da söz aldı. Son olarak ben konuştuğumda salondan bir ses duydum. «Çok şükür yeni bir şey yumurtlayan biri çıkabildi!»

Daha sonra Sartre'ı gördüğümde, gecenin nasıl geçtiğini öğrenmek istedi. Toplantıyı, müdahaleleri anlattım. Orada bulunamayışına içtenlikle üzüldü. Ona, okuduğum metnin, toplantıda bulunan bir avukat tarafından, daha önce gözden geçirildiğini söyledim. İki sözcüğün çıkarılmasını salık vermişti, yoksa hakkımda mutlaka dava açılabilir, hatta hapishaneyi boylarmışım. Kalemimi gidişine bırakmış, bir topluluk önünde okunacak metinde dil inceliklerine dikkat etmemiştim. Bu tür şeyler, şiddete kışkırtmak bir yana bırakılsa bile leke sürme, kara çalma, hakaret davalarına neden olabiliyormuş.

1972'de onunla ve başka aydınlarla birlikte parti militanlarına seslenen ve şöyle başlayan bir bildiri imzaladım: «Fransız Komünist Partisi yöneticileri, bir işçi eylemcinin öldürülmesinde, sadece doğmakta olan devrimci harekete iftira etme fırsatını buluyorsa...» Bu metin şöyle son buluyordu: «Anamalcı kölelik düzenine karşı gerçek kavga bundan böyle, sosyalist fikri saptırmaya girişen Fransız Komünist Partisi'ne karşı olan savaşımdan ayrılamaz. Bu savaşım bugün Mayıs 1968 hareketinin izinde götürülmektedir.»

Bu metin, genel çizgideki olaylara ortaklaşa katılma-

mızın da sonu oldu. O kendi yoluna gitti, ben kendi yolu-ma; hiçbir kırgınlık olmaksızın.

Mutualité'deki toplantıdan sonra anladım ki bütün bu eylemler boş. Konuşmamı, kararlı ve tehdit edici bir ton-la şöyle bağlamıştım: «Polisin haksız davranışları üzerine yapılan bu toplantılar sürecektir.» Oysa bir daha kimse bu tasarıdan söz açmadı. Kuru gürültü; eylemin arkası gelmedi. Hiçbir şey söylememiş olmak için konuşmak ne de olsa sıkıcıydı. Bir sürü sözcüğü sırala, söz ver, ardından gelen bir hiç olsun.

Sonra yavaş yavaş fark ettim ki bize başvurmaları, karışıklık çıkartma alışkanlığındanmış. Salt eylem için eylem, bir şey yapmış olmak için yapmak. Çıkış noktası arayan bir tür kullanılmamış yaşama gücü: Bu yüzden de bir gün Dunkerque'te konuşmaya, bir başka gün de Paris'in dört bir yanındaki boşaltılmış eski evleri işgale gitmek...

Mahallemdeki böyle bir binanın işgalinden sonra, polis sabahın ilk saatlerinde evleri hiç habersiz boşalttı. Öğleden sonra, evlerden birine giren yaşlı bir Arap'ın kaybolduğunu haber verdiler bana. İki «demokrat aydın» ve üç militan, zavallı adamı kurtarmak üzere planlar yaparak XIX. Bölge komiserliğinin önünde buluştuk. Tam karakola girmek üzereydik ki, bir arkadaş, rastlantıyla önerdi: «Telefon edip ihtiyarın evinde olup olmadığına bir baksak önce!» İhtiyar Arap, o yarım kalan işgalden bitkin düşmüş yatağında uyuyordu. Beş dakika daha geç kalsak, karakola girip tanımadığımız bir arkadaşımızı kurtarmak için ileri geri konuşacak, belki de sopa yiyecektik.

Bu başarısız olayları kısaca hatırlatmamın nedeni onları tekrar yaşatmak değil... Keza bu sonuçsuz eylemlere gölge düşürmek de değil amacım... İlişkilerimizin süresince ilk ve yalnız bir kez Sartre'ın sesinde azarlayıcı bir eda sezdiğimi söylemek için. Bu küçük serüvenleri ona anlatırken, sesinin tonundan, bu konularda benimle hiç de uyu-

şum halinde olmadığını gördüm. Bu küçük serüvenleri, daha çok eğlendirici bulduğumdan, daha gülünç hale sokmayı deneyerek onlara renkli ayrıntılar sokuşturuyordum.

İşte o zaman, o günlerde ona önemli göründüğü anlaşılan siyasal eylemlerden sözediş biçimimi pek beğenmediği izlenimini aldım.

«Aydın, izleyici olmalıdır. Kitlelerin çelişkileri, ya da istekleri nelerdir, onların hep takipçisi olmalıdır.»

«Benden istenilecek siyasaca doğru her göreve şimdi kendimi hazır görüyorum.»

İki ayrı görüşmede söylediği bu iki söz, onun aynı sertlik, aynı tutkuyla siyasaya girişinin edebiyata girişi gibi öylesine güçlü, tam ve üst perdeden olduğunu gösteriyordu. Siyasaya bu girişi, şu sözüyle çatır çatır kendini ortaya koyuyordu: «Ölen bir çocuğun karşısında *Bulantı* romanım ağırlık taşımaz.»

Her şeyde olduğu gibi kendini bir işe yarım yamalak vermiyordu.

O günlerde gırtlağına kadar siyasaya girmişti ve ne kadar incelikli olursa olsun, hiçbir eleştiriye açık görünmüyordu. Kendini «yığınların hizmetine» vermişti ve bu büyük görev onun tüm gücünü harekete geçiriyordu. Maoistlerle ilişkilerinde bulduğu bu ikinci gençlik, onda pek az görülen uzlaşmaz bir tutum yaratmıştı. Sesinin tonu, cevap veriş biçimi daha kapalı ve ciddiydi. Kibarlığın, inceliğin ta kendisi olan Sartre'da bir sertlikten değil de, daha çok, gücünün, enerjisinin tümden harekete geçişinden söz etmek istiyorum. Kendisiyle ancak aynı dalga boyunda olanlarla görüşmek istediği izlenimini veriyordu.

Birkaç ay süren bu dönemi boyunca onu çok az görebildim. Bir ilişki kopması demeyeyim de, ilişkilerimizin üstünden soğuk bir yel esmişti.

Maoistlerin bazı eylemlerini oldukça budalaca buluyordum; özellikle de dışardan alınan ve Fransız gerçeğine

hiç uymayan jargonlarını. Kimsenin silahı olmadığı ve silahlanmaya da gerek duymadığı bir savaşımda, bunlar tutmuş «İktidar, tüfeğin ucundadır» gibi saçmalar yumurtluyorlardı. «Halkın, yığınların sesine kulak verin» derlerken, halk onların düşündüğü şeylerden büsbütün başka şeylerle uğraşıyor, işiyle gücüyle meşgul oluyordu. Ne yaparsa yapsın halk daima haklıdır. Onların bu fikirleri bana oldukça güçsüz geliyordu. Özellikle de ellerinde o kırmızı kitapçıklarıyla robotlaştırılmış bir halkla kendimi özdeş tutamıyordum.

Duyarlılığına küfreden bu deyimleri Sartre'ın benimsemesi beni tarifsiz kederlere düşürüyordu. Takındığı tavırları basından izliyordum.

En uygun bulmadığım da, insandan böyle yararlanılmasıydı. Çok kullanışlı Sartre... Bacağı ona acı veriyordu; on dakikadan fazla yürüyemiyordu; olsun, onu bir limon gibi sıkıyorlardı.

Flaubert'i bırakıp «Halk romanı» yazmasını istemeye kadar götürmüşlerdi işi. *Flaubert* üzerine kendini savunma durumunda bulunuyordu. Bu konuda bir halk mahkemesinde kendini haklı çıkarması gerekiyordu. O kitabı yazdığı için nerdeyse özür diliyordu: «Bu tür kitaplar da yığınlara hizmet edebilir. İlerde kültürün nerelere varacağı bilinmez, bakarsınız...»

«Has... tir» diyeceği yerde kanıtlar bulmaya çalışıyordu.

Bu dönem boyunca, kendisini böyle kullanılmaya bırakışına biraz öfkeleniyordum. Bilinçsiz olduğunu söylemek istemiyorum ama, kendini bu tarzda «yığınların hizmetine» veriş olgusu o araştırıcı zekâsından bir parçasını çekip alıyordu.

Kuşkusuz, Sartre her şeye eyvallah demedi. Bruayen-Artois olayında *La Cause du Peuple* gazetesinin bir

özel sayısında, ona saldırılmıştı, hatırlıyorum; «Linç mi yoksa halk adaleti mi?» başlıklı bir yazıyla cevap vermişti.

Bu anlamlı yazıda, gerektiğinde asıl Sartre'ı bulmak olanaklıydı. Bazı sınırlar aşılırsa, sesini duyurmasını biliyordu.

Ama söylemek gerekir ki gazetedeki arkadaşları öyle akıllarını başlarına devşirecek türden değillerdi. Halk adaleti noter Leroy'ın hesabını görecekti. Suçlu olduğu ortaya çıkarılırsa yargı kesindi: «Onu hayalarından asmalıydı...» «Ona yavaş yavaş eziyet etmeliydi...» «Onu bize versinler, ustura ile lime lime edeceğiz.»

Sartre böyle budalaca, böyle çağdışı çığlıklara önem vermiyordu ama linç kokan bu intikamcı sözlere karşı da tepkisiz kalmadı.

«Halk adaleti»nin ne mene bir şey olduğunu, sorumsuz ellerde nerelere varabileceğini *La Cause du Peuple* gazetesinde imzasıyla çıkan yazıda gösterdi. «Terör dönemi kısa olacaktır... Bazı kelleler mızrakların ucunda dolaştırılacaktır» diye yazan bu geri zekâlılar kendilerini 1789'da sanıyorlardı. Üstelik Fransa'nın, Mao'nun Çin'i olmadığını düşünemiyorlardı bile. On bin kilometre ötede kullanılan bu metinler, bizim jeopolitik durumumuza, gerçeğimize uymayan ithal malı metinlerdi.

Bu dönem üzerinde, hoşnutsuzlukla ve biraz da fazla duruyorsam, Sartre'ın, her ne kadar kapalı da geçse, kalemini Maoist mürekkebe daldırarak ve kendisine yakışmayan bir zafer borusunu öttürerek bu harekete yandaş olduğunu sezmemdendir. Kısaca, bu davranış, en gizli, en saklı eylemlerimizin altında bile ne var diye araştırıp duran Sartre'a aykırı bir durumdu.

Tüm eylemlerini uygun görmeyişimden değil —onun eylemlerinin çoğuna sık sık katılmış biri olarak bu bana zaten düşmez— ama eski «Sartre'ımı» bulamaz oluşumdan söz ediyorum. O Sartre ki en küçük bir gerçeği bile orta-

ya çıkarmanın bir aydının tek doğru davranışı olacağına hükmederdi.

Bu birkaç ay boyunca, ben onun gözünde «bir dost» değil, ötekiler gibi bir eylemciydim. İşin açıkçası bu etkin eylemcilik dönemi, bizi birbirimizden uzaklaştırmıştı. Bence çok yüce bir değeri olan bu ilişkide eski yerimi bulamıyordum. Bu çocuksu tepkiden dolayı kendime kızıyordum. Kabul etmeliyim ki onu canımın pek çekmeyişinde gururumun da payı vardı. Onu arayabilir, bazı davranışları, bazı tutkuları için ne düşündüğümü söyleyebilirdim. Ama o zaman bana yol gösterebilir, birbirimize girebilirdik. Bunu yapacağıma sustum, durdum. Üstü kapalı bazı sözlere bile onun çok çabuk tepki gösterdiğini sezinleyerek, açık açık tartışmaktansa özsaygıma sığınmayı yeğledim.

Yaş gününü kutlamak için ona telefon ettim. Bu telefonumdan hoşnut kalmış göründü.

«Uzun süredir görüşmüyoruz. Acaba görüşebilir miyiz?» dedi.

— Memnunlukla, elbette.

— Ne zaman isterdiniz?

— Siz ne zaman dilerseniz.

İşte bu kadar, çark yeniden dönmeye başlamıştı. Sesi gayet iyiydi. Onunla tekrar görüşmekten memnundum.

Sağlığı ona ciddi oyunlar oynamaya başlamıştı. Pek sözünü etmiyordu ama, görüşmemizden sonra benimle birlikte, aşağı, sokağa inerken fark ediyordum. Kapısını kapatırken, anahtarını sağ elinin parmaklarıyla kilide beceriksizce sokmadan önce, sol eliyle yokladığını görüyordum. Asansör aşağı inince, bildiği bir yüksekliği arayıp, ona çarpmamak için başını eğiyor ama o yüksekliği göremiyordu. Onunla birkaç adım yürüyorduk. Çevresinin tümünü şöyle böyle görebilen insanların sakınmasıyla yürüyordu.

Ancak birkaç ay sonra bana, sol gözünün artık pek görmediğini itiraf etti: «Yüzünüzün çizgilerini göremiyorum. Sadece şekilleri ayırt ediyorum.»

Bir doktora görünüp görünmediğini sordum. Çok sakin bir şekilde, doktorların tanımını söyledi: «Yapılacak hiçbir şey yok. Onlara göre bu durum düzeltilemez. En iyisi hastalığı olduğu yerde durdurmak.»

Bana en çarpıcı gelen, felaketinden böyle dinginlikle söz etmesiydi. Bu uğursuz haberi vermesiyle beni kıvrandırıp duran soruyu, ancak bir saatlik konuşmamızın sonunda çekine çekine sorabildim.

— Hâlâ yazabilecek misiniz?

— Hayır. Artık yazamam. Daha doğrusu yazabilirim de yazdıklarımı tekrar okuyamam.

Sesimden, şok geçirdiğimi fark etmiş olmalıydı. Beni yatıştırmak, içimi rahat ettirmek için ayağa kalkıp çalışma masasma yaklaşmamı istedi.

— İşte, masamın üstüne bakın. Yazdım biraz. Asıl sorun, yazdıklarımı yeniden okuyamamakta.

Kalkıp, çalışma masasma yaklaştım. Bir kâğıt üstünde altı satır... Bu kargacık burgacık satırlara yüreğim ezilerek baktım. Tümüyle okunması olanaksız satırlar. Onun yazısı olduğuna bin tanık isterdi. Harfler üst üste binmiş, birbirine girmişti. Satırlar eğri büğrüydü. Bazı akıl hastalarının yazılarında görüldüğü gibi inişli çıkışlı...

O güzelim mekanizma çatlamıştı. Başına bundan daha büyük bir bela gelemezdi: Artık yazmamak.

Oysa ne derdi Sartre? «Yaşamımın tek amacı yazmaktır.» «Yazı yazmamak, tüm varlık nedenimi ortadan kaldırır. Vaktiyle vardım, şimdi yokum, demektir bu!...»

Büyük bir büyüteçle yazabilip yazamayacağını sordum.

— Hayır. Denedim, dedi. Büyüteç ve güçlü bir ışıkla bile göremiyorum.

Yakınmıyor, durumu saptıyordu sadece. Gözlerinin yerini alacak bir ses alma makinesiyle yazmayı sürdürüp sürdüremeyeceğini sormayı deniyorum.

— Bu aynı şey değil, dedi. Yüksek sesle düşünmek ve yazmak ayrı ayrı şeylerdir. Daha genç olsaydım, belki.

Ama gene de deneyecek. Simone de Beauvoir ile tatile çıkıyor. Onunla birlikte girişecek bu işe. *Sözcükler*'in devamını yazamasa da «söylemeyi» deneyecek.

Başlangıçta, dilin verdiği uzun yılların alışkanlığıyla filanca kitabı «okudum» diyor, sonra hemen düzeltiyordu: «Simone de Beauvoir bana okudu...»

Gitgide güçsüzleşen gözlerine karşın, bir İtalya dönüşü bana, açık penceresinden duyumsadığı ışığın niteliğini anlatmıştı:

— Beyaz, çok açık, çok ışıklı, güzel bir görüntü.

Havanın güzel olduğu günlerde otelinin penceresinden «gördüğü» buydu. Gezisinden çok hoşnuttu. Onu bir kahvenin terasında, bir şey görmeden, çevreyi seyrederken görür gibi oluyordum. Kendimi onun yerine koymaya çabalıyordum. İnsan bir şey göremiyorsa, orada ya da burada olmasından ne zevk alabilirdi? Geziye çıkmak neye yarardı? Doğuştan kör olmak kolay iş değil ama, sonradan kör olmak çok daha feci olmalı. Geriye dönüşü olmayan bu karanlığın, bu gecenin üzerinize yıkıldığını hissetmek... Her şey varken hiçbir şeye sahip olamamak...

Montherlant gibi yapıp yapmayacağını sık sık düşünmüşümdür. Beynine bir kurşun sıkmak. Bu korku, uzun süre yaşadı içimde.

Bu büyük bela, dünyasına gitgide egemen oldukça, görüşünün güçsüzleşmesini saptamak üzere açık seçik sözcükler kullanıyordu. Bir gün şöyle diyordu: «Şekilleri hâlâ görüyorum ama şöyle böyle...» Üç ay sonra ise, «En keskin bir ışığı bile ancak fark edebiliyorum.» diyordu.

Kapısı çalındığında, şimdi artık içerden hep müzik duyuluyordu. Kapıyı açmak için biraz süreye gereksinimi vardı. Ama açtığı vakit de yüzünde o her zamanki tatlı gülümseyişle, göremediği elinizi arayarak kendi elini uzatı-

yordu. Radyosunu kapatıyor ve bir koltuğun bulunduğunu tahmin ettiği köşeyi eliyle işaret ederek oturmanızı rica ediyordu.

O sırada müzik dinlediği için, bana radyonun «France-Musique» kanalının yayınlarını dinleyip dinlemediğimi soruyor. Radyo hakkında genellikle hiç de iyi şeyler düşünmediği halde, bu kanalın çok iyi bir müzik programı yayınladığını kabul ediyordu.

Başka bir hayat ritmi tutturmuştu. Yazmayı denemiyordu bile. Yazı masasının içler acısı boşluğu ve düzenliliği yürek paralayıcıydı. O bildiğim karmakarışık, hayat dolu, canlı masayla hiçbir ilişkisi kalmamıştı. Düzenlilik ölümün ta kendisiydi.

Günlük yaşantısının izlediği yol, bu düzenlilik içinden geçiyordu. Bir televizyon ortaya çıktı. Deri koltuğundan radyoya, radyodan koltuğuna, koltuğundan telefona gitmesi gerekiyordu. Başlangıçta, akşamları, şekilleri hâlâ fark edebildiği sıralarda, burnunu televizyon ekranına yapıştırıyordu. Bana TV'de gösterilen filanca filmi ya da falanca edebiyat yayınını izleyip izlemediğimi soruyordu. Önceleri hiç yanaşmadığı konulardı bunlar.

Artık pek görmez olduğu zamanlarda bile kendisine yardım edilmesinden hoşlanmıyordu. İçi viskili çikolata götürdüğümde, daha oturur oturmaz paketi alıyor ve açmaya çalışıyordu. Gözleri görürken de zaten pek becerikli olmayan elleri, paketin iplerine dolanıyordu. Soğukkanlılığını koruyarak, düğümü çözmek için bir o yandan, bir bu yandan çekiştirip duruyordu. Başaramayınca da çekip koparıyordu. Kâğıdı yırttıktan sonra, biraz daha sinirlilikle ikinci düğüme saldırıyordu.

Onu bu güçlüğe uğratmamak için de, bunu bir köre götüreceğimi söyleyerek satıcıdan kolay açılır bir paket yapmasını istiyordum. Kör sözcüğünü kullanırken içimde

hep terbiyesizlik, münasebetsizlik ettiğim izlenimi doğuyordu.

Bu buluşum da işe yaramadı. Paketi alıp parmaklarının ucuyla yokladı, sicimi bulamayınca karton paketi ters çevirdi. Bütün çikolatalar pantalonuna ve yere döküldü. Bir beceriksizlik yapmış çocuklar gibi bir an şaşkın ve üzgün kalakaldı. El yordamıyla birkaç tanesini toplamaya çalıştı.

— Bırakın, ben toplarım, dedim. Karşı koymadı. Güçsüzlüğünün esiri olarak istemeden boyun eğdi. Çikolataları kutuya toplayıp ona verdim. Kapağını açmaya çalışmadan içinden alayım diye bana uzattı. İkram faslı bittikten sonra da paketi, ihtiyatla sehpaya bıraktı.

İşin asıl olağanüstü yanı, bu dönem boyunca, onun bedeninden de moralinden de bir kez bile yakındığını görmemiş olmamdır.

«Bacaklarınız nasıl, gözleriniz nasıl?» diye sorduğumda hep iyi olduğunu söylerdi. Daha doğrusu şöyle derdi: «Fena değil, fena değil!»

Arasıra onun kalçasına el attığını gördüğümde, «Yok bir şey... Hafif bir şey... Katlanıyor insan. Asıl yürürken acı veriyor,» derdi.

Acısının, ağrılarının gerçekten hafif olmasından mı, yoksa son derece saygılı ve utangaç olduğu için derdiyle kimseleri rahatsız etmek istemeyişinden mi, hastalığının ağırlığını bir türlü anlayamamışımdır. Kuşkusuz bunda ikisinin de rolü vardı.

Gözlerinde ve bacaklarında bozulan kan dolaşımı, daha sonra beyinde de bir doku gevşekliğine neden oldu. Hastalık giderek çullanıyor, yükleniyor, hiç acımasız onu yavaş yavaş sarıp sarmalıyordu. Öyle bir dönem geldi ki konuşmalarımız bilmece-bulmaca çözmeye dönüştü. Beyni, özel adlarda kilitlenmişti. Onun dışında iyi çalışıyordu. Biraz yavaş ama iyi.

Konuşmalarımız aşağı yukarı şöyle oluyordu:

— 68 Mayıs'ında kitapları öğrenciler tarafından çok okunmuş olan, beyaz saçlı şu filozofu biliyor musunuz?

— Marcuse'ü mü?

— Evet, Marcuse.

Ve ad hatırlandıktan sonra, konuşmasını, o aydın canlılığını, bireşim esprisini yitirmeksizin, tüm saydamlığıyla sürdürüyordu. Sokak adları için de aynı güçlüğe uğruyordu. Orada iş bilmece-bulmacadan artık adresi bulunamayan mektuplara dönüyordu. Hiçbir sokak adını hatırlamıyordu. Büyük bir çaba harcaması: «Buradan uzakta değil. Şu taraftan işte...» ile sona eriyordu. Eliyle bir yön gösteriyordu. Zihnini toparlaması onu çok yoruyordu. Uzun bir konuşmadan sonra, belki de kan dolaşımı için aldığı ilaçların da etkisiyle uyuklar gibi olduğu sezinleniyordu.

Durumundan kaygılanarak, bu bellek kilitlenmesinin nedenini söylesin diye bir uzman hanım arkadaşıma sordum. Akıl ve ruh hastalıkları uzmanı dostum, Sartre'ın beyni için «Sulanma» deyimini kullandı ki, bu hiç hoşuma gitmemişti. Canımı sıkıyordu bu sözcük. Silmek istiyordum kafamdan onu. Kan dolaşımının yetersizliği yüzünden, beynine yeteri derecede kan gidemeyince bazı bölgelerde geçici doku bozukluğu yapıyormuş. En iyi olasılığı yeğliyordum. Kötü kan dolaşımı beyni sulandırıyorsa, yarın kan dolaşımı düzelir, bir şeyciği kalmazdı. Artık Marcuse, o beyaz saçlı filozof değil gene Marcuse olacaktı. Sartre bilmece-bulmaca oyununu bırakıp, eskiden olduğu gibi kitaplarını gene okunur, aydınlık sunularla adıma imzalayacaktı.

Durumlar'ın onuncu cildinin yayımlanması dolayısıyla kitabını bana armağan etmek istemişti. Masasımn üstünden kitaplardan birini aldı, uzattı sonra geri çekerek: «Durun, bir iki sunu sözcüğü yazayım,» dedi.

Bomboş masasının başına oturdu. Bir an düşünmeye koyuldu. El yordamıyla mürekkepli kalemini aradı. Tüm yaşamı boyunca aldığı tavrı takındı. Yapıtına dirseklerini dayamış, gözleri faltaşı gibi açılmış, elleri önde, masaya doğru eğilmişti.

İlk sayfayı sonra da ikinci sayfayı çevirdi. Sunu yazacağı sayfayı gözleriyle görmüyor ama el yordamıyla buluyordu. Sol eliyle de sayfanın kapanmasını önlüyordu. Önüne bakıp düşünceye dalmıştı. Bu durumda uzun süre kaldı. Gerçekte düşünmüyor, belleğinde adımı arıyordu. Bulamayınca, bana dönüp sordu:

— Adınız nasıldı?

— Michel.

O kadar şaşırmıştım ki, ona adımı söyleyeceğime, nasıl olsa kendiliğinden çağrışım yapar diye düşünerek soyadımı söylemiştim. Hiçbir şey olmamış gibi kitabın üzerine eğildi. Kâğıtta sürten kalemin sesini duyuyordum. Doğruldu ve kitabı bana uzattı. O yeniden koltuğuna oturduğu sürede de yazdığını okumaya çabaladım: «Michel'e...» yazısını okunmaz satırlar izliyordu. Harfler birbirinin üstüne binmiş, kargacık burgacık olmuştu. Yazısını iyi tanıdığım için ne yazdığını anlayabildim; daha doğrusu çözebildim.

Oturmam ve yazdığını okumam için bana vakit bırakmıştı. Uzun bir süre, bu birkaç satırı okumak için bir saat gerekirmiş gibi bekledikten sonra sordu: «Yazımı okuyabildiniz mi?»

Eskisi gibi davranabildiği ve aynı jestleri yapabildiği için mutlu görünüyordu. Kendi ürünü olan bir nesneyi parmaklarının arasında sıkmaktan hoşnuttu. Bir kitap. «Varlığımı bağışlatmak için yazma girişimi çılgınlığı»nın apaçık bir sonucu.

Kendini bir şeyden yoksun hissediyordu. Dokunmak ona yetmiyordu, görmek istiyordu. Başka bir düş kırıklığı

konusu *Durumlar*'ına ne kadar önem verse de, onların *Bulantı* ya da *Sözcükler* gibi bir yaratma olmadığını iyi biliyordu. Bir yaratma, yani biçem.

«Üç ya da dört şeyi bir arada söylemek yöntemi. İnsan, dile bu birkaç anlamlılığı vermeye yetenekli değilse, yazmaya hiç zahmet etmesin.»

İsterse görmesin, ne önemi var. Yazı yazma sanatının en mutlu anları yazıp bitirdiğin kitabına birkaç sunu sözü ekleyerek imzaladığın anlardır. O kitap ki, kendi elinle yazdığın satırlar her kez mucizeli bir değişimle, düzenli harf ve satırlarla maddeleşip elle tutulur hale gelmiş, son sayfasına «... tarihinde basımı tamamlanmıştır.» yazısı yazılmıştır; işte o kitap sabrın, direngenliğin ve arasıra da yeteneğin o uzun anlarını tarihleştirmiş demektir.

Bu dönemde, Sartre'a, doğduğumdan beri yaşadığım evden ve dükkândan çıkarılacağımı anlatmıştım. Bunu, nerdeyse askere alınacağını bildiren kâğıt kadar korkunç buldu.

Bu işleri bilmiyor, bir kimsenin, kendi isteği dışında, öylece kapının önüne konulabileceğine inanmıyordu. Konuşmayı «Umarım buna karşı koyacaksınız» diye noktalamadan önce bana belki yüz soru sormuştu.

İşimle uğraşan avukatın işlemin iki yıl sürebileceğini söylediğini anlatarak onu yatıştırabilmiştim. Bununla birlikte o hâlâ, ayrılmak istemediğim bir yerden, iki yıl sonra bile olsa, çıkmak zorunda kalacağımı düşünmekten kaygılanıyordu.

Kafası başka işlerle uğraşsa da, belleği ona türlü oyunlar oynasa da, duruşmaların sürdüğü üç yıl boyunca, bir kez bile bana şöyle sormadığı olmamıştır: «Eee duruşmalar ne alemde? Yeni gelişmeler var mı?» Bana öyle geldi ki, ilerde kapı dışarı edilmem, benden çok onun kafasını yormuştu.

Bir ara avukat bana boşaltma hükmü gerçekleşirse,

tası tarağı toplayıp çıkmak için iki ay süre tanınacağını söyledi. İster istemez yeni bir ev ve işyeri aramaya koyuldum. Sartre, sanki onu kişisel olarak ilgilendiriyormuşçasına kaygılanıyordu.

Baktığım yerlere dair ayrıntılı bilgiler istiyor, ödemem gereken kira bedeli hakkında sorular soruyordu.

Yargıç, evi ve işyerini boşaltmam için malsahibinin vereceği bedeli saptayıp, duruşmalar sona ererken, Sartre büsbütün telaşa kapıldı. Bulduğum her yer, şimdi ödediğim kiranın iki katmaydı. Bir bankadan istediğim kredi işlemlerinin aşamalarını ona anlattım. Pek zavallı rakamları içeren vergi bildirimlerime, telif haklarımı katsam bile, büyük bir toplama ulaşmıyordu. Kredi isteğimi nezaketle geri çevirdiler. Onu biraz olsun oyalamak için başıma gelenleri eğlenceli bir havaya bürüyerek anlatmaya çalışıyordum. Önce bir an gülümser gibi olduysa da sonra ciddileşti. Durdu, düşündü ve büyük bir kibarlıkla: «Eğer bulamazsanız ben size bir miktar vermeye çalışırım,» dedi.

Bir süredir bir şey üretmediği için, para sıkıntısı çektiğini bildiğimden bu davranışı bana daha da dokunaklı gelmişti.

Neyse ki ev işim çözümlendi, malsahibi davayı kaybetti, benimle yeni bir kira sözleşmesi yaptı. Sorunum bitince, Sartre'ın sorunlarına eğilebilirdim artık.

Chaillot Ulusal Tiyatrosu yöneticisini uzun süredir tanıdığımdan ona telefon ederek, Chaillot'da *Altona Mahpusları*'nı sahneye koymasını önerdim.

İlk kez Sartre'a gerçek bir hizmetim dokunabilirse, bana yaptığı iyiliklere karşılık vermekle son derece mutlu olacaktım. Yeni yapımlara yöneticinin parası yoktu ama, oyunun bir başkası tarafından sahnelenmesi için bir çare arayacaktı. Girişimimden Sartre'a bir şey söylememiştim. Söz etmek için iyi bir haber bekliyordum. Ama tasarının gerçekleşmesinde bir adım bile ilerleme yoktu. Sekiz ay

kadar sonra André-Louis Perinetti* bana telefon ederek o yılki oyun dağarına Sartre'ın bir değil, iki oyununu birden almaya çalışacağını bildirdi: *Altona Mahpusları* ile *Şeytan ve Tanrı Baba*. Küçük bir ödeneği olan bir yönetmen bulduğunu ama yapım için başka kaynakların da düşünüleceğini söylemişti. Durumu Sartre'a bildirdim; çok hoşnut kaldı. Yönetmen hakkında benden bilgi istedi. Ona, kendisini oyunculuğunun başlangıç sıralarında tanıdığımı ama yönetmenliği üzerine pek bir şey bilmediğimi söyleyerek, bu tasarı için yönetmen ve tiyatro yöneticisiyle görüşmesini önerdim. Bir araya geldiler ve Sartre bu konuşmadan hoşlanmış göründü. İzni verdi ve iki oyun da Chaillot'nun oyun dağarına alındı.

Ne yazık ki yapım giderleri sağlanamayınca iki tasarı da suya düşmüştü. Périnetti, bu haberin Sartre'a bir üçüncü kişi tarafından verilmesini istemediğinden, bana ondan bir randevu almamı, bunu ona bizzat söylemek ve bu başarısızlığın nedenlerini açıklamak üzere onunla görüşmeyi diledi.

Sartre'a bu randevu için telefon ettiğimde haberi almıştı bile. Yazarlar Birliği'nden bir izin istenmişti. Comédie Française *Şeytan ve Tanrı Baba* oyununu sahnelemek istiyordu. Bu haber, onun düş kırıklığını biraz hafifletti.

Comédie-Française, yöneticisini değiştirmiş, ve yeni gelen «daha iyi» bir oyun dağarı hazırlamak üzere basına, yakında Sartre'm oyununu sahneleyeceğini açıklamıştı. Ne yazık ki bu tasarı da açıklanır açıklanmaz vazgeçilen bir tasarı olmuştu. Sonradan başka yollardan öğrendim ki, yeni yönetici, bu tasarıyı olumlu karşılayan birkaç

André-Louis Perinetti, o dönemde ödeneğini Kültür Bakanlığı'ndan alan Chaillot Ulusal Tiyatrosu'nun yöneticisiydi. (Ç.N.)

geçerli, tutulan, beğenilen yönetmene bu öneriyi gerçekten iletmişti. Ama onlar sonradan caymışlardı. Tiyatro yönetmenlerinin egemen olduğu bir çağda, bunda hayret edilecek bir yön yoktu. Sartre'ı sahneye koyarsa, yöneticiden çok Sartre'dan söz edeceklerdi. Bir Molière, bir Shakespeare sahneleseler, ikinci planda kalmak tehlikeleri yoktu. Molière'in adını bile etmeden X'in Tartüffe'ü, Z'nin Adamcıl'ı bile diyebileceklerdi.

Bu dedikodulardan kaygıya düşerek Sartre'la konuştum ve ona tiyatronun yöneticisine telefon ederek başka bir yönetmen önermesini söyledim. «Bir yönetmen önerebileceğime inanıyor musunuz?» dedi.

Başkaları için her şeyi yapıyor ama kendisine gelince örnek bir alçakgönüllü oluyordu. Israr ettim. Bunu yapacağına söz verdi. Yaptığından kuşkuluyum. Gururunu anlıyordum. Oyunları oynansın diye Sartre'm girişimde bulunması gerekiyorsa bu demektir ki bizim kültürel ortamımız iyice hastadır, hatta çürümüştür. Oyunlarının en güzelini sahnede son kez «dinlemek» mutluluğuna erişemedi.

Bir gün evine gittiğimde, çalışma masasının üstünde büyük formada beyaz kâğıtların üst üste yığılmış olduğunu gördüm. Bu kâğıt yığınının solunda daha küçük bir başka yığın vardı. Kâğıtların sağ alt köşesinde elle yazılmış bir yazı görülüyordu.

Ne olduğunu sormama vakit bırakmadı.

Özgünlük peşinde koşan büyük bir Amerikan yayımcısı, yüce bir buluşla, onun *Özgürlüğün Yolları* adlı üçlü romanını lüks formalar halinde, ama her okuyucu için —alıcı için demek daha doğru, çünkü kitapların fiyatı da özgünlüğü derecesinde pahalı olacaktı— Sartre'ın imzasıyla, basılı değil, yazarın kendi elyazısıyla atılmış imzasıyla, basmak fikrine kapılmıştı. Yalnız küçük bir sıkıntı vardı; bu yayımın tirajı on bin nüshaydı ve bu on bin imzayı, gayet doğal ki, Sartre'ın atması gerekiyordu.

Bu işin gülünçlüğüyle şaşırmış, ne diyeceğimi bilememiştim. Hayretimi görerek Sartre kaygısını yeniden dile getirdi. Günün birinde kırk parasız kalmaktan korkarak, ona bu iş için verilen yüklü paradan söz etti. Bu can sıkıcı, tatsız işin korkunç gülünçlüğünü, alınan büyük para, de-

yim yerindeyse, biraz siliyor, hafifletiyordu. Bu konuda ona söyleyebileceğim tek şey şu olabildi: «Herhalde oturup on bin imza atacak değilsiniz.»

Yüz satır yazmaya cezalandırılmış ve bunun üçte birini de yazmış bir çocuk gibi, yerine getirilen ödevin verdiği hazla bana zafer kazanmışçasına şöyle dedi: «Üçbin tanesini imzaladım bile!» «Gerisi çocuk oyuncağı» der gibi söylemişti bunu.

«American yayımcısı, Sartre'ın hemen hemen kör olduğunu mutlaka biliyor olmalı...» diye düşünmekten kendimi alıkoyamamıştım. Öyleyse ona böyle iğrenç bir işi önerme cesaretini kendinde nasıl bulmuştu? Ama Sartre buna başkaldırmış görünmüyordu. Geleceği konusunda kaygılıydı ve ona büyük para sunuluyordu. Alışveriş dürüsttü. Burda bir rezillik görmüyordu. Business is business. İş iştir. Al gülüm, ver gülüm dünyası. İşte hiç değilse iki yüzlü olmayan bir anamalcı tutum. Parayı bastın mı istediğini alır, istediğini yaptırırsın.

Ama işi bu kadar kötü yamından almamalıyım. Nasıl olsa bu tatsız işin sonuna gelecekti. Hatta hesabını yapmıştı bile. Günde şu kadar saat çalışırsam, on günde bu iş biter, diyordu. İyi bir iş yaptığı kanısındaydı. Milyonların hesabı aklımda kalmadı ama, imza atarak kazanılan iyi bir paraydı bu. Picasso bile, en parlak dönemlerinde, seramik bir tabağa kalemiyle birkaç desen çiziştirerek daha fazla kazanıyor değildi.

İyice düşünülürse, imzalarının her biri için ona ödenen bedele bakıldığında, bu iş Sartre'a gurur da veriyor, eli kâğıtların üzerinde kuş gibi uçuyor olmalıydı. Adının her harfi altın değerindeydi.

Onun tarafından hiçbir ikiyüzlülük yapılmaksızın denebilirdi ki bu tatsız tuzsuz, tekdüze tekrarlar belki bir angarya gibiydi ama kesinkes bir cezalandırılma olarak düşünülemezdi.

«Her hafta bana bir paket kâğıt gönderiyorlar ve imzalananları alıp götürüyorlar.» Parmağıyla bana, yerde duran ve alınmak üzere hazırlanmış bir paketi gösteriyordu.

İşini kolaylaştırmak üzere, bir kartona imzasının büyüklüğünde bir pencere oyarak açmasını ve onu imzalayacağı kâğıda uygulamasını önerdim. Böylece imzalayacağı yeri aramayacak ve vakit kazanacaktı. Önerimi nezaketle geri çevirdi: «İşin içinden pekâlâ çıkıyorum. Şurada yeni kâğıtlarım var. İmzaladıkça da alıp yan tarafa yığıyorum.»

Tam oluşmamış küçük düzenini bana göstermek üzere ayağa kalkıyor. «Dahice bir buluş!» diye bağırılacak gibi değil. Başka ne yapabilirdi zaten, bilemiyorum. Önerimi geri çevirmesini yazı makinesiyle yazmak gibi mekanik şeylere karşı oluşuna bağlıyorum. Bir yazar, elle yazmalıdır. Bu, imzalayacağı yeri el yordamıyla bulmak da aynen elle yazmak olgusuna bağlıydı. İki kez bana, elle mi yoksa yazı makinesiyle mi yazdığımı sormuştu. Elle yazdığımı söylediğimde yüzünü aydınlatan haz duygusundan anladım ki bu onun için esaslı bir sorundu.

Oysa işini kolaylaştırmak üzere önerdiğim bu karton parçasında hiç de öyle mekanik bir yön yoktu. Tam tersini düşünmeliydi.

Bu aptalca angaryayı yerine getirmek zorunda olduğunu görmem, konuşmamız boyunca kafamı bulandırdı. Eşit yükseklikte olmayan ve yan yana duran bu iki beyaz kâğıt yığınından gözlerimi ayıramıyordum. Başka şeylerden söz açtık ama, dikkatim masasından ayrılmıyordu. Onu bu aptalca işten nasıl kurtarabileceğimi düşünüyordum. Hiç değilse işin zenaatkârlığından. Elle yapılmasından. Bari bir mühür bassaydı, olay gene gülünçlüğünü koruyacak ama beni daha az sıkacaktı. Evden çıkıp gittikten sonra bile, Sartre'ın masasına eğilmiş, bir kâğıdı alıp öbürünü bıraktığını görür gibi olacak, bu imgeyi gözlerim-

den bir türlü silemeyecektim. Bu on bin sayısı bana bir milyon gibi görünmüştü.

Kafamı kurcalaya kurcalaya bir fikir buldum. Buluşumu da Sartre'a açıkladım. Biraz çalışarak imzasını pekâlâ taklit edebilirdim. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş olunurdu: Amerikalılar'a paraları kalp olarak geri gönderilmiş ve özellikle de Sartre'ın üstünden bu angarya kaldırılmış olacaktı.

Yüzüme ayıplar gibi şöyle bir baktıktan sonra, fikrimi eğlenceli buldu ama gene de, «Böyle şey olmaz!» diye geri çevirdi.

Ne demek istiyordu? Bunu ona sormadığıma göre, yanıtını ancak kendim bulup çıkarabildim. Son derecede namusluydu. Bu, sanırım geri çevirişinin asıl nedeniydi. O zaman, bu parayı hak etmemiş sayacaktı kendini. Düşünceme göre de, özellikle, dünya yarılsa, kendi işini başkasının sırtına yıkmazdı. Fikrimden geri dönmediğimi görünce de, şöyle diyerek kısa kesti: «Kabul etmemekten başka çarem yok.»

O gün, bu budalaca namus anlayışından, dedesi Schweitzer'den ona geçmiş olması gereken o eski Luther ahlakından dolayı ona kızmıştım.

«İlk kez başımın çaresine nasıl bakacağım, diye düşünüyorum.»

Gitgide çaresiz kaldığını görüyordum. «Yarın ne olacağım» bunalımına düşmek için mi, yaramazlık eden öğrencilere verilen ceza misali, on binlerce satır karalasın diye mi, herkese, her şeyini, tüm yaşamını vermişti? Böylesine küçük düşürülmek reva mıydı?

Simone de Beauvoir, Sartre'ın eliaçıklığı, savurganlığı için üstü kapalı dokundurmalarda bulunurdu: «Bu cömertliklerinde ipin ucunu kaçırmış olmasına üzülüyorum.»

Aşırı savurganlığı olmasaydı şimdi bu yazı cezasına çarpılmazdı. Ama hiçbir şeye esef etmiyordu, yerinmiyor-

du. Bu, onun sorunuydu. Yaşamıydı. Ona nasıl iyi geliyorsa öyle yürütüyordu. Her zaman yaptığı gibi kimselere sormadan, sorunlara tek başına karşı çıkıyordu. Zengin Amerikalılar, bu imzalı kitapları gösterip ahbaplarına fiyaka yapacaklarmış, bu ona vız geliyordu. Şimdilik o, masasının üstündeki beyaz kâğıt yığınlarının eriyip gitmesinden daha uzağı görmeksizin imza üstüne imza atıyordu.

Daha önce Raspail Bulvarı'nda otururken, onuncu kattaki dairesinin pencerelerinden, bugün yattığı Montparnasse Mezarlığı görülebiliyordu.

Bir gün onunla buluşacaktım. Kapısını çaldım. Açtı. Evin içi iyice loş geldi bana. Beni içeri alıp oturttu ve bir sigara ikram etti. Oturur oturmaz, «Evinizin her zamankinden daha az aydınlık olması tuhafıma gitti.» dedim.

Balkonunda duran ve ışığın yarısını kapatan, manzarayı örten acayip bir heykele doğru çevirdi başını. O heyula gibi duran nesneyi göstererek «İşte bundan!» dedi. Aslında bu sanat yapıtı üstüne beğenisini söylemiyor, ışığını iyice kestiğini saptıyordu.

Onun balkonuna nasıl geldiğini anlatmaya koyuldu. Bu, onun cömertliğine karşılık veren bir sanatçının armağanıydı.

«Kapıyı çaldı. Açınca, karşımda bu anıtı ve onun arkasında yontucusunu gördüm. Onu, onuncu kata çıkarmak için ne yaptı ne etti, bilmiyorum. Asansöre sığmaz. Balkona koymasını ben söyledim. Başka yer yoktu ki...»

Bu sanat yapıtını oraya koyduruşunu bağışlatmak is-

ter gibi çalışma odasının darlığını gösteriyor ve bana «eğer daha iyi bir yer bulabilirseniz, onu oraya almaya çalışırım» der gibi davranıyordu.

Yapıt gelmiş kapısına dayanmıştı, geri çevirmeye cesaret edemezdi. Sanatçıyı üzmemek, sinirlendirmemek için. O kadar zahmet ve eziyet çekerek buraya kadar çıkardıktan sonra tekrar aşağı indirmek zorunda kalmasın diye..

«Taşınmam gerekirse, bunu ne yaparım, bilmiyorum.»

İyiliklerine başka bir örnek vermek için, başına gelen bir saldırıdan söz etmeliyim. Hem o sıralarda da gözleri hemen hemen hiç görmüyordu.

Kafadan biraz sakat Belçikalı bir şaire düzenli olarak bir iki yüz frank veriyordu. Avuç açılınca Sartre'ın elini hemen cebine götürmekteki çabukluğunu iyi biliyordu.

Sokakta karşılaşmayı beklemenin rastlantıya kalacağı, ne zaman karşılaşılacağının bilinmemesi Belçikalı şairi başka bir yola götürmüş ve Sartre'ı izleyerek evini öğrenmişti. Bundan böyle ondan aldığı bir iki yüz frank sona erince kapısına dayanacaktı.

Kapıyı çalıyor, Sartre açıyor, adamı görünce cebinden parayı çıkarıp uzattıktan sonra kapatıyordu. Bu dakika sektirmeyişten canına tak diyen Sartre, zorlanmaya karşı koyuyor ve adamı geri çeviriyor. Adam, daha ilk zilde kapının her zamanki gibi açılmadığını görünce öfkeden köpürerek ya da bunalım geçirerek kapıyı yıkarcasına yumruklamaya başlıyor.

Bu yeni binalarda kapılar o kadar dayanıklı değil. Sartre kapısının kırılacağım sezince yarı aralıyor. Beriki gözü dönmüş, haykıra bağıra cebinden bir bıçak ya da ustura gibi kesici bir şey çıkarıp Sartre'ın yüzünü kesmek istiyor. Sartre, kendini korumak için içgüdüsel bir davranışla sol elini uzatınca bıçak elini kesiyor. Derin bir yara açılıyor. Gürültüye koşan komşular polis çağırıyor; şairi kıskıvrak yakalıyorlar.

Sartre'a davacı olup olmadığını soruyorlar; geri çeviriyor.

Birkaç gün sonra kurbanı olduğu saldırıyı bana ayrıntılarıyla anlatırken kapısını gösterdi. Pervaz boyunca duvarların sıvaları dökülmüştü.

«En az iki metre boyunda, Türk gibi güçlü, kereste yapılı bir adam. Öyle şiddetle yumruklar indiriyor, öyle yükleniyordu ki kapıya, kırılacağını anlayıp araladım.»

Saldıran adama hiçbir hınç beslemeksizin, serin kanlılıkla anlatıyordu başına gelenleri.

Ben adama ne yaptılar diye sorarken, bir yandan da yeni bir saldırısına karşı kapısına zırh taktırmasını öneriyordum ki Sartre'a özgü soğukkanlılıkla cevap verdi: «Uzun bir süre içerde kalır kuşkusuz!»

Serinkanlılığı karşısında dayanamayıp akıl hastanesine mektup yazarak onunla meşgul olan doktora adamı ne zaman dışarı bırakacaklarını öğrenmesini salık verdim. Adamı ömür boyu hastanede tutamayacaklarına göre, dışarı çıkar çıkmaz, ekmek parasını gene en kolay yoldan elde etmek için kapıya dayanacaktı. «Evet, böyle bir şey yapılabilir,» dedi. Başından savmak için söylemiyordu ama eli artık kalem tutmadığı için, kendi yerine başka birine bu işi yüklediğini sanmam.

Saldırı karşısında öyle bir dinginlik içindeydi ki, bir kez sokağa çıksa bu işi unutup gidecek kanısındaydım.

Aşağı yukarı aynı dönemde, aşırı sağ bir gruptan ölüm tehditleri almıştı. Sonunda zırhlı bir kapı taktırmaya razı olabildi.

Bu adamın hayatını böylesine hiçe alışı hayret vericidir. Bu olgu bende, onun Stammheim Hapishanesi'nde bulunan Andreas Baader'le görüşmek üzere Stuttgard'a gitmeye karar vermesiyle iyice pekişti. Federal Almanya'da siyasal tutuklulara nasıl davranıldığını yerinde, bizzat görmek istiyordu.

Stuttgard'a gidişinin nedenleri üzerine onunla görüşmek için Alman televizyoncuları geldiğinde ben de Sartre'ın evindeydim. Soruları, kalçasını tutarak ağır ağır yanıtladı. Alman kentsoylularının onu hiç sevmediği o ülkede, bu yorgun, gözleri görmez durumda yola çıkmak isteyişi içimi eziyordu.

Sağlık durumu bozuk, ortada tehlike söz konusu iken, inançlarındaki bu direnişi ona demir gibi bir iradeden geliyordu.

Alman basını yumuşak davranmadı. Sartre bile bu düşmanca tutumu ta içinden sezdi. Ne diye karışıyormuş bu işlere? Ona şımarık, bunak dediler: «Sartre, kendini gülünç düşürmekten başka bir şey yapamaz.»

Bu saldırıların, girişiminin sonuçlarının önemi yoktu. Yapmak gerekirdi, yapıyordu. Hatta Baader kollarını açarak: «Bir dost bekliyordum, karşımda âdil bir yargıç görüyorum» diye onu karşılamasa bile...

Bu davranışı ona siyasaca doğru geliyordu; bu dönemde hık mık edip duralamıyor, doğrudan doğruya saldırıya geçiyordu.

Eleştirilere, küfürlere, tehditlere kulak asmıyordu.

«Sanırım Baader'e yapılan bu ziyaret bir başarısızlıktı... ama bir kez daha yapılmak gerekse, gene yapacağım.»

Cebine bir ses alma aygıtı koymasını önerdiğimi hatırlıyorum. Belleği ona oyun oynuyordu. Cebinde saklayacağı bu aygıt olası bir unutkanlığı giderecekti.

«Onunla beni içeri sokarlarsa şaşarım. Hem cebime sığabilmesi için pek küçük bir şey olmalı.»

Stammheim Tutukevi'nde madensel nesneleri araştıran elektronik bir aygıt kullandıklarını biliyor muydu? Yoksa bir kez daha, aydın namusu, açık kartla oynamak zevki onu, aldatmaca sayılabilecek her şeye karşı koyma-

ya mı itiyordu? Ya da çok teknik nesnelere karşı olan sevgi azlığı gözönünde tutulursa, teklese bile, kendi belleğine güvenmeyi mi yeğliyordu?

Biraz kaygıyla «güle güle» dedim ona ve ancak gezisinin öyküsünü basında okuduğumda içim rahatlayabildi. Tutukevinin beton duvarı önünde, Baader'in avukatı Klaus Croissant ile birlikte bir de resimleri vardı. Sartre, yarı felçli durumda, dengesiz, bir omuzu ötekinden daha aşağıya çarpılmış, sağ kolu hareketsiz, sağ bacağına doğru eğik duruyordu. Bu resim, bir sağlık bülteninden daha çok şey söylüyordu. Yıllardan 1974'tü. Ölümünden altı yıl önce.

Bu yılın sonuna doğru, sağlığı gene pek parlak değildi ama La Cour des Miracles'da, *İnsanın Başkaldırmaya Hakkı Vardır* adlı kitabı üzerine konuşmayı memnuniyetle kabul etti.

Sartre'ın, kuruluşunu ilgiyle izlediği La Cour des Miracles üzerine de bir iki söz söylemek isterim.

Dostlarımızla birlikte, tiyatro adamlarını bir araya getirebilmek, tiyatro oyunları yaratmak, oynamak üzere bir buluşma, toplantı yeri açmak istiyorduk. Bu, elimizde, kendi kendini yöneten, gelir getirmesi söz konusu olmayan bir işyeri bulunsun diye isteniyordu.

Biraz serveti olan bir dostumuz, böyle bir girişime atılacak kadar yeterli fonu toparlayamaksızın, bir yılı aşkın bir süredir çalıştığımızı biliyordu. Elli yılda ancak toparlayabilirdik.

Bu dost, birdenbire, beni harekete geçirdi: «Sermayeyi ben koyuyorum, sen her şeyle uğraşan kişi olacaksın.» Kuşkusuz, bu, o özlemini çektiğimiz, kendi kendini yöneten, döner sermayeli bir yer olmayacaktı ama, gene de bu serüvene atılmak çekiciydi. Sürdüğü kadar sürecekti. Daha ertesi gün, kolları sıvayıp, bu tasarıya uygun bir yer aramaya koyulduk. Birçok yeri gezip dolaştıktan sonra,

Montparnasse Gökdeleni'ne uzak olmayan bir yer bulduk. Bu yer üç eşit parçaya bölündü. Bir bölümü tiyatro oyunlarına, bir bölümü buluşmalara, bir bölümü de tasarımıza göre öteki çalışmalarımıza parasal kaynak sağlayacak olan kahve-lokantaya ayrılacaktı.

Etkinliklerimiz arasında, her ay, kitabı yeni yayımlanan bir yazarı, çalışmalarından söz etmesi için tiyatro salonumuzda düzenlediğimiz ücretsiz toplantılara çağırmak da vardı.

Sartre'ı da birlikte hazırladıkları öteki yazarlarla, *İnsanın Başkaldırmaya Hakkı Vardır* kitabı üzerine konuşması için bu programa çağırmıştım. Sevinerek kabul etti ve buluşma zamanı saptandı. 2 Aralık akşamı saat 20.30'da gidip evinden alacaktım.

Böyle bir konuk geleceği için, programı düzenleyenler, basına haber vermek üzere seferber olmuştu. Gazetelerin birçoğu, bunu bir şaka sandı. Lokalimiz daha yeni açılmıştı. Herkes pek bilmiyordu. Büyük bir bölümü Sartre'ın böyle bir yere gitmekle iyi edip etmeyeceğini düşünüyordu. Haberi sadece bir ikisi verdi. Şükürler olsun ki salon her geleni alacak büyüklükte değildi. Saat sekizde tıklım tıklım doldu.

20.30'da, kararlaştırdığımız gibi gidip kendisini alacaktım. Kapısını çaldım. Bir kez, iki kez... Bekliyorum. Kimse yok. Bir an kapıda öylece şaşkın kaldım. Kulağımı kapıya dayayıp, içerde mi diye dinliyorum. Beni beklerken uyumuş olabilir miydi? Tekrar çalıyorum. Çıt yok. Müzik sesi de gelmiyor. İlk kez randevusunda bulunmuyor. Belki de unuttu. Toplantı tarihinde yanıldı belki. Asansöre binip, kaygılı, sıkılmış, tekrar aşağı iniyorum. Başına ne gelmiş olabilir? Salonda sabırsızlanmaya başlamış olması gereken dinleyicilere Sartre'ı bulamadığımı nasıl bildirmeli?

Asansörden çıkınca bir de ne göreyim? Sartre, merdivenin ilk basamağında oturmuyor mu? Küçük, büzülmüş, mahzun, başı eğik. Evinde sabırsızlanınca, yukarı kadar çıkmayayım diye aşağı inmiş. İki asansör var; birimiz inerken, öbürümüz çıkmışız. Onu öyle bir köşeye sıkışmış, iki büklüm, bırakılmış bir çocuk gibi görünce şöyle diyesim geldi: «Ne halt ediyorsun burada kerata! Yukarda bekleyemez miydin?»

Doğrulmasına yardım ettim ve kolundan tutarak küçük bahçeyi geçtikten sonra dış kapıya getirdim. Oraya varınca, basamakları tanıyor ve tek başına inebiliyordu. Bu küçük törene alışık olduğundan ses çıkarmıyordu. Kolunu fazla tutmadan tutar gibi yapmak, yol gösterir gibi yapmadan yol göstermek... Ona hâlâ bir nebze görebilme olanağı veren güçsüz olanakları konusunda titiz ve alıngandı. Duygusallığına toz kondurmadan ama düşüp kafasını kıracak diye durmadan yüreğim ağzıma da gelmesin diye bir hile bulmuştum. Yan yana yürürken dokunduğumu duysun diyerek gövdemi gövdesine yapıştırıyor, sadece bir yükseltiye gelince haber veriyordum. Kaldırımdan inerken, kaldırıma çıkarken de aynı taktiği kullanıyordum.

Yüzü şiş ve konuşması telaşlı gibiydi. Montparnasse Garı ile Gökdeleni'nin arasından geçtik. Saati sordu ve geç kalıp kalmadığımızdan kaygılandı.

— Dinleyici var mı?

— Evet, salon dolu.

Ona, basının şaka sanıp haberi yazmadığını söyledim. Bu, onu hem eğlendirdi hem şaşırttı: «Peki öyleyse salon nasıl doldu?» Alçakgönüllülüğünden, bir iki gazetenin yazmış olmasının salonu doldurmaya yetmeyeceğini sanıyordu.

Bu toplantıya katılmak, kitabından söz etmek elbette onu sevindirirdi ama sanırım bunu daha çok beni memnun

etmek için yaptı. Gelişi, bize, onun bundan duyacağı kişisel hazdan daha çok haz veriyordu.

Çok sevdiğim lokalimizin adının duyulmasında bu dostça davranışının bana yardımcı olacağını biliyordu.

Ortaklaşa yiyip içtiğimiz büyük masalardan birinde oturup bir kadeh bir şey içti, sonra da salona girdi.

Üç mikrofonlu bir kürsü hazırlamıştık. Hiçbir gazeteci, hatta haberi yayımlayanlar bile gelmemişti. Aslında Sartre'ın geleceğine kimse inanmıyordu.

Kitabı hazırlayan üç yazarı ve gelecek etkinliklerimizi bildirdikten sonra sözü onlara bıraktık. Salonda bulunan birçok eski sol eylemci, eski şefleri Victor'a hesap soruyordu. Giderek bu davranış saldırgan bir görünüme bürüıdü.

Sartre sanki orada yoktu. Aklı başka yerlerde gibiydi. Yarı karanlığında uyuklar görünüyordu. Kimseyi görmeksizin salonun arkalarına bakarak sigara içiyordu. Yoksa ilaç mı içmişti? Onu hiç böyle görmemiştim. Yaşamının son günlerinde bile daha dinamik, daha uyanık görünüyordu. Orada bulunuşundan hoşnuttu ama, söze pek az karışıyordu.

Toplantının sonunda, büyük bir yorgunluk belirtisi gösterdi ve kendisini birlikte götürmemi istedi. Bu haliyle onu yaya götürmektense arabama aldım. Yolda giderken, yatmadan önce son bir kadeh viski daha içmek istediğini söyledi. Montparnasse Bulvarı'nda bir kahvenin önünde durduk. İçkisini yavaş yavaş yudumlayıp tadını çıkarmaktan, toplantıdan söz etmekten haz duydu. Sözcüklerini araya araya, her zamankinden daha ağır konuşurken, anlatımda güçlük çekiyordu. Bir sigara yakıp acele etmeksizin içmeye koyuldu. Sonra yorgunluğundan ve bu güzel ânı bozmak zorunda kalışından özür dilercesine: «Sanırım yatma vaktim geldi» dedi.

Onuncu kattaki kapısına kadar götürdüm onu ve içimden de, «Acaba yatağa girmek için soyunacak gücü bulabilecek mi?» diye sormaktan kendimi alamadım.

Bu haldeyken, iki gün sonra Andreas Baader'le görüşmek üzere Stuttgard uçağına bindi.

Kuruluşundan iki yıl kadar sonra, para işlerine bakan yönetici ile program hazırlama konusunda uzlaşmazlığa düştüğümden Cour des Miracles'dan ayrıldım. Sartre, «Çok şükür yeniden yazabileceksiniz. Bu Cour des Miracles yüzünden bir süre bir şey yapmadınız. Yokluğu sizi üzüyor mu?» diye beni avuttu.

Bu girişimde, çok sevdiğimi anladığı için, beni desteklemiş, yüreklendirmişti ama gerçekte onu kısır buluyordu. Bir yazar, yazmalı ve edebiyat dışı uğraşlarla dağılarak gücünü yitirmemelidir. Belki de haksız değildi. Ama o dönemde ayağımı bir yere basmayı, bir iki ya da daha çok kitap yazmaktan önemli buluyordum. Bugün, hâlâ, bu yerin benim için bir anlamı olacaksa, aynı şeye inanıyorum.

Üç yıl sonra, o bilim ve sanat koruyucusu dostum, lokalimizin yöneticisinin öldüğünü gazetelerden öğrendim. Sartre beni üzgün görünce, gerçeğe ayaklarımı bastırmak için, bir ok gibi şu sözü fırlattı: «İtin tekiydi zaten!» Aynı tonda ona cevap verdim: «Hayır! Hatta çok şerefli bir insandı.»

— O yeri siz yarattınız ama o sizi kolunuzdan tutup kapı dışarı etti.

Dışardan bakılırsa, olay böyle görülebilirdi ama ben uzlaşmazlıklarımıza, kavgalarımıza karşın bu adamı seviyordum. Son savaş sırasında büyük acılar çektikten sonra gene de büyük bir yaşam sevgisini, tertemiz bir içsel gençliği, büyük bir eliaçıklığı koruyabilmişti. Ne kadar zengin olursa olsun, pek az insan, böyle ütopik bir serüvene para yatırma tehlikesini göze alır.

Sartre düşüncesinden caymıyordu: «Ama bu adam sizi düzdü!» Belki, ama hiçbir şeye kırgın değildim. Hatta, arasıra, içimi pişmanlıklar da kaplıyordu. Sanatsal yönetimim sırasında, bu yerin parasal yönetiminin ona yüklediği ek sıkıntılar da olmasaydı, belki daha uzun süre yaşayacaktı. Öfkeli bir insandı, ikide bir kanı tepesine çıkardı. Her gün ortaya çıkan çatışmalar, sürtüşmelerle böyle bir girişimin işletilmesi, zaten öfkesi tepesinde olan yapısının patlamalarından onu koruyamıyordu.

Bana dokunan bu ölüm karşısında, Sartre'ı sert, uzlaşmaz, kestirip atan bir tutumda buldum. Bana olan dostluğu ve bana dolaylı yoldan yapılan kötülük mü onu bu sertliğe itiyordu? Ya da yanlış bir adımı kabul etmeyen karakter yapısı mı bunda rol oynuyordu?

Bu adamın nitelikleri üzerine Sartre'ı ikna edemeyeceğimi anlayınca, onu savunmaktan vazgeçtim. La Cour des Miracles'ı ben yaratmıştım ama onu elimden almışlardı; gerisi yalnızca tevatür, öznel duygusallıktı. Kendimi düzdürmüştüm.

Dostluğumuzun son dönemi daha sıcak, daha dostça, daha rahat oldu. Durumu, Sartre'la daha uzun boylu arkadaşlık etmemizi sağlıyordu. Vaktini çaldığım izlenimi uyanmıyordu artık bende. Onunla telefonda konuşmak için artık özel parolalara, zili çaldırıp sonra tekrar açmalara filan gerek kalmamıştı. Numarasını çevirmek, telefona kadar gelmesinin güçlüklerini göz önünde tutarak biraz uzun süre beklemek yetiyordu. Ardından onun kalın, metalik sesi duyuluyordu: «Nasılsınız? Uzun süredir görüşemedik. Buluşabilir miyiz?»

Hastalık, körlük, azar azar ilerliyor ve her şey tersine dönüyordu. Eskiden, olağanüstü bir haber kaynağıydı, ama şimdi zorunlu olarak haberleri başkalarından bekliyordu. Kuşkusuz, Simone de Beauvoir ona kitaplar, gazeteler, dergiler okuyordu ama, bu vakit alıyordu. Her yönden, her gün bize öyle haberler yağıyordu ki, gözlerimizle okusak bile hepsini aklımızda tutmamız olanaksızlaşıyordu.

Çok az okuduğu ve evinden dışarı da pek çıkmadığı için, sinemalarda, tiyatrolarda ilginç olan neler oynuyor,

bilmiyordu. Sık sık sorardı bana: «Yeni bir şeyler gördünüz mü?»

Birkaç sözcükle ona bir oyunu, bir filmi, bir kitabı özetleyiveriyordum. İlk kez onu hiç bilmediği bir kitaptan haberdar ettim. Yazarların mektuplarından söz ederken —bu türe bayılırdı— içlerinde bize en ilginç gelen hangi yazarın mektuplarıydı, onu araştırmaya koyulmuştuk. Elbette, başta Flaubert geliyordu ama Freud, Van Gogh ve Baudelaire de ondan aşağı kalmıyordu. Mozart'ın mektupları para darlığı ve ödünç istemelerle dolup taşıyordu. Stendhal'inkiler, Rusya'daki kadın arkadaşlarının karışık olaylarından söz ettiğinde iyice sarıcıydı. İşte tam bu sırada o günlerde Beethoven'in mektuplarını okuduğumu söylemiştim. Kulaklarının bir polis köpeğinin kulakları misali dikildiğini, gözlerinin parıldadığını hâlâ görür gibiyim. Bana tekrarlattı: «Beethoven'in mi? Kim yayımlamış onları?»

Yayımcısını hatırlamıyordum; tüm bildiğim, bu mektupların Emily Anderson adlı biri tarafmdan İngilizce'ye çevrilmiş olmasıydı. Sonra İtalyanca'ya daha sonra Fransızca'ya çevrilmişti. Nadir bulunan kitabı ona tarif ettim. Lüks bir baskı, kalın kaymak kâğıdı, deri taklidi bir cilt, cildin ortasına da Beethoven'in profilini taşıyan altın yaldızlı bir madalya oturtulmuş. Kitabı da tahta taklidi bir kutunun içine koymuşlardı.

— Epeyce pahalı bir şey olmalı?

— Bilmiyorum, bana doğum günümde armağan ettiler.

Bunun az sayıda özel bir baskı olup olmadığını sordu.

— Eve dönünce bakar, size telefonla bütün bilgileri veririm.

Gelecek Noel'de bu kitabı ona armağan etmeye kendi kendime söz vermiştim. Sonunda, Simone de Beauvoir'ı bu pek tekdüze tekrarlamaları ona okumak angaryasından

kurtarmak için başka bir şey armağan etmiştim. Bugün, bu nadir kitabı parmaklarının arasında tutarak alacağı zevkten onu yoksun ettiğim için pişmanım.

Bu mektuplara bakılınca Beethoven'in nasıl göründüğünü öğrenmek istedi. Yeğenine karşı pek sevimli olmayan, mızmız, kuru, sert, tutucu ve haşin biriydi. Biraz düş kırıklığına uğrar gibi oldu. Kendi kendine, bu biraz gri ve donuk yığından birkaç inci bulup çıkarabileceğini düşünmüş olmalıydı.

Beethoven'i bırakıp Dostoyevski ve Freud'a geldik; sonunda hiçbirinin Flaubert'in mektupları üzerine çıkamayacağı sonucuna vardık. Sartre bu mektupların hepsini bulamadığından yakmıyordu, birkaç tanesi yokmuş kendinde.

— Ben onları Conard'ın baskısından okudum. Ya siz?

— Ben de. Sanırım mektupların tümü yayımlanmamış.

Bir Chateau-Mouton Rothschild 1962 şarabının, tadını, kokusunu, lezzetini, nefasetini konuşur gibi, kitaplarımızın karşılıklı kusurlarını, yıllarını söyleştik.

Kendimi ona o günkünden daha yakın duyduğum olmamıştı. Rousseau, Flaubert, Baudelaire üzerine sanki eski arkadaşlarımızmış gibi tartıştık. Adeta gizli bir anlaşma ve suç ortaklığı ile onların küçük kusurlarını sayıp döküyorduk. Birbirimizin bu röntgenci davranışımızı bağışlıyorduk. Birilerinin mektuplarını bu kerte sevmek için insanın yatak odalarının gizlerine, anahtar deliklerine karşı biraz sapıkça bir eğilimi olmalıydı. Küçük, insancıl güçsüzlüğümüzle eğleniyorduk. Öyle bir noktaya gelmiştik ki, nerdeyse birbirimize ilk kez ne zaman belsoğukluğuna yakalandığımızı bile anlatabilirdik.

İyice düşünülürse değişen o değildi. O gün ben biraz fazla açılmıştım. Durumu sağlıyordu bunu bana. Artık o

her tümce, her çözümleme üstüne ağırlığını koyan, o oldukça etkili düşünce makinesini duyumsamaz olmuştum. Terazinin oku hep ona doğru da eğilse, getirdiğim bilinmedik, taze haberler, şöyle böyle de olsa, arasıra dengeyi sağlar gibi oluyordu bana...

Özel yaşamına beni daha çok sokar olmuştu. Sokağa çıkacağı vakit bana sorardı: «Dışarda hava nasıl? Yağmurluğumu giyeyim mi?»

«Kadınları»ndan biriyle, benim yanımda, telefonda rahatça konuşuyordu.

— Tabii, elbette sevgilim... evet sevgilim... Öperim... Seni unutur muyum şekerim...

Karşısındakini hep hoşnut etmek için son kertede nazik, kibar, tatlı konuşuyordu. Artık pek de aramadığı isteklere karşı durması gereken eski bir sevgili gibi...

Telefonu kapatınca bana: «Telefon eden X idi» diyordu. Soyadını söylediği kadının adını hatırlamıyorum şimdi.

O gün, bana, insanın hiçbir şeyini saklamadığı eski bir ahbap gibi davranarak, özel hayatının sesli bir kartpostalını sunmuştu.

Arasıra, konuşmasının ortasında, kalkıyor, özür dileyerek, «Helaya gidiyorum» diyor, dönüp oturduktan sonra da konuşmayı kaldığı yerden sürdürüyordu. Bazen de hastabakıcısı konuşmamızı kesiyordu. Zil çalınca, saatine bakıyor ve «İğnecim geldi, ona kıçımı göstereceğim» diyordu. Kapıyı açıyor, biraz içeri geçeceği için özür diliyordu. Bu sadelik beni etkiliyor, bana bir güven kanıtı gibi geliyordu. Onunla birlikte rahat olduğum kadar onun da benimle rahat ettiğini sezdirirdi bana. Bunun bir başka belirtisini de, beni Montparnasse'ta o çok sevdiği La Palette lokantasına davet etmekle gösterdi. O durumda, çevresini göremeden seyredildiğini sezinlemek hoş olmasa gerekti. Başkasının bakışları karşısında çaresiz, silahsız olmak... Bir fincan çay, bir çikolata kutusu ile başedemez-

ken, yemek sırasında doğması olası tehlikeleri düşündükçe içimi karabasanlar sarıyordu.

Onu arabamla aldım ve lokantanın önünde durduk. Büyük bir güçlükle yürüyordu. Bir şey saklamaya gerek görmeksizin kolundan tutmama izin verdi. Onu bir masaya oturtup arabayı park etmeye gittim. Döndüğümde onu, asansörün yanındaki merdiven basamağında bulduğum durumda gördüm: Başı tabağına eğilmiş, büzülmüş.

Çevresinde yaşayan, devinen her şeye bakıp merakını gideremediğine göre başını sağa, sola çevirmesi, ya da ileri doğru bakması için hiçbir neden yoktu.

Artık hiç göremediği için, yemek listesini okumamı istedi. Yemek yemeyi pek seviyordu ve iştahını çeken iki yemek arasında, hangisini seçmeli diye duralamasını görmek bir zevkti. Ben yemeklerin adlarını okudukça, beğenisini belirten bir mırıldanmayla yanıt veriyordu. Dudaklarının arasından çıkan bu mırıltılarla seçecekti beğendiği yemekleri. Listeyi okuyup bitirince, karar veremeden bir süre düşündü durdu sonra bana şöyle dedi: «Sote ve tatlı arasında ne yiyeceğim onu düşünüyorum.» Şaşkın suskunluğum karşısında, düşünmemiz için vakit bırakmak üzere sözü değiştirdi: «İlk yemek olarak siz ne alacaksınız?» Listeden giriş yemeklerini okudum. Kararı benim vermemi istedi ve okuduklarımı kafasında geçirdikten sonra, «Ben de sizin yiyeceklerinizden yiyeceğim» dedi. Sıra şaraba gelince uzmanı olup olmadığımı sordu. Bilgisizliğim karşısında şarap adlarını okumamı istedi. Bir şarap adı söyledi ve o şarabı sevip sevmediğimi sordu. Garson yaklaşıp Sartre'a hatırını sordu. Sartre çok iyi olduğunu ve karnının acıktığını söyledi.

En kötü düşmanına sağlığının onunki gibi olmasını diledim. Hiçbir şey göremiyordu, bacağına sancı girmeden on metre yürüyemiyordu ve «çok iyi»ydi. Zaten yirmi yıldır, bir kez bile, onun iyi olmadığını söylediğini duy-

mamıştım. Kişisel sıkıntılarıyla başkasını tedirgin etmek onun ilişkilerinin kitabında yazmıyordu.

Garson, tatmak için biraz şarap boşalttığında bana iyi bulup bulmadığımı sordu. Buluştuğu bir kadınla yemek yiyormuş gibi ince ve kibardı. Lokantadan hoşlanıp hoşlanmadığımı, buraya daha önce gelip gelmediğimi öğrenmek istedi. Sonra oradan buradan konuştuk. Felsefe ve tiyatrodan değil, yemek yemeyi sevişinden, gelecekte çıkacağı gezilerden, tutkusu olan ve hazırlayacağı televizyon yayınlarından sözettik.

Tümüyle geleceğe uzanmış, sağlık sorunlarıyla havayı ağırlaştırmak istemez görünüyordu. Hazırlayacağı televizyon yayınları ona yeni bir gençlik veriyordu. Bu tasarı, durumuna karşın onu canlandırmıştı.

«Bereketli rüzgârlarla dolu torbalarımızı birer birer patlatmaktan başka bir şey yapmamışsak, okurlarımıza layık olduk demektir.»

Torbalardan birkaçını daha patlatacağına dair kendi kendine söz veriyordu. Ama ona her dilediğini söylemesine izin verecekler miydi? Bu iktidar silahı olan TV sımsıkı tutuluyor, piramidin bütün basamaklarım bekçi köpekleri koruyordu. TV programını hazırlamasına, gözetim altında izin vereceklerdi. Televizyonun ikinci kanal yönetmeninin özgürlük vaadleriyle silahlanan Sartre, her şeyi yapabileceğini umuyordu. Tarihimizin yetmiş beş yılını, büyük bir özgürlükle ele alabileceğini düşünmekteydi. Bir söz bir kez verildi mi, geri alınamazdı. Buna inanıyordu. Bu konuda kafasından en ufak bir kuşku geçmiyordu.

Kolu, beyninin sözünü dinlemiyormuş, hafif de olsa geçirdiği felç ona oyun oynuyormuş gibi, kadehini ağzına götürmek üzere bir süre duraladı. Yavaş yavaş, çok yavaşçacık kaldırıyor, ağzından on santim ötede tutuyordu. Sonra ağır ağır, küçük yudumlarla içmeden önce de kadehini öyle eğik, nerdeyse devrilecek bir durumda uzun

süre bırakıyordu. Pantolonuna devirmesin diye ikide bir onu doğrultmak zorunda kalmıştım. Ona yardım etmeme hiçbir şey demeden kendini teslim ediyordu. Kadehini masasına bırakmasına da aynı şekilde yardım ediyordum. Karşı koymuyordu.

Ona et yemeği getirdiklerinde, tek başına başaramayacağını düşündüm. Tabağını alıp «Durun, keseyim, dedim, parçalar çok büyük.» Teşekkür ederek başını önüne eğip sabırla bekledi. Kendisine yardım edilmesinden hiç hoşlanmadığından, o anda ne düşündüğünü öğrenmek için varımı yoğumu verirdim.

Tabağını önüne koydum ve çatalını rasgele batırmasını bir süre seyrettim. Seyretmesi acı veriyordu. Çoğu kez, çatalını et parçasının yanına batırıyor, tabii çatal ağzına boş geliyordu. Sinirlenmeden, bu beladan yeteri derecede payını almışçasına, sabırla yeniden başlıyordu. Lokmaları ağzına besleyemezdim; içim kan ağlayarak onu etiyle boğuşmasına bıraktım. İçimden de, «bu koşullarda yiyebilmesi için acayip bir iştahı olmalı,» diyordum. Alışmış bir hali vardı. Gelgelelim bir insanı böyle beceriksiz, gülünç bir kukla haline dönüştüren bu bozukluğa nasıl alışılabilinir?

Dura dura, iyi yiyiyor, adamakıllı çiğnenmesi gereken etini bitiriyordu. Hatta bir de tatlı yemek istedi. «Burda çok iyi yaparlar,» diyerek benim de yememi istedi.

Durumu, çok yavaş yiyip içmesini gerektirdiğinden bu öğle yemeği üç saat kadar sürdü. Bana gelince, iki gün boyunca mide krampları çekmem, çok çabuk yiyip içişimden değil, onun etinin kesilmesine, kadehinin ağzına götürülmesine izin verişini görmemdendi.

Başına bundan daha kötüsü gelemezdi. Sabahları kalkmak, giyinmek gücünü nerden buluyor diye düşünüyordum. Bu birden çöküş, üstüne düşen bu bomba, başka bir yere düşemez miydi? Onu bu kâbustan nasıl kurtarmalı?

Serinkanlılığı, başkaldırmayışı —kime karşı, neye karşı— başkaları için katlanılması çok acı kılıyordu onu.

«Yaşamak, olacakları kısa vadeli görmek ve eldeki küçük olanaklarla başının çaresine bakmaktır.»

Oysa başının çaresine pek bakamaz olmuştu. Televizyon yayınları iptal edilmişti ve et parçaları kör çatalının altından yılan balığı gibi kaçıyordu. Tüm bunlara karşın sonuna kadar iyimser olmayı sürdürdü.

Televizyonda, Sartre için sözümona bulunamayan parasal olanaklar, sağ kanattan birine hemen sağlanıyordu. Onun yazacağı tarih yerine, Michel Droit'nın tarihini reva gördüler bize. Böyledir, insanlar layık oldukları televizyonun oturur başına.

Yemeğin sonunda, yorulmuş, uyuklar bir haldeydi. Hesabı istedim. Sen ödeyeceksin, ben ödeyeceğim diye, aramızda klasik küçük savaş başladı.

Onu ikna etmeye çalıştım: «Hiç değilse bırakın, bir kez olsun ben ödeyeyim.» Şiddetle karşı koyuyordu: «Hayır hayır, sizi davet eden benim.»

Para cüzdanını çıkarıp bana uzattı: «İçinden gerekeni alın.» O güvençli, ben süngüsü düşmüş, cüzdandan iki tane yüz franklık aldım, üstünü gene yerleştirerek geri verdim. Arabamı alıp gelinceye kadar biraz beklemesini söyledim. Döndüğümde bıraktığım gibi, hiç kımıldamadan oturuyordu. Başı gene öne eğilmiş beni bekliyordu.

Onuncu kattaki dairesine götürdüğümde: «Çok güzeldi,» dedi. «İyi yedik. Biraz uzanacağım şimdi.» Elini boşluğa doğru uzattı, yakalayıp kuvvetle sıktım.

Henüz dinç ve sağlıklı olduğu günlere ait bir başka yemeği hatırlıyorum. Etini kesmeme gerek yoktu ama, hesabı ödeme vakti gelince aynı sorunlar doğuyordu. Otoriter bir tavırla hemen kestirip atıyordu: «Sizi davet eden benim!» Sevdiği yemekler: Lahana, *munster* ve bir «*formidable*» (Olağanüstü!).

Ona şöyle sorduğumu hatırlıyorum: «Neden halk tarafından daha iyi anlaşılmak için yazmıyorsunuz?» Adeta kendini bağışlatmak istercesine kibarca cevap vermişti: «İşin kolayına kaçmak, ya da kolay anlaşılır şekilde yazmak, benim için daha güç, daha karmaşık bir şeydir. Kolay yazmaya çalışmak daha çok vaktimi alır benim. Bunlar benim incelemelerim... Hem bu yaştan sonra değişmeye çalışmak...»

Varlık ve Yokluk'u okumak için, o dönemde, nasıl kafa patlattığımı, nasıl gerekli sözlükleri almak zorunda kaldığımı anlatmıştım. Bu onu çok eğlendirdi. Hatta ona yaklaşmak için insanın birtakım güçlüklere katlanmak zorunda kalışından nerdeyse hoşnut göründü. Fikirlerini anlatış, sergileyiş tarzının basit, sade, kolay olmadığını yadsımıyordu.

Yazdıkları, uzmanlara, üniversitedeki ilgililere, başkalarına daha yakındı. Ama bu, hep böyle olmamış mıydı? Aristo, Platon, Leibniz, Schopenhauer'den beri uzun bir filozoflar silsilesinden geliyordu.

İstenç ve Tasarım Olarak Dünya'nın* karmaşık olduğu kimsenin aklına gelmezdi. Bu tür yazılarda karmaşıklıktan kaçınılamaz.

Yeni okumaya başlamış bir kimse olarak, duraksamaksızın, sıkıntı üzerine bir denemeyle işe başladığımı ve sorunun uzmanı olarak Schopenhauer'e tosladığımı Sartre'a anlatmıştım. Kötümser filozofların kitapları öyle tekrar tekrar basılmadığından küçük bir kitapçıda *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* adlı üç ciltlik yapıtı bulabilmek için bir yılımı vermiştim. Açıp okumaya başlayınca, daha ilk satırlarda, büyük bir hayretle görmüştüm ki, bu üç koca ciltte yazılanları anlamak için, Kant felsefesinin

Alman filozofu E. Kant'ın 1819'da yazdığı önemli bir kitabı. (Ç.N.)

iyice bilinmesi gerekiyordu. Öte yandan yazar, okuyucuya bir öğütte de bulunuyordu: Kitabı iki kez okumak gerekti. İlkinde büyük sabır istiyordu. İkincisinde ise beş yıl önce yayımlanmış olan *Yeter Neden Önermesinin Dört Çeşit Kökü** adlı kitabının da okunmasını salık veriyordu. Ve Kant ekliyordu: Soruna giriş olan o kitap okunmaz ve böylece bir hazırlık yapılmazsa, o üç cildin anlamını gerçekten kavramak olanaksızdı. Bu uyarılardan yüreksizliğe düşmeden kitabı karıştırmayı sürdürmüştüm.

Gerçekten de, söz konusu kitaba gönderme yapılmayan tek sayfa yoktu. Oysa ben o kitaptan tek satır okumamıştım.

Sartre bunu çok komik buldu ve üniversitede bu konuları adım adım izlemeden böyle başıbozuk bir şekilde felsefeye balıklama dalmanın karmaşıklığa yol açacağını, üstelik çok vakit alacağını anlattı.

Agression adlı oyunumun TNP'de oynandığı dönemdi. Sartre üçüncü oyunumun, bu koskoca tiyatroda oynanmasından çok sevinçliydi ama biraz argo ile dolu dili yüzünden, eleştirmenler ve seyirciler tarafından nasıl karşılanacağı konusunda kaygısı vardı. TNP'nin yayın organı, *Bref*'de bu bombanın etkisini hafifletmek üzere uzun bir yazı yazdı. «... Tiyatroda skandal, insanın, yanındaki koltukta oturanın utandığını düşünmesiyle başlar. Kendisi öyle utanmıyordur ama, utanacaktır, çünkü komşusu utanmıştır. O zaman insan sormaktan kendini alamaz: Buna nasıl dayanacak, katlanacaktır. Bununla birlikte Georges Michel konusunu başka bir dille işleyemezdi. Bu başkaldıran veletlerin, veletçe, kaba saba konuşmaları gerekiyordu...»

Ben bile bazı seyircilerin argo sözcüklerin tümünü anlayamayacaklarını düşünerek tiyatro yöneticisine, Sart-

«Die vierfache Wurzel des Satzes wom zureichenden Grunde» (1813) (Ç.N.)

re'ın metnine «canlı dilin, yaşayan dilin anlaşılmasına yardım etmek için küçük bir sözlük» eklenmesini önermiştim. Petit Larousse'un kullandığı sözcükleri açıklama yöntemiyle hazırlamaya koyuldum ve Sartre'a okudum.

Azor : Fallus anlamına, (az kullanılır).

Bosser, marner, gratter (ineklemek, çalışmak, geçmek, kazımak) : Zoraki yapılan ve ille de esenlik yaratması gerekmeyen günlük işler.

Baiser, niquer, tromboner (Bir kızla yatmak, takmamak, trombon çalmak) zoraki olarak yapılmayan ve esenlik yaratması gereken fiziksel ilişki.

Enfoiré, enflé, empaffé (Şişinmiş, burnu büyük, kulampara) öfke ve hiddeti belirten saygısız, edepsiz deyimler.

Aynı biçimde yazılmış daha birçok sözcüğün açıklaması vardı. Bunlar onu güldürdü ama, oyunumun nasıl karşılanacağı konusunda içini rahatlatmadı.

Büyük bir kibarlıkla, provalardan birine gelmeyi kabul etmişti. Sanatçıların giriş kapısmda buluşmayı kararlaştırdık.

Provanın tam ortasında oyunculara beni bağışlamalarını, dışardan bir şey alıp geleceğimi söyledim. Provayı aksatmamaları için onlara Sartre'ın geleceğini haber vermek istemiyordum.

Bir saat dakikliğiyle, bir taksi TNP'nin önünde durdu ve Sartre, sigarası ağzında, gülümseyerek ve elini uzatarak bana yaklaştı. Sahnede bulunan kırk oyuncuyla bu tür çalışmalarda ne dertler, ne sıkıntılar doğar, benden iyi biliyordu.

Büyük salonla giriş kapısı arasındaki kilometrelerce koridoru geçerken, birçok tekniğe gereksinim duyulan böyle büyük oyunların sahnelenmesinde sık görülen uyuşmazlıkları, huysuzlukları, kaprisleri ona anlattım. Gelişinden

oyunculara haber vermediğimi söyledim. «İyi etmişsiniz,» dedi. Bunu öyle bir eda ile söylemişti ki, ne söylediğini bildiği belliydi. Bu konuda deneyimi çoktu. Gizlice seyrederse, oyuncular her zamankinden aşırı bir şey yapmayacak, özellikle de çok ünlü bir gözün kendilerini seyrettiğini düşünerek sıkılmayacaklardı.

Onu salonun arkasından içeri aldım. Ayaklarının ucuna basarak, usulca bir koltuğa ilişti. Sahneye yakındı ama ışıkların sahneden üstüne yansımayacağı bir yer seçmişti. Yanına oturup, tabloların zincirlenmesini iyi anlasın diye sahnelemede henüz eksik olan şeyleri açıklamaya koyuldum: Dış sesler, müzik, filmler, fotolar v.b...

Provanın sonunda ona yönetmen arkadaşım Georges Riquier'yi tanıştırdım; bütün oyuncular bu tek ama çok değerli seyircinin karşısında oynamış olmaktan hem mutlu hem kaygılıydı. Georges Riquier, o dönemin *Bref* dergisinde, Sartre'ın provaya gelişini kısa ama öz bir anlatımla kaleme almıştı.

«Jean-Paul Sartre, provalarımızdan birine gizlice geldi. Yazardan başka kimse bilmiyordu geleceğini. Onun aramızda olduğunu provanın sonunda öğrendik. Sade, yakın, içten. Anlayışlı. Fikirleri dupduru... Ve ne kadar da yüreklendirici!»

Görme bozukluğu sokağa çıkmasını, oyun, film seyretmesini engellediği için bu konuda neler olup bittiğini, sinemada ilginç bir şeyler görüp görmediğimi soruyordu. Kendi türünde beni allak bullak eden bir kurgubilim korku filmi seyretmiştim: *Alien ya da Sekizinci Yolcu.*

Coşkumu görünce benden ayrıntılarını sordu. Dört beş tümceyle konusunu özetledim. Yetinmemiş görünüyordu. Daha ayrıntılı anlatmamı istedi.

İçinde yedi kişi taşıyan bir uzay gemisi garip bir gezegende duruyordu. Orada taşa benzeyen, grup halinde, öylece kıpırdamadan duran koca koca yumurtalar bulmuşlardı. Yanlarına yaklaştıklarında yumurtaların, arasından dişleri görünen bir tür ağızları olduğunu görmüşlerdi. Birdenbire, nerden çıktığı bilinmeyen, ördek kanatlı, ahtapopa benzeyen bir yaratık, korkunç bir ses çıkararak, yolculardan birinin üstüne atlayıp yüzüne yapışıyordu.

Sartre koltuğuna iyice yerleşip bir sigara yakmış ve bana bir çay içip içmeyeceğimi sormuştu. Onun çayı soğumuştu. Fincanını mutfağa götürüp ocağın üzerine su koydum. Mutfaktan, seslendiğini duydum: «Kibriti bulabildiniz mi?» Musluk taşında bulunan ikinci fincanı da yı-

kadıktan sonra iki fincan sıcak çayla odaya döndüm. Fincanına şeker koyup elinin erişeceği bir yere bıraktıktan sonra filmin neresinde kaldığımı bulmaya çalışıyordum. Arkasını öğrenmek için sabırsız, nerde kaldım diye düşündüğümü anlayınca, baktım bana yardım ediyor: «Yaratığın adamın yüzüne yapışmasını anlatıyordunuz.»

Bu yaratığın ne mene bir nesne olduğunu ille de öğrenmek istiyordu. Elimden geldiğince yaratığı açımlamaya çabalıyordum. Yeteri derecede anladığını görünce beni sıkıştırıyordu: «Eee sonra? Sonra ne oldu?»

Adamı, yüzüne yapışıp kalan o yaratıkla birlikte gemiye götürüyorlar ve hemen bir ameliyat salonuna alıyorlardı. Geminin cerrahı, elinde bisturiye benzer kesici bir şeyle, vantuz gibi adamın yüzüne yapışan kanatları ayırmaya çalışıyordu.

Ona, insana gerçekten bir uzay gemisinin içinde bulunulduğu izlemini verdiklerini ayrmtılarıyla anlattım. Maket cidden etkileyiciydi. Uzayda, yıldızlar arasında, stereofonik düzende nefis bir müzik eşliğinde kayıp giden, madensel girinti çıkıntılarıyla, cıvata, somun yığınlarıyla görülecek şeydi. Bunlara karşı kayıtsız olduğundan değil ama ille de sonucu öğrenmek istediğinden: «Adam ölü mü, diri mi?» diye soruyordu.

Gemi adamlarından biri, ameliyathaneyi ayıran cam bölmeden arkadaşının durumuna bir göz atmak ister ve gördüğü manzara karşısmda bir çığlık koparır. Yaratık, erircesine kaybolmaktadır. Adam yavaş yavaş kendine gelir ve müthiş bir açlık hisseder. Herkes mutfağa üşüşüp ona bir şeyler koşturmak ister. İşte tam o sırada bizim adam, cehennemi bir müzikle doğrulup feryat eder, sütlü kahvesinin üstüne devrilir, tekrar ayağa dikilip öylece kalakalır. Yakın planda adamm göğsünden gömleğine kan yayılmakta olduğunu görürüz. Kan lekesi büyür. Korkunç bir gürültüyle göğsü aralanır, dehşet verici bir şiddet ve

hızla, göğsünden tavana doğru bir yavru yaratık fırlar. Yırtıcı bir çığlıkla da gözden kaybolur. Uzay gemisinde herkes yaratığı aramaya koyulmuştur.

Sartre, öyküyü öyle iyi dinliyordu ki, bir hata yaparsam, ya da ona önemli gelen bir ayrıntıyı atlarsam, tekrar ettiriyordu.

Acayip yaratık gitgide büyüyor, görkemli bir hal alıyordu. Gemi adamlarını da birer birer yok ediyordu.

Adamların öldürülüş sırasını şaşırıyordum. O zaman Sartre, «O adam daha en başta ölmüştü ya,» diye düzeltiyordu.

Sonunda bütün ölüleri sıraladı ve içlerinden birini unutmuş olabilirim diye parmaklarıyla saymaya başladı. «Gidip şu filmi göreyim,» dedi.

Hiç kuşkusuz onu «görmeye» gitmeyecekti ama o kadar istiyordu ki görmeyi, nerde oynadığını sordu bana.

Yaşamımda ilk kez bir filmi baştan sona anlatmıştım.

Sartre'a anlattığım filmlere son verirken, başka biri geldi usuma: Joris Ivens'in Çin'i konu alan filminden kısa bir parça. Televizyonda gösterilen bu parça, Çin'de günlük yaşam üzerine yapılmış uzun metrajlı bir filmden alınmıştı. Bu parçada bize, ahlak açısından kendi kendini eleştirmenin daha küçük yaşlarda Çin çocuklarına nasıl öğretildiği gösteriliyordu.

Olay bir sınıfta geçiyordu. Sanık on iki yaşlarında bir öğrenciydi. Suç kanıtı: Bir top. Suç: Öğretmen hanım, teneffüsün bittiğini bildiren düdüğü çaldığı halde çocuğun topla oynamayı sürdürmesi. Öğretmen, sıraların arasında dolaşıyor ve her birine arkadaşlarının bu düşüncesiz davranışını nasıl karşıladıklarını sorarak oturumu açıyordu. Biri: Düdük sesini duymamıştır. Bir başkası: Düdüğü duymuştu ama biraz gecikmekte bir sakınca görmemiş, bunun ciddi sonuçlar doğuracağını düşünmemişti. Bir başkası da

çocuğun devrimci ahlakı hiç sindiremediğini, küçük kırmızı kitabı yeterince okumadığını söylüyordu. Herkes konuştuktan sonra, öğretmen, bir diyalektik bilimsellikle ve üstün, eşsiz bir incelik ya da kurnazlıkla, en iyi örneği göstermek ve sanığın da böyle davranmasını sağlamak üzere kendi özeleştirisini yapıyordu.

Sonunda, konuşma sırası sanığa gelince, sözlerinden ezici bir boyun eğişin yayıldığı görülüyordu. Böylesine makyallikle örgütlenmiş bir toplumda, ufacıcık bir direnişin bile nasıl ezilip yok edildiğini görmek insana korku veriyordu.

Garip bir tersine dönüşle, kendini bu anlayışa yakın göstermek isteyen rejisör, korkunç derecede suçlayıcı olup çıkıyordu.

Açıkça söylemeliyim ki, tutup biraz domuzluk ederek, Sartre'a bütün bunlara dair ne düşündüğünü, kendisinin de aynı şekilde davranıp davranmayacağını sordum. *La Cause du Peuple* gazetesine destek olduğu o civcivli dönemdeydik.

En küçük düzeydeki devrimci savaşımın bu bölümünü anlatış tarzımdan, kanımın önceden biçimlenmiş olduğunu, bu tür töreleri kesinlikle reddedişimi sezmişti. Aydınlatıcı şeyler sordu, ayrıntıları açıklattı. Sonunda «Ben de sizin gibi görüyorum durumu,» dedi. Sonra da olaya yaklaşımındaki o bireşimci zekâsı, derin sezgisiyle ekledi: «Zaten televizyonda oynattıklarına göre, hiç kuşkusuz haklısınız.»

Peki ama nasıl olmuştu da Joris Ivens filminin bu bölümünde televizyon yöneticileriyle aynı şeyi görememişti. Kendisine bunu anlattığım vakit işin içinde bir şeyler olduğunu, Çin'deki eğitim yöntemlerinin tüyler ürperttiğini o da kabul etti.

İnsana şok etkisi veren bu imgeler karşısında, ben de Sartre'a özgü bir yöntem kullanmıştım: «Bir şey, iyice an-

laşılmak istenirse, onun karşısına, yardım görmeden, tek başına geçeceksin. Dünyanın tüm geçmişi, hiçbir şeye yaramazmış gibi, o deneyimlere başvurmadan...»

Bu adama duyduğum büyük sevgi ve saygı nedeniyle, benim kafamda oluşan Sartre heykelinin çapında olup olmadığını sınamak için onu sınavlardan geçirdiğim zamanlar da olmuştur.

Onun yazdıklarını okurken, bana ters gelen, benimsemediğim, ya da beni fazlaca rahatsız eden bir düşünceye çok ender rastladım.

Kitaplarından birindeki kısa bir bölümde, —hangisiydi hatırlayamıyorum— Amerikalı bir dostuyla bir köpek mezarlığında yaptıkları gezintiden söz eder. Dostunun, köpeklerin mezar taşlarındaki budalaca yazılara kızarak bu taşlardan birini tekmelediğini, davranışını mazur göstermek için de, «Hayvanlarla çocukları fazla seven, onları insanlara rağmen sever,» dediğini aktarır.

Sartre salt olayı anlatıyor, herhangi bir tavır almıyordu. Bununla birlikte, bana öyle gelmişti ki, dostunun bu davranışı onu fazla rahatsız etmiş olsaydı, bu duygusunu bize söylemekte bir sakınca görmeyecekti. Kendisinin de söylediği gibi, «Seçmemek, aslında seçmemeyi seçmektir.»

Şu düşünceyi, kafamın bir köşesine yerleştirmiştim: Sartre köpekleri sevmiyor. Bu beni üzüyordu, hatta üzmekten de öte... Bu hayvanlara karşı tutkum olduğu için onları sevmeyenlere karşı içimde düzenli olarak bir nefret doğuyordu.

Hayvan ve insan sevgisini karşı karşıya getirmeyi deneyen bu tümcede gerçek payı bulunduğunu görüyordum ama «İnsanlara rağmen» lafına fena halde bozuluyor, onu tümüyle yanlış buluyordum. Sanki en yüce değer insan, sadece insanmış; çocukları ve köpekleri sevmek, bu değerden bir şey çekip alır, onu eksiltirmiş gibi...

Bu tümce kafamda böyle gezinip dururken ilk fırsatta onu bir sorun olarak ortaya koymaya kendi kendime yemin etmiştim. Eğer «bizden aşağı» kardeşlerimize reva görülen sevgisizliği paylaşıyorsa, onunla bir daha görüşmeyecektim. Tutkunun işte arasıra böyle abartmaları vardır. Belki buna pişman olacaktım ama, sözümde de duracak, kendime karşı tutarlı davranacaktım.

Onu bu konuda sorguya çekmek fırsatı kendiliğinden doğdu. O sıralar hâlâ Raspail Bulvarı'nda onuncu kattaki dairesinde oturuyordu. Asansörle çıktım, kapıyı çaldım ve bir köpek havlaması duydum. Mutlaka katı şaşırmış olmalıydım. Sartre'ın köpeği yoktu ki... Tekrar asansöre binecektim ki kapı açıldı. Sartre, havlayarak bana kafa tutan basse cinsi kahverengi, güzel bir köpeğin haykırışları arasında beni içeri aldı. Hemen fırsatın üstüne atladım, şimdi tam sırasıydı:

— Çok güzel bir köpeğiniz var.

— Hayır, benim değil, Michelle Vian'ın.

Bana yer gösterip oturttu. Michelle Vian, büyük bir kibarlıkla bir iki dakika kalacağını, bizi rahatsız etmemek için hemen gideceğini söyledi.

Amerikalı dostu ile köpek mezarlığında yaptığı gezinti üzerine ona soru sormak için bundan daha iyi bir fırsat bulamazdım. Hem de Michelle gitmeden önce... Bir köpeği bulunan, demek köpekleri seven birinin önünde daha da sıkışmış olacaktı. Tam sinsice bir soruya hazırlanırken, köpek, Sartre'ın kâğıt sepetini devirmez mi? Ne kadar süprüntü varsa döşemeye yayıldı ve köpek kâğıtları didik didik ederek, küçük parçalara ayırdı; onları konfeti haline getirdi. Ortalık çöplüğe dönmüştü. Sartre ne yapacak diye bakıyordum. Onu bir yargıç gibi gözlüyordum. Duruşmayı açmıştım. En küçük bir sözcük, en küçük bir davranış suç kanıtı olacaktı. Duruşmanın çoktan başladığını bilmiyordu. Bir an durup köpeğe baktı, alışkın olmadığı

bu tepkilere şaşırmış gibiydi; sonra, köpeği yırtılmış Sartre müsveddeleriyle baş başa bırakıp konuşmasını kaldığı yerden sürdürdü. Hayvancağız, edebiyata aldırmadan kâğıtlara duman attırıyordu. Bir kâğıdı, patilerinin arasında tutuyor, hırlayarak, dişleriyle parçalıyordu. Küçük köpeğin bu katliamdan duyduğu zevk ve sevinçten, Sartre hoşlanmış gibiydi.

Hazırladığım soruyu yutmak zorunda kalmıştım. Yararsızdı artık. İçimden, yeniden barışmıştım onunla. Kişisel yorumunu yapmadan, aptal Amerikalı dostunun eşekliklerini kâğıda geçirmiş olmasından dolayı, artık kızmıyordum ona. Sınavı başarıyla atlatmıştı.

Michelle Vian, köpeğiyle birlikte kalkıp gittikten sonra da köpeğe dair ağzından en ufak kötü bir laf çıkmadı. Hatta sesinde, anlayış ve tatlılık vardı. Kapı kapandıktan sonra bana: «Ne cici hayvan, daha çok küçük.» dedi. O yaşta yapılan yaramazlıkları adeta bana mazur göstermek istiyordu.

Masasının altındaki çöplükle uğraşmadı bile. Sepeti kaldırmadı.

— Eee bugünlerde nelere çalışıyorsunuz? Hoşnut musunuz? İşleriniz iyi gidiyor mu? diyerek benimle meşgul oldu.

İlk zamanlar, sağlığı bozulmaya başladığı sıralarda, hastalık gözlere, bacaklara, beyine saldırdığında, doktoru ona içkiyi ve sigarayı yasaklamıştı. Bu emirlere hemen uymadı. Sigara içmeyi uzun zaman sürdürdü. Ona, ortası oyulmuş eski bir kitap armağan etmiştim. İçine bir paketten fazla sigara saklanabiliyordu. Boyards sigaralarını oyuğa yerleştirip kitabı koyabilecek gizli bir yer aramaya koyulduk. O sırada Sartre'ın yüzünde muziplik yapan bir çocuk ifadesi vardı.

Gözleri adamakıllı zayıflamıştı. Gerçi nesneleri algıyabiliyordu ama Platon ile Proust'un arasına konulmuş

sevgili sigaralarını bulamıyordu. Böylece, belleğine bulduğumuz bu nirengi noktası işine yaramamıştı. Kitaplığının dörtte üçünü kaplayan ve almadığı Nobel Ödülü dolayısıyla Gallimard tarafından armağan edilen bu olağanüstü «Pléiade» koleksiyonunun yazarlarını bir kenara bıraktık. Zaten içinde sigaralar bulunan, benim getirdiğim eski kitap o birbirine benzer, yepyeni ve yaldızlı ciltler arasında sırıtıyordu.

Eski kitabı, öyle rasgele masasının üstüne bırakmasını önerdim. O karmakarışıklığın arasında dikkati pek çekmeyecekti. Bana zevk veren bir suçortaklığı havası içinde şöyle dedi: «Dikkati çekiyor.» Doğrusu da buydu; bu garip nesne, bir koli Boyards'dan daha göze batıcıydı. Dinsel ilkelerle birlikte, nikotini de içeren bu eski Hıristiyan ahlakı kitabı, boyutlarının küçüklüğüne karşın gözümüze bir fil büyüklüğünde gelmişti.

Kitaplığında dikine bölmeler vardı. Pencereden itibaren bir öncekini nirengi noktası yaptık. Bu dik bölmeyle sakladığımız yer gözden ırak oluyordu. Simone de Beauvoir'a oynadığı bu güzel oyundan keyiflenmiş olarak, bu operasyonumuzu Sartre'a özgü bir tümce ile noktaladı: «Edebiyat, ne olsa, gene de yararlı!»

Küçük tutkuları olduğu dönemdi. Sigaralarını yassı, yuvarlak, gazlı çakmaklarla yakıyordu. Her elini attığında biri eline geçsin diye bunlardan bir düzine aldırmıştı. Hepsi de biblo gibi «Pléiade» serisinin önünde sıra sıra duruyordu. Bu dönem boyunca, ona bir paket çikolata yerine bir düzine çakmak armağan edilmesi daha hoşuna gidiyordu. Onları kullanmaktan, sigaranızı yakmaktan ayrı bir zevk alıyordu. Sanki bir sanat eseri söz konusuymuş gibi, onlardan birini elime almamı, sigaramı yakmamı, yapımının güzelliğini takdir etmemi istiyordu. «Dokunması ne hoş, bir çakıltaşı gibi, değil mi?» diyordu. Sonra bu alışılmadık arsızlığını, ya da tüm kaprislerinin karşılandığını

mazur göstermek üzere, kolunu kitaplığına doğru uzatıyordu: «Bakın, orda sürüyle var.»

Geleceği için kaygılanıyordu: «Artık yazmıyorum. Uzun süredir hiçbir şey yazmadım.» Kaygılanmak nedir, yakınmak nedir bilmeyen bir insanın bu sorunlarla kafasının dolması sadece ve sadece kendine güvenmek istediğini gösterir. Tüm yaşamı boyunca ondan yararlanmış olan yayımcısının, kaderin tersine dönmesiyle, yazamadığı şu birkaç yıl boyunca onun yardımına koşacağı aklının kenarından bile geçmiyordu. Simone de Beauvoir da, aynı şekilde, onun açlıktan ölmesine meydan vermezdi. Hatta dostları da. Hayır. Ekmeğini kendi kazanmalıydı. Her şeyini başkalarına vermiş olmasının hiç önemi yoktu. İyiliklerine karşılık beklemiyordu.

Helaya kapanan bir çocuk gibi son sigaralarını içiyordu. Bir iki tane içtikten sonra da, görmeyen elleriyle, kedi pisliğini örtercesine, küllüğün yanındaki marifetinin izlerini silmek üzere masayı beceriksizce tırmıklıyordu. Küllüğü çöp kutusuna boşaltmak için kalkıyor, pencereyi açmak için de geri dönüyordu. Simone de Beauvoir'ın gelip benden nöbeti devralacağını biliyordum.

Simone de Beauvoir onu yalnız bırakmak istemiyor, biri gidince, gelip yerini o alıyordu. Simone de Beauvoir'la biraz konuşuyor sonra kalkıyordum. Ya da tersi oluyor, ben gelince, gevezelik edelim diye o bizi baş başa bırakıyordu.

Gözleri, bir telefon numarası çevirmesine bile izin vermiyordu. O deli şairin saldırısından ve aşırı sağın ölüm tehditlerinden sonra bir dostumun evinde gördüğüm ve bir düğmeye basmakla telefon etmeyi sağlayan bir aygıttan söz ettim.

Pek az da olsa yalnız kaldığı zamanlar, bazı kimseleri telefonla arayabileceği düşüncesinin onu rahatlatacağını sanıyordum.

Çağdaş tekniğin bu harikasının nasıl çalıştığını açıklayan bir tanıtma yazısı buldum ve ona okudum. Yazıda bulunmayan bir yığın soru sordu bana. Telefona nasıl takılıyordu? Kimin takması gerekirdi? Kendinin mi, yoksa PTT'den birinin mi? Aranılan numara değiştirilmek istendiğinde o numara nasıl siliniyordu?

Bu tür oyuncaklara karşı pek de acemi sayılmayan Sartre bu aygıtı çok ustalıklı buluyordu. İlk kez onun mekanik bir şeye karşı ilgi duyduğunu görmüştüm.

Satın aldığını sanmam. Pek yalnız kalmıyordu artık. Ne gece, ne de gündüz. Her gece Simone de Beauvoir onun evinde yatıyordu.

Dış ülkelere kolayca gidebildiği günlerde, oralardan hiçbir kategoriye girmeyen yazılar getiriyordu. Biçemlerinden olsun, kısalıklarından olsun, hiçbir yayıncının yayımlamayacağı sınıflandırılamaz yazılardı bunlar. İşte bu yazılardır ki benim *Les Temps Modernes*'i özellikle sevmeme neden olmuştur.

Belçika'dan gelen ve «Teypli Adam» başlığını taşıyan bir yazı nedeniyle *Temps Modernes*'den iki kişiyle Sartre'ı uyuşmazlığa düşüren bir mini kavgayı hatırlıyorum.

Ülkesinde tedavi gören genç bir Belçikalı hasta, on iki yıllık başarısız bir tedaviden sonra psikanalistine hesap soruyordu. Mikrofonunu bir tabanca gibi uzatarak elinde teybiyle sorduğu bu hesaptan doktoru kaçınıyordu. Ruh çözümleyici soruların, bu kez hasta tarafından doktora karşı kullanıldığı bu yiğitçe yazılmış parça, güzel bir tiyatro oyunu olabilirdi. Dramatik yoğunluğu, her sözcüğün ardında, her susuşun ardında, belli oluyordu.

Anlaşılıyordu ki Sartre bu metni okuyunca tadına varmış ve *Temps Modernes*'de yayımlanması için savaşmıştı.

Sartre'la psikanaliz konusunda o kadar çok şey ko-

nuştuk ki şimdi, onun düşüncesini çarpıtmadan, gönül rahatlığıyla söyleyebilirim: Psikanalizi yüzde yüz içine sindirmiş değildi. Toplumsal-siyasal durumları görmezlikten gelmesinden dolayı psikanalizi kınıyordu.

Bu metnin yayımlanmasındaki ısrarında tüm oyunbazlığını kullandı. İki yazar arkadaşı ise, en küçük bir sapmayı küfür olarak gören, bağnazlığa saplanmış kilise adamları gibi davranıyorlardı. Kaldı ki bu saldırgan metin, aynı zamanda saygısız, pek yaman ve komik olunca, ona haydi haydi karşı çıkılacaktı. Bu metin, her hareketiyle hedefi tam on ikiden vuran, birinci sınıf bir kukla oyunu gibiydi.

Belçika doğumlu bu genç hastayla Moisselles Hastanesi'nde görüştüm. Orada çalışan bir doktor arkadaşım tanıştırmıştı bizi.

Akıl hastalarıyla birlikte bir oyun yazmak istiyordum. Böyle bir girişimin üstesinden gelemeyeceğimi anlayınca, tasarımdan hemen vazgeçtim. Tasarımla en çok ilgilenen hastabakıcılar, benimle ancak geceleri çalışabilecekti. Bu girişimden dolayı pişman değilim: «Eli teypli adam» ile tanışmama vesile oldu.

Dostum beni onunla, hastahanenin kafetaryasında tanıştırdı. İlk dikkatimi çeken durum, sözlerine ara veren bitip tükenmek bilmeyen susuşlardı. Söyledikleri, başı sonu olmayan şeyler değildi. Bir cümlenin orta yerinde susup durmuyor ama bazen üç dakika bir şey söylemeden oturduğu görülüyordu. Sonra, sanki hiçbir kesinti olmamış gibi, kaldığı yerden sözlerini sürdürüyordu. Küçük bir ayrıntı daha: Kahvesini içip bitirdikten sonra parmağını fincanının kenarında gezdiriyor; parmağının bu dairesel hareketini seyre dalıyor; bu sürtmeyle çıkan gıcırtılı sesi dikkatle, uzun uzun dinliyordu. Bu iki küçük ayrıntı dışında o da herkes gibi bir insandı. Sakin, aptal değil, bil-

gili. Tartışmayı seviyor ve açık söylemek gerekirse bunu bir maraton yarışı ya da söz düellosu gibi yapıyordu.

Onu bedence ve ruhsal bakımdan nasıl bulduğumu bilmek isteyen Sartre'a görüşmemizi anlattım. Ona, bu kadar sevimli ve canayakın bir insanla karşılaşacağımı beklemediğimi, ne ki tüm davranışlarının ardında yaralı ve kırık birini bulduğumu söyledim. Gülümsedi ve dedi ki: «On iki yıllık çözümleme seanslarından sonra ne olsundu zavallı! Şaşılacak bir şey yok. Daha beter de olabilirdi.»

Sartre'ın bir şeyler öğrenme oburluğu her yönde işliyordu.

Bir gün bana Komünist Parti'ye neden yazıldığımı, hücrede yapılan ilk toplantımın nasıl geçtiğini sormuştu. Ona ilk girişimin çok kolay olduğunu anlattım. Hücre sekreteri yeni üyeyi tanıtıyor ve üye orada bulunanlarca tebrik ediliyordu. Bu kısa tanışmalardan hemen sonra bir arkadaş söz alıyor ve günlük işlerin ayrıntılarını açıklıyordu. Mahallemizde Huma-Dimanche'ın* kapı kapı satışından söz etmiş ve sokağın başındaki bir terzinin gazeteyi düzenli olarak aldığını açıklamıştı. Kimse hangi terzinin söz konusu edildiğini anlayamayınca belirtmişti: «Canım sokağın en başındaki çıfıt Yahudi'yi tanımıyor musunuz?» Sartre'a dostlukla gülümseyerek böylesine güzel bir açıklamayı kendimin bulamayacağım söyledim. Oysa, bu olay onu güldürmemişti. Bana Yahudi olduğumu nasıl keşfettiğimi sordu. Bu sözcüğü ilk duyduğumda altı yaşlarındaydım. Okulda, iki ders arasında pek de hoş olmayan sözcüklerle... Eve döner dönmez büyükanneme Yahudi'nin ne demek olduğunu sormuştum. Beni dizlerine oturtmuş, göğsüne bastırmış, saçlarımı okşayarak, sesini yumuşatma çabasıyla şöyle demişti: «Onlar da öteki insanlar gibidir.

* Fransız Komünist Partisi yayın organı **L'Humanité** gazetesinin pazar günleri çıkan özel sayısı. (Ç.N.).

Bir örnek verirsek, sen bir Yahudisin; sınıfında Yahudi olmayan öteki arkadaşların da var.» Uzun bir açıklamaya girişmek istiyordu ama ona vakit bırakmamıştım. Bir belayı başımdan defetmek istercesine şöyle cevap vermiştim: «Ben Yahudi olmak istemiyorum.» Hemen karşı çıkmıştı bana: «Buna sen karar veremezsin. Yahudisin ve öyle kalacaksın.»

Aynı konu üzerinde bir başka anı: Her buluşmamızda votka içiliyordu; benim kendisinden daha az içtiğimi görünce, votkayı sevip sevmediğimi, başka bir şey içmek isteyip istemediğimi sormuştu. Şaka yollu şöyle cevap vermiştim:

— Bir Yahudi için içki içmek, tehlikeli bir durumdur. Onun savunma yetilerini zayıflatır. Bu, yiyip içmede başkalarından daha ölçüsüz olduğumuz anlamına gelmez. Ama bu tehlike durumunu daha pek küçük yaşlarda kafamıza sokarlar.

Hayretle sordu:

— Kendinizi tehlikede mi hissediyorsunuz?

— Hayır! Sizinle olduğum zaman değil.

Ve oturup ona sokağımın köşesindeki Le Pilori gazetesi satıcılarının, İkinci Dünya Savaşı'nda nasıl kin ve öfkeyle haykırıştıklarını anlattım. Ailemden iki kişinin yakılıp kül edildiğini öğrendikten sonra yanılsamaya kapılmamam, bu tehditleri ciddiye almam gerektiğini çok erken anlamıştım.

«Yanılsama, onu açıklamak için gereken zamandan daha kısa sürer.»

Her an tutuklanabilirdim; bir sinema, bir mağaza, bir yüzme havuzundan çıkarken. «Daha önceden kurulup çatılmış bir geçmiş, ipotek altına alınmış bir gelecekle» doğmuştum ve biliyordum ki beni de yok ederlerse «dünya, evren, bundan hiç etkilenmeden, gene eskisi gibi insanlarla dopdolu, sürüp gidecekti.»

Sartre'ı tanımadan önce, onu okuyarak keşfettikçe, tam benim ölçüme göre biçilmiş binlerce tümce yazdığına dair güçlü bir duygu taşıyordum.

«Yaşamak, kısa vadede olup biteceği sezinlemek ve kendi halinde geçinip gitmek, kendi yağı ile kavrulmaktır.»

Zaten eşyanın doğası gereği, o dönemde başka bir çözüm yolum da yoktu. Yazdıklarının bana, ısmarlama bir ayakkabı örneği hokka gibi oturmasında şaşılacak bir yön yoktu. Felsefi alanda anlattıklarını, kendi yaşantımda her gün sezinliyordum. Sokak okulu, Sartre'ın acı gerçekleriyle aynı tadı veriyordu.

Bir kez, ilişkimizin hangi dönemindeydi bilmiyorum, giyim kuşamdan söz açılmıştı. Kendime çizgili kadifeden bir giysi almıştım. Genellikle, benim giyim tarzıma pek dikkat etmezdi. Zaten hemen hemen aynı şekilde giyiniyorduk. Bir giysi alıyor, o eskiyinceye kadar giyiyor, giyilmez hale gelince de bir yenisini alıyordum. Sartre'ı düşündükçe aklıma hep o yün örgüsünden ve deriden yapılma ceketi gelir. Uzun süre giymişti onu. O ceket artık onun şeklini almış, onun kişiliğine bürünmüştü. Kısacası, giyim kuşam tarzımızdan pek söz etmezdik. Ama o gün bir şimşek çaktı. Daha evine girer girmez, giysimi fark ediverdi: «Yeni mi giysileriniz? Size yakışmış. Ben de alayım bari böyle bir tane...» Aldığım yeri ve fiyatını söyledim. Çok uygun buldu.

Bir şeyler almak üzere bir mağazaya girmek için öyle pek istekli olmasa da kendini bu zevkten esirgemeyeceğine söz verdi. İşte onu tabutta, o çizgili kadifeden kahverengi elbiseyle, boynuna iliştirilmiş kırmızı gülle görünce geçirdiğim şok buradan geliyor.

Onun inceliği, kibarlığı yaşamımın yirmi yılını süslemiş, doldurmuştur. Ben, tarihleri aklımda tutamadığım için, her şey sadeleştirilmişti. Bacağımı kırdığım yılı bulmak istersem kitaplığımdan Sartre'ın önsözünü yazdığı

Antonin Liehm'in *Üç Kuşak* adlı kitabını alıp sunu yazısına bakmak yeterliydi: «Georges Michel'e... öfke ona acısını unutturur umuduyla...» Tarih, kitabın son sayfasındaydı: 1970.

Sartre'ın özel adları hatırlayamadığı dönemi bulmak istersem *Situations*'nun (Durumlar) X. cildini çıkarırım: 5 Ocak 1976. Sunu yazısında sadece soyadım yazılı.

Bir gün gene *Temps Modernes* dergisinden konuşurken, dergiye dair ne düşündüğümü sormuştu. Bir süredir bazı sayılarını sıkıcı bulduğumu söyledim. Niteliğindeki bu düşüşü o da kabul etti. Ama çok sevdiği bir çocuğu hemen savunmak istercesine ekledi: «Ne yazık ki artık sık sık uğrayamıyorum dergiye.» Sanki, «pek bir şeye yaramıyorum» der gibi üzüntüyle söylemişti bunu. En duyarlı bir noktaya dokunmuştum, eleştirimin gerçek verilere dayalı ve nesnel mi olduğunu anlamak için dergiyi düzenli olarak okuyup okumadığımı sordu. Hayır, aralıklarla okuyordum. Kabına bakıyor, ilgimi çeken bir makale varsa alıyordum. Şaşırmış gibiydi: «Nasıl, düzenli olarak almıyor musunuz? Ben sizi ona abone etmedim mi? Çok ihmalciyim. Sizi abone ettirdiğimi sanıyordum.»

Kendi kendini kınıyor ve bağışlatmak için söz veriyordu: «Doğum günü armağanı olarak sizi abone ettireceğim.»

Tam sırasına göre olmasa da, işte bugün aklıma gelen bazı olaylar: Yaşamının yirmi yılı. Yaşamımın. Benim için çok değerli, onunla paylaşmaktan zevk duyduğum, buluşup görüşmelerimizin ışığında sevinçlerinin, üzüntülerinin, düş kırıklıklarının bazılarını içeren yirmi yıl...

Bu nitelikte bir insanla bu kadar uzun süre oturup konuşmuş, buluşup görüşmüş olmak bir daha bulamayacağım bir durumdur. Sartre'ı gömmekle, kendimden bir parçayı da gömmüş oldum. En verimli, en zengin parçayı... Yirmi yıl boyunca, onun yüksekliğinde olmak duygusunu

veren o bana sunduğu parçayı... Onun en büyük niteliği zaten buydu: Yanında insan onunla özdeşleşiyor, zekâ kesiliyordu. İnsan orta bir tenisçiyse, kötü bir tenisçiyle değil, iyi bir tenisçiyle iyi oynar. Onunla birlikteyken içimde «birinci sınıf tenisçi»ymişim izlenimi uyanıyordu.

Bir oyun, bir roman tasarısından söz açtığımda, sorularıyla beni her şeyin derinine, özüne götürmek zorunda bırakıyordu. İlk görüşmemizin dışında bana başkaca öğüt vermeye kalkışmamıştır. Ama sorduğu sorular, bin öğütten daha zenginleştiriyordu insanı. Çağdaş bir Sokrat tarzındaki o sorular, beni, bizzat kendi derinliğime inmeme zorluyordu.

Bugün bu ilişkinin neye dayandığını anlamaya, ilişkiyi iyice kavramaya çalıştığımda, Sartre'ı bütünlüğü içinde ele almaktan başka bir şey gelmiyor elimden.

En önemli bölüm, o tanımadığım, bilmediğim bölüm, elimin altında; ama bana dolaylı yollardan, yaşamımın bir parçası değilmiş gibi, dıştan geliyor.

Sartre'ın çocukluk resimlerine bakıyorum. Beyzi bir madalyonda Sartre bir kayıkta görülüyor. Bir gezgin misali, sol elinde bir kova, sağ elinde sapının en ucundan tuttuğu bir kürek vardı. Fırtınalı gökyüzü fonunda, bembeyaz giyinmiş, kıvırcık saçlı bir çocuk...

Bir başkasında, daha dört yaşlarında... Geniş kenarlı beyaz şapkası, uzun siyah giysisiyle hasır bir koltuğa oturmuş olan o güzel annesinin dizlerindeydi. Küçük Poulou (Sartre) bahriye giysisi giymiş, beyaz çoraplı, beyaz ayakkabılıydı. Her ikisi de ciddi ciddi objektife bakıyordu. Tabii gene stüdyoda, o fırtınalı gökyüzü fonu önünde.

Bu resimlere uzun uzun bakabilirim; bana hiçbir şey hatırlatmıyor, biraz hüzünden başka içimde hiçbir canlı anı uyandırmıyorlar. Bu yetenek ve zekâ dolu bütünün, bir elektrik lambası gibi sönebileceğini nasıl kabul etmeli?

Bu resimlere baktıkça, tüm yaşamın ne kadar dolu olursa olsun iğretiliğini, kısalığını, geçiciliğini birkaç trajik sözcükle çok iyi veren Mouloudji'nin o canım şarkısını anımsıyorum: «Zaman nasıl da akıp gidiyor, daha dün bir çocuktum...»

Sartre'ın çocukluk resimleriyle, kafama kazılmış o son halini yetmiş yıl ayırıyor: Kahverengi kadifeden pazarlık giysisiyle ve boynuna iliştirilmiş kırmızı gülle tabutunda yatan Sartre...

Kahverengi fotoğraf kâğıtlarındaki bu pozlarla o ebedi poz arasında tüm bir yaşam var. Dolu dolu bir ömür... Ama bir ömür.

«Her insan bütün insanların ürünüdür, hepsi ve herhangi biri kadar değerlidir.»

Gerçekten böyle düşündüğüne zor inanıyorum. Bu çerçevesi şişirilmiş, yuvarlak bir tümce gibi geliyor bana. Tıpkı «*Bulantı*'nın ölen bir çocuk karşısında ağırlığı yoktur...» tümcesi gibi.

Bunda, yaşamının ana noktalarını büyük bir güçle belirleyen, durdurup seyrettiren bu zorlu tümcelerin gizi saklıydı.

Kendisiyle yapılmış bir görüşmede her ne kadar bunu bir başka biçimde yinelemiş olsa da *Sözcükler*'in sonundaki bu küçük tümcede demagojik bir yan bulmaktan kendimi alıkoyamıyorum. O görüşmede Sartre şöyle diyordu: «Tüm yaşamım boyunca kendime herhangi biri gibi baktığım söylenemez. Bu ancak kırk yaşından sonra oldu.» O istediği kadar kendini Sartre olarak görmesin, iliğine kadar Sartre idi. Bir sözcüğü, bir davranışı yoktu ki bu Sartre'a ait değildir diyebilesiniz. Hem de sözcüklerin gerçek anlamıyla. Hepsi birbirine uyuyordu. Hem de hiç kaymadan; bir insanla yapıtı arasındaki en yetkin uyumla...

Claude Roy'nın *Sözcükler*'in sonu ve Nobel Ödülü'nü geri çevirişi dolayısıyla Sartre'dan söz ediş biçimini çok seviyorum:

«Kadehini o kötü asker şarabıyla dolduruş, palaskasını bağlayış biçimi... adamını aldatmıyordu: Alayda herkes biliyordu ki basit bir nefer gibi görünen Sartre, Lejyon'daki ötekiler gibi bir takma adla askere yazılmış bir prensti. Ama kimliğini gizlemesine saygı duyuluyordu. Toplantı ve geçit törenlerinde, onun hep arka sıralarda o rahat haliyle durmasına; bir arkadaşının yerine nöbet tutmak, ya da matarasını yanındakine uzatmakta ise en ön sırayı almasına ses edilmiyordu. Ama bir sabah, durup dururken, hiç haber vermeden, onu saftan çıkarıp ulus adına bir söylevle mareşal ilan etmek istediler. (...) Nasıl kaçtığını görmek gerek: Bir zebra gibi; ne edebiyatın, ne de başka bir şeyin mareşalı olmak istemediğini, sadece bir insan, 'som insan, tüm insanlardan yapılma' bir insan olmak istediğini, onlara kısaca, hem de gayet kibarca söyledikten sonra...»

Hayır, ne kadar kendini zorlasa, vardığı sonuca saygılı davranmak istese, bu sonuca içtenlikle inansa da Sartre herkes gibi bir insan değildi. Öyle olsaydı, onun dediği gibi biz de şöyle olmazdık: «İnsanın açımlamasına, insan ilişkilerinin özüne varmak için çırpınıp didinen varlıklar.» Ne yapıp edip varacağız oraya. Yapılacak başka hiçbir şey yok. Yazılacak başka hiçbir şey yok. O zaman görevimiz sona erecek. O zaman herhangi biri olacağız. Ama şimdi düş kurmak neye yarar? Oralara gelmedik henüz.

Onun nitelikleri herkesinkiler gibi değildi ki... Hatta bu niteliklerin tümünün tek bir varlıkta toplandığı bile az görülen bir şeydi.

«Ben bir halk adamıyım ve insanlar hakkımda, ne düşünmek istiyorlarsa onu düşünebilirler, hatta bunlar sert, ağır şeyler de olsa...»

Onu tanıyan herkesi belki haykırtabilirdim ama, onun yanına yaklaştığım zaman ve doğal ki sonraları da, onda büyük bir kayıtsızlık, aldırmazlık çekirdeğinin varlığını sezdim. Kibarlığı, inceliği, çok kimseye yaptığı dostça yardımlarıyla tanınmış bir kimsede, bu durum usa aykırı gelebilir. Zaten ben de, yaşamı boyunca benim için yaptıklarından sonra bu konuda hem kötü bir şey söyleyecek durumda değilim, hem de söylersem nankörlük etmiş olurum. Benim edebiyatta emeklememe yardım etmek üzere ününün forsunu kullanmakta hiçbir fırsatı kaçırmamıştır.

Bu adamın, hep, ikiye bölündüğünü düşünmüşümdür. Sanki kişiliğinin çifte bir işlevi vardı. Aynı zamanda tümüyle açık ve tümüyle kapalı.

Bu izlenimimi, usa aykırı olarak pekiştiren, o büyük dinleme yetisiydi. Yüzdeyüz sizinle birlikte bulunma yetisi. Evine habersiz de gitmiş olsanız, daha o saat Flaubert üzerine yazdığı kitabı bırakır, kalemini bir kenara koyar, çok ender görülen bir dikkat ve açıklıkla kendini tümüyle size verirdi. Bir kez bile, «İzin verirseniz şu tümceyi tamamlayayım» ya da «Bir saniye bekler misiniz?» diyerek Flaubert'e öncelik tanıdığı olmamıştır. Kalemini bırakır, size ayırdığı iki üç saat boyunca Flaubert yaşamaz olurdu. Yeni duruma uymak için bir an bile duraksamadan, Gustave'ın o dolambaçlı zekâsından, konuğunun güncelliğine geçiverirdi.

İnsan burada şöyle düşünebilir: bu, belki de salt, sımsıkı bağlandığı o bireşimci ve canavar yapılı insanbilimden, arasıra kendini çekip sıyırmak gereksiniminden kaynaklanıyordu. Belki biraz soluklanmak için konuklarını kabul ediyordu. Çünkü bir insanın yirmi dört saatte, yirmi dört yazı yazması maddeten olanaksızdır.

Başka bir varsayım: uzun süredir, yaşamının bir bölümünü başkalarını dinlemek üzere ayırmaya karar vermiş olabilir. Ama bu karar zoraki değil, zevkle verilmiştir.

Açıklaması başka türlü olamaz. Michel Contat'ya verdiği yanıtı dinleyelim:

— Birileriyle buluşup görüşmek için hiç girişimde bulunmaz mısınız?

— Kesinlikle! Başkalarına merakım yoktur.

— Bununla birlikte, bir kez şöyle yazmıştınız: «İnsanları anlama tutkum var.»

— Evet. Karşımda bir insan bulunuyorsa, onu anlama tutkum da vardır. Ama bu tutkumu doyurmak için, kalkıp onun yanına gitmem.

Sanırım Sartre, yanıtında içtendir. İyi ama, başkalarına merakı, düşkünlüğü yoksa, neden o kadar çok insanla görüşüyordu. Aslında onu pek de sarmayan konuları dinlemek için neden ömrünün onca saatini harcıyordu? Sakın kendine bir davranış kuralı koymuş olmasın. Ne zaman ve neden? Sartre, Sartre olalı beri mi? Ansızın ortaya çıkan bir kötü ünün ona verdiği bir çeşit suçluluk duygusu muydu bu? Onu yakıp tutuşturan bu tutkunun karşılığında cömertçe yaptığı bir bağış mıydı?

«Yaşamımm tek amacı yazmaktır.»

Tüm Sartre şu yukardaki tümcede... Ona inanabiliriz. Bazı kişisel ilişkilerinde ve günlük yaşamında yuvarlanıp gitmek için söyledikleri dışında, kendi de demiştir bunu : Yazdıklarında yalana asla yer yoktur.

«Uzun süre kalemimi bir kılıç sanmışımdır.»

Dünyanın kötülüklerine karşı kılıç çekerek seferber olmuş bu adamın, ölümlülerin benzer sızlanmalarını dinlemekle yitirecek bir saniyesi yoktu. Ama gelgelelim onları gene de dinliyordu. Hatta denilebilir ki ömrünün büyük bir bölümünü başkalarına ayırmıştır.

«Ailesi» arasında, hayranlarıyla, mesleğinin zorunlukları yüzünden yitirdiği vakte bir de uyku süresi eklenirse, zamanından size ayırdığı iki üç saatin ne büyük bir özveri olduğu anlaşılır. E öyleyse? Neden bu? İyilikten

mi? Kibarlıktan mı? Bir açıdan, evet! Ama gene de, hiç gereksinim duymadığı birilerine ayırdığı tüm bu vakit kaybı neden?

«Varlığımı oluşturan ilk ve tek tasarının karşısında bunalmış, bir başıma su üstüne çıkıyorum; bütün engeller, korkuluklar, özgürlüğümün bilinci tarafından yokluğa itilip yıkılıyor: Tüm değerleri elinde tutan ben iken, başkaca hiçbir değere yardımı için başvuramam...»

Öyleyse, bu belli sürelerde yinelenen buluşmalara ne gibi bir değer yüklüyordu? Bir belite (axiome) dönüştürdüğü yaşam biçiminin köklerini, onun, «Hayatımın üçte birini başkalarına adadım,» sözlerinden başka nerede bulabiliriz? İnsanlara merakı olmadığına göre, bu yapay ilişki gereksinimi kendi kendine koyduğu bir ahlak kuralı olamaz mıydı?

Yazgısı yazı yazmaya adanmış, adeta edebiyat için seçilmiş olan Sartre, bu karşı konulmaz bağışı vaktinin bir bölümüyle ödeyecekti. Bu seçimi yapması gerekmişti. Ama ne vakit? Bunu söylemek güç.

Başlangıçta, tanrıların sevgili yaratığı olmamın çocukça sevinci içinde hapisken, onun kibarlığı, tüm bunları gözümden kaçırıyordu. Vaktini nasıl kullandığının ayrıntılarını az çok keşfetmeye başlayınca, kendi kendime sormaya başladım. Güzel bir sözle tavlanmaya kendini kolay bırakıyordu; çünkü bu kayıtsızlığına bir değer kazandırıyor ama yutmuyordu. Sadece boş veriyordu. Önemsiz, kısa bir aradan sonra o sevgili edebiyatına dönüyordu. Bu aldırmazlık çekirdeği hep gözlerimin önündeydi ama, kendine verdiği bu «ara»lar sırasında, kanıtladığı nitelikleri görmemi, değerlendirmemi de engellemiyordu.

Çok iyi kullanabileceği bir zamanı ondan çalmış olmak izlenimini onunla daha ilk görüşmelerimizde almıştım. Onunla görüşmek zevkim ile vaktine saygı göstermek ara-

sına iyi kesilip biçilmemiş bir uzlaşma getirmeye çalışmıştım.

Tanıdığı, hatta az tanıdığı kişilere bile hayır demesini bilmediği için —«başkalarıyla ilişkilerimde, o olanaksız birlikteliği elde etmek için, durmadan boyun eğmeye, kendimi silmeye, kurban etmeye girişmişimdir»— benim de yapacak başka bir şeyim yoktu zaten. Daha fazlasını hesaplayamıyordum. Ama sanırım, kendi halindeki kişiliğime pek önem vermediğim için de, onu pek sık rahatsız etmiyordum. Böylesi daha iyiydi belki. İlişkimizin bu kadar uzun sürmesini sağladı. Çünkü onun vaktini utanıp sıkılmadan çalanlarla, ötekiler arasında ayırım yapmayı biliyordu.

Görüşmelerde, pintilik etmeksizin dağıttığı, pek kayırıcı olmayan bu yakınlık, size gösterdiği yakınlığı biraz azaltıyordu. Vaktinin başkalarına ayırdığı üçte birinde de kendini bütünüyle size veriyor, aklı başka yerde olmuyordu. Onun yakını olanlar, buna tanıklık edebilirler. Herkese karşı incelikli, açık yürekli, nazik davranarak, yaşamının bir bölümünü başkalarına ayırmaya karar vermişti. Bunu büyük bir soylulukla yapıyordu. Ama onu biraz tanıyanlar bilirlerdi ki, en önemli zamanları yazdığı zamanlardı.

Saçma da olsa, bir an için başka türlü düşünürsek, diyebiliriz ki, herhangi bir güç, vaktini başkalarına ayırmasını engellese, bundan pek de etkilenmiş olmayacaktı.

Benimle birlikte olduğu sıralarda rahattı. Beni tanıyordu. Daha pek genç yaşlarda epeyce kazık yediğim için, kıçımı kurtarmak üzere kendime bir dış kabuk, bir zırh örmüştüm. Öyle sık sık, geri çevrilme, reddedilme durumlarına düşmüyordum. Her şeyi kendi haline bırakıyor, bir istekte bulunmuyordum. Bu ve öteki başka konularda izan sahibi olmaktan, istemek yerine beklemiş bulunmaktan,

sonuçta onun, «Uzun süredir görüşmedik; acaba buluşup konuşabilir miydik?» sözüne kavuşmak için hiçbir istek ileri sürmeyişimden hoşnutum.

Ben kendi payıma, Nathalie Sarraute'un hissettiği ve Simone de Beauvoir'in *La Force des Choses* (Eşyanın Doğası) kitabına aktardığı, Sartre'ın insanlarla arasına belirli bir uzaklık koyma olayına hiç uğramamışımdır. «Siz Kafka'nın Şato'susunuz; sicil kütüklerimizde, ikimizin de kaç olduğunu bilmediğimiz numaralarımız var: Yılda siz şu kadar saatinizi bana ayırıyorsunuz, ben de şu kadar saatimi size. Tutup kendimizi otobüs altına atmaya kalkışsak bile bundan fazlasını sağlamamız olanaksızdır.»

İsteğim çok ısrarlı ve gururum hep ön planda olmamalı... «Gurur, geleceğe dönük bir uyanıklık, bir dikkatliliktir: Her şeyin kabul ettirildiği bir durumda bir çeşit önceliliği koruyabilmek için.»

Bana gösterdiği belirli bir dostluk biçimiyle yeterince ödüllenmiş oluyor, daha çoğunu istemeye kalkışmıyordum. Kendi narsisizmim bu küçük dozlarla yetiniyordu.

«İnsanın kendine güvenmekten başka çaresi yoktur. Yalnızdır; sonsuz sorumluluklarının ortasında tek başına bırakılmıştır, yardımsızdır; kendi kendine belirleyeceği bir amaçtan başka amacı, kendi çizeceği yazgısından başka yazgısı yoktur yeryüzünde.»

Bu dersi, Sartre'ın düşüncesiyle karşılaşmadan önce yaşam bana öğretmişti; ve «esas rastlantı olmayan» ben, benim için esas olan bir rastlantının yoluma çıkmış olmasını büyük bir şans olarak görüyordum.

Öyleyse niceliğin ne önemi olabilirdi? Nitelik, bende vardı. Niteliklerimi çoğaltmak sadece benim elimdeydi. Onun savunmasızlığından yararlanabilirdim. Hem, istemek yeterliydi.

Sanırım, onun edebiyata çılgıncasına tutkunluğuna bağlı olan duyarsız, soğuk ve umursamaz tarafını fark

eder etmez, vicdan yüküm hafifledi; artık ona vaktini kaybettirme duygusuna daha az kapılır oldum. Ama gene de bu, kendi isteğime göre değil, onun belirlediği tempoda görüşmemize engel olmadı.

Genellikle, yakınlaşmanın âdet olduğu bir ailede, o ailenin bir üyesi olarak, Sartre yaşadığı sürece, onun kişiliği hakkında kendi kendime hiç soru sormamıştım. O yaşıyordu; ben de onunla konuşuyordum. Nitelikleri ortada, apaçık duruyordu. Daha çoğunu öğrenmek gereksinmesini duymuyordum. Ama şimdi yaşamadığına ve sevdiğim bu adamın yokluğunu duyduğuma göre, bana onca iyiliği dokunanın kim olduğunu araştırmam da doğaldır. Tıpkı aziz bir varlığı yaşatmak için bir resim albümünü karıştırırkenki sihirli uğurlamalar gibi...

Kendi ailem üzerine hiç bu kadar düşünmemişimdir. Annem ben çok küçükken ölmüştü. Babamı sevmiyordum. Büyükanneme tepkim, bez kaplı bir çalı süpürgesinin sapma atlayan terk edilmiş bir maymununkinden farksızdı. Bu maymun korkudan çığlık çığlık bağırmamak için bu sapa yapışıyordu. Annenin yerini alan bu kişi bir canavar bile olsa, anlaşılan yine de sevecektim ben onu. Başka seçimim yoktu. Gelgelelim, büyükannem, tatlı nazik ve koruyucu bir kadındı. O bana sağlam bir temel verdi, kırılgan kişiliğim bu temel üzerine kuruldu. Dokuz yaşından beri sağır olan dedem, içine kapanık, sessiz sedasız, dünyasına hapsolmuş bir adamdı ve saatçiliği daha pek genç yaşlarda Rusya'da öğrenmişti. İletişim güçlüklerinden yoksun olmasa gerekti: Sağırlığından başka, üstelik çok koyu bir Rus şivesiyle konuşuyordu. Oysa Fransa'da yabancılara hiç de iyi davranmazlar. Ağabeyim ise bir akanyıldız misali yitti gitti. Çocuk oyunlarına henüz son verdiği bir dönemde kendini Auschwitz'te bir fırında buldu. Onu iyice tanıyacak vakit bırakmadı bana.

Aile çevreme dair şöyle kuşbakışı ve acele bir iki ay-

rıntı veriyorsam, bu, «önemsiz kişiliğime hayran bıraktırmak» için değil, söz yerindeyse, beni Sartre'a bağlayan o garip bağların kaynaklarını aydınlatma çabamdan ileri geliyor. İlkgençlik çağlarımda olduğu gibi, çocukluğumda da sevecek, beğenecek, model olarak alacak kimsenin bulunmayışından her şeyimi ona bağlamıştım.

Tüm ailemi, devre dışı bıraktıktan ve uzun bir yalnızlık döneminden sonra, kendi yolum çizilmiş oluyordu; artık sadece belirmesi, kendini göstermesi kalmıştı geriye. Ergin kişileri o kadar az saygıdeğer buluyordum ki Sartre'la ilk tanıştığım gün içimden, «İşte nihayet bir adam bulabildim,» demiştim.

Onunla ilişkilerimin, anlattığım üzere, böylesine tutkulu oluşunda şaşılacak bir yan yoktur.

Aramızda hiçbir vakit bir ağız dalaşı olmamıştı. Ne ki ben, belli etmeksizin onun en kilçük bir tavır alışına bile dikkatliydim. Ona fark ettirmeden yaşamını gözlüyor, yanlış bir adımını yakalamaya çalışıyordum. Ama bu gözetim boşa çıkmıştı. Onun tasarladığım yücelikte olmadığını ortaya koyacak bir hatasını pek ender buluyordum. Hadi daha doğrusunu söyleyeyim, bu sadece bir kez olmuştu.

Yakın geleceğin bize sunduğu boyutlar üzerine durum saptaması yaptığımızda, o da her şeyi benim gibi kapkara görüyordu. Ama basına verdiği demeçlerde, ona bu konularda soru sorulduğunda, kendini hep iyimser göstermeyi seviyordu. Bunu bir yaşam kuralı yapmıştı. Artık «Billancourt'u* umutsuzluğa düşürmek» söz konusu değildi. O büyük gönül zenginliği içinde, gelecek hakkındaki kara bulutlu görüşleri ile bunalıma sürüklemek istemediği bütün bir evren söz konusuydu artık.

Onu, son röportajlarından birinde dinleyelim:

* Billancourt, Paris'in işçi ve göçmen mahallesi. (Ç.N.)

«Bir gün patlayacak olan üçüncü dünya savaşı, gezegenimiz olan bu zavallı topluluk; her şey beni umutsuzluğa düşürmeye çalışıyor. Bunların hiç bitmeyeceği, bir amacı olmadığı, hep küçük küçük, özgül amaçlar için dövüşüldüğü fikrine bağlanıldığında, (...) dünya, çirkin, kötü ve umutsuz görünüyor. Bu, böyle bir dünyanın içinde ölecek olan bir ihtiyarın rahat umutsuzluğudur. Ben de zaten bu yüzden direniyorum, karşı koyuyorum ve biliyorum ki, umut içinde öleceğim. Ama bu umudu yaratmak, yaşatmak gerekir.»

Bu, pek de inandırıcı olmayan «gerekir»i, dostu Albert Camus de romanlarından birinin sonunda, aynı şekilde kullanmıştı: «Doruklara doğru yapılan savaş bile tek başına bir insan yüreğini doldurmaya yeterlidir. Sisyphe'i mutlu olarak tasarlamak 'gerekir'».

Sartre ve Camus'da aynı istenççilik (volontarisme) bulunuyor.

Haricen kullanılması salık verilen bu «happy end»i sevmiyorum. Her şeyin boka sardığı, şu an için ufkun kapalı olduğu düşünülüyorsa, bunu neden saklamalı? Beckett'in şu tümcesini yeğ tutarım: «Vasiyetname okundu; kimseye bir şey bırakılmamıştır.»

Bu ısmarlama iyimserliği böylesine sergilemeye, bir halk adamını kim itebilir? O adam ki, tüm yaşamı boyunca hep gerçeği, açık ve aydınlık görüşlülüğü öğretmiştir. Ölümün yaklaşması olamaz; öleceğini aklına bile getirmiyor, sezinlemiyordu. Ona tasarılarının ayrıntıları sorulduğunda, uzak geleceğe ait olanları sergilerdi. On yıl, belki daha da çok yaşayacağına inanmış gibiydi.

Dünyanın güncel siyasal durumunu epeyce gözden geçirmiştik. Bundan sevinç duymak için pek az neden buluyorduk. Daha çok, sıkıntı içinde yüzüyorduk.

Gerçekte, bu yüzeysel iyimserliğe aldanmıyordu. «İlerlemeye inanmak gerekir. Ve bu belki de benim son

saflıklarımdan biridir.» Umut üzerine —ki bu büyük tema, çamurlar içinde ilerlememizi yüreklendiriyordu— yazdığı metinde o kadar da saf olmadığını göstermişti: «Ben hep iyimser olmuşumdur. Hatta biraz fazla iyimser olmuşumdur.»

Bana çarpıcı gelen bir başka nokta da, onun ahlakçı yönü, tüm eserinin içine işleyen bu kesin tutumdu. Bunu bizzat kendi de söylemiştir: «Ben, hiçbir vakit ahlakçı bir filozof olmaktan geri kalmamışımdır.»

Bu sürekli gereklilik nereden geliyordu? İnsanın nerdeyse «bu buyrukların onun iliklerine kadar işlediğine» inanası geliyor. Bazı tavırlarının temelindeki bu ahlaksal sertlik ve kesinliğin köklerini dedesi Karl'da aramak gerekmez mi? Sartre *Sözcükler*'de inancını nasıl yitirdiğini anlatır da, dedesinin üzerindeki Luther'ci etkisine pek değinmez. Bununla birlikte, Sartre'ta bazı Protestanlar'a özgü birçok kişilik özellikleri bulunur: Erk (iktidar) reddi, bireycilik, gurur, aydın namusu. Sartre, bu etkilenmelerden hiç söz açmaz. Daha çok annesinin ve babasının dinleri üzerine ayrıntılar verir. Oysa, çocukken kendisine örnek olarak dedesini seçmiş olmalı. Bütün kitaplar, başka bir deyişle, «enlemesine açılan ve şak diye kapanırken mantar kokusu salan bütün o yelpazeler», o sevgili dostlar ona dedesinden kalmaydı.

Nasıl oluyor da, dedesinin dinsel etkisinden bu kadar az söz etmiş bulunuyor? Üstelik dedesi, «kadınlar» gibi dinin gereklerine pek uymasa da, fikirlerini söylemekte cimrice davranmayan biriyse...

Bununla birlikte, *Sözcükler*'deki küçük bir tümce, bize dedesinin ahlak anlayışına dair ipucu veriyor: Sofrada bazen düşünceye dalar, «Çocuklar, insanın kendinde kınayacağı hiçbir yön bulamayışı ne kadar güzel,» dermiş.

Dedesinin, üstü kapalı da olsa, bu davranış özelliğini, Sartre hiç unutmadı, denilebilir.

Ahlaktan, önerilecek bir ahlaktan söz açtığında, «yol yordam eksikliğiyle olanak kıtlığının bize zorla kabul ettirdiği, yaşama katlanmamıza yardım eden idealist zımbırtılar»ı kastetmiyordu. Burjuva ahlakı konusunda hiç yanılgıya düşmemişti. «Sosyal bir çevrenin, bir sınıfın, ya da bütün bir toplumun beylik düşüncelerini meydana getiren buyruklar, değerler ve değerbilimsel* yargılar toplamına ahlak diyeceğiz.»

Onun ahlakının ise —tüm ömrü boyunca düşlediği ahlak— sürekli yokluklarımıza kalp huzuru ile katlanmamız için daha beşikteyken kafamıza sokulan davranış kuralları ve öğütlerle hiç ilgisi yoktu.

Ömrünün son ayları dışında bu işe tam olarak girişmemiş olması bu çalışmayı hep ertelemiş olması, kişioğluna özgü bu ödevbilime** bağlı güçlükleri çok iyi bilmesinden ileri gelir. «Her ahlak, aynı anda hem olanaksız, hem zorunludur.»

Yeni insan ilişkilerini nasıl yaratmalı? Birlikte yaşamanın kurallarını o zorlayıcı, sıkıcı ahlaklara, avukat ağızlarına dönüşmeksizin nasıl sergilemeli? «Erk ve Özgürlük» temasını işlemek isterken, «Ahlak» temasını işlemeye yönelmesi boşuna değildir. Sonuç olarak bunlar, ayrı ayrı ışıkların altındaki aynı temalardır. Zaten ikisi de iç içe girmiyor mu: Her erk (iktidar) bir ahlak yaratır ve bizi özgürlükten yoksun bırakır.

«Ahlak'ı» konusunda onunla bir tartışmayı hatırlıyorum. En temel ahlak kuralları hemen her yerde hiçe sayılır, en az yetmiş beş ülkede insanlara işkence yapılır ve bundan bir kişinin bile uykusu kaçmazken bu çalışmasının geçersiz olup olmadığını sormuştum. Girişiminin geçerli-

Axiologique.

Déontologie: Ödevbilim. (Ç.N.)

ği kalmamış bir yönü olduğunu kabul ederek, yetmiş beş ülkede sorgulama yöntemlerine hâlâ işkencenin karıştırılmış olmasına şaştı. Olaylardan, eskisi gibi hemen haberdar olmayışından, Uluslararası Af Örgütü'nün bu araştırmayı yayımladığını bilmiyordu.

Bir an durdu, sonra iyice parlatılmış mermer bir gülle gibi ağzından düşürdü:

— Her insanın bir ahlakı vardır.

— Ya işkence edenin?

— Evet. Onun da ahlakı, ahlaka sahip olmayışıdır.

Gülümsedi ve bir süre sustu:

— Bunun en duyarlı nokta olduğunu kabul ediyorum. Bir insan başka bir insanı haykırtmaya nasıl dayanabilir?

Bu soru üzerine ortalığa uzun bir sessizlik yayıldı. Bu kördüğümü çözmeye çalışıyordum; o da bu gizin çözümüne varmak için sessizlikten yararlanıyordu. Sonuç pek parlak olmadı. Kişioğluna özgü karakter uçurumlarının ortasında derin bir aradan sonra, bu tartışma başlangıcına koyu bir leke sürmemek için konuyu değiştirdik.

Eserinin tümünde, bu uğraşı ondan hiç ayrılmadı. «Ahlak. İşte benim asıl ağır basan uğraşım. O, eskiden beri benim esas işim olmuştur.» Yaşamının sonunda, dönüp dolaşıp aynı konuyu irdelemesi, bu dokuz kuyruklu şeytanın üstesinden gelmekte, onun az bulunur bir kararlılık içinde olduğunu gösterir.

Bu yolda, tüm tuzakların bilincinde, yılmış görünmüyor, tam tersi, hazırlık çalışmalarında gitgide ilerledikçe, ortaya çıkan güçlüklerle kamçılanıyordu.

Bir gün, evine gittiğimde, sehpasının üstünde koskoca bir kitap gördüm: Profesör Baron'un *İsrail Tarihi*. Hemen sordum:

— Nedir bu koca zımbırtı?

— Onu bana Victor* okuyor. Pek de ilginç değil, denemez.

Bunu, yazgısına boyun eğen cezalı bir çocuk misali söylemişti.

— Çalışmanız için yararlı mı?

— Bilmediğim şeyleri öğretiyor bana.

Bu pek de inandırıcı olmayan ve inanmamış hali karşısında, içimden şu koskoca allahın cezasını neden kafasına tıkıştırıyor diye geçirdim. Ona sabahları kitabı okuyan genç adama, açıklanmış, açıklanmamış bir minnet duygusundan mı? Ama o genç bu işi gönüllü olarak yapmıyordu ki, karşılığını para olarak alıyordu. Öyleyse neydi bu? Engizisyon ve Fransız Devrimi dönemlerine yeniden balıklama atıldıktan sonra, tasarısında *İsrail Tarihi*'nin ne işi vardı? Buna, ona benden daha yakın olanlar, belki bir cevap verebilir. «Değerler, çimen üstünde yürümeyi yasaklayan tabelalar misali binlerce küçük zorunluluk biçiminde yolumun üzerine serpiştirilmişti.»

Bu küçük, kişisel zorunluklara aldırmadan, keşke o otlar üstünde yuvarlanabilse, bir köre bile reva görülmeyecek olan o usanç verici, tatsız tuzsuz şeyleri dinlemeye karşı koyabilseydi.

Kendi trajik yazgısını, kötü bir büyüyü kovmak istercesine, henüz karanlıklara hapsolmadığı dönemde, çok daha önceden tasarlamıştı: «Yaşamımın sonunda, Beethoven'in sağırlığından daha ağır bir körlüğe yakalansam bile, gene de son eserimi el yordamıyla yazacağım.»

Bu uzun dönem boyunca, o uğursuz kehanetin gerçekleşmesini düşünmekten kendimi alıkoyamamıştım. Sartre kör olacaktı. Yavaş yavaş... Gözünün yaşına bakmaksızın... Ona yaşamının sona erdiği o sığ sulara kadar önderlik eden içindeki o hep duyarlı ışıkla... Hiç pes etme-

Victor Sekreterlerinden biri. (Ç.N.)

den... Bir yere çarpınca başka bir yere yönelerek... Çocukluğunun derinlerinden kopup gelen bir mutlak arayışı içinde... Yorulmak nedir bilmez araştırıcılığıyla... Kılıcıyla, kalemiyle silahlanarak... Kendi ahlak anlayışının düşmanlarını bir vuruşta ikiye bölmek için...

Hiçbir vakit flört etmekten geri kalmadığı bu içi kurumuş ama yüce bir kadına benzeyen ahlakının... Flaubert'in Mme Schlésinger'e olduğu gibi, Sartre'ın da tüm yaşamı boyunca gönlünde taşıdığı...

Varlığının en önemli, tüm yaşamına yön veren şeyi, hiç kuşkusuz edebiyat tutkusudur. Bu tutku ona çok küçük yaşlarında sarılmış ve bir daha da ondan ayrılmamıştır.

«Gerçekte yapmayı sevdiğim tek şey, çalışma masamın başına geçip yazmaktır.»

Bir gün, nereden açıldı iyi hatırlamıyorum, yazı yazan birinin bu coşkuyu yitirmesinden söz ediyorduk. Hatta coşkuyu yitirmesinden de öteye geçmiştik. «Kâğıt üzerinde kalem oynatmanın verdiği bir tür tiksintiden» söz etti. Denildiği gibi, beyaz kâğıdın karşısında duyulan bunalım değil de, başka bir şey, daha maddesel, daha ele değgin bir şey söz konusuydu. Bana da böyle olup olmadığını sormuş, benzer bir tepkiyle karşılaştığımı anlayınca şöyle demişti: «Herkesin başına gelir bu; insanüstü yaratıklar değiliz, ama bir kez bu uğraşı seçince, insan...»

Böyle bir el tembelliğine uğrayacak olursa, bu hoş olmayan duyguyu ortadan kaldırmak üzere ilaçları alıyordu. Şaka yollu bu ilaçların cinsel gücü zayıflatıp zayıflatmadığını sorduğumda da aynı tonda yanıt vermişti: «Seçmek gerekir: Ya düzeceksin ya da edebiyatla uğraşacak-

sın.» Ben de gülümseyerek hem düzüp hem de yazı yazmanın pekâlâ bir arada yürüyebileceği yanıtını yapıştırmıştım. Pek aklı yatmamıştı. Çekmecesini açıp bir tüp Corydrane çıkararak uzattı: «Bir deneyin, göreceksiniz. Başlangıçta iki üç tane için.» Teşekkür ettim ve beynimin üretecekleriyle, ötekiler üzerinde bu ilacın dokuncalı ve dokuncasız etkilerinden kendini haberdar edeceğime söz vererek tübü cebime indirdim.

— Göreceksiniz, çok yardımcı oluyor. Kaleminiz adeta kâğıdın üstünde kayacak... Sonra coşkusunu şöyle hafifletti: «İnsana çok iyi gibi geliyor ama ertesi sabah yazdıklarınızı okursanız biraz karışık buluyorsunuz. Hatta arasıra her şeyi yeniden yazmak gerekiyor...»

Ama, sağlığını bozduğunu bile bile, birçok kez bu kamçı darbesini kullanmaktan kendini alamamıştı.

«Eğer edebiyat her şey demek değilse, bir saatlik bir zahmete bile değmez.»

Edebiyat her şeyin önünde geliyordu. Sağlığının da. Zaten sağlığına pek az önem vermiştir. Yaşamak demek, yazmak demekti onun için. Gövdesi onu düzene çağırsa da, kulak asmıyordu. Hiç yakınmıyordu da... Yeter ki eli kalem tutsun, gözleri yön versin, beyninden yaşam fışkırsın... Gerisi fasa fisoydu.

Edebiyat onun çetin cevizi, sağlam sermayesiydi. Bu sermaye yüzünden başına ne gelse kabulüydü. Ne gelse dediğim, onun vaktini alan tedirgin edici her şey... Arasıra duyulan o aldırmazlığı bundan ileri geliyordu. Her şeyi gizleyen bir tutku, aldırmazlığa pek yakındır.

Şuna inanıyorum ki, fizyolojik olarak kendini tümüyle ve sürekli olarak bu işe verebilseydi, bunu, her şeye, sağlığına, yaşamına rağmen yapmaktan geri kalmazdı.

«Sağlık ne işe yarar? Gurur payı katmadan söylüyorum; *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ni yazmak, insanın önem-

li gördüğü şeyi yazmak, uzun, yoğun bir yapıt ortaya koymak, sağlıklı olmaktan çok daha değerlidir.»

Bu bir bildiriyse, bir soruya bir yanıtsa, o soruya yanıt vermeden önce, üzerinde epeyce kafa yorulmuş demektir. Ama denilebilir ki, yaşamı boyunca, içgüdüsel olarak, bu alanda yalan söylemediğinin kanıtlarını vermiştir.

1954'te, Sovyet Rusya'ya yaptığı bir gezi sırasında ilk yüksek tansiyon krizini geçirdi. Bu kriz, zihin yorgunluğundan ileri gelmişti. Ancak, aynı zamanda Sartre'ın, Rus dostluğunun boynuzlarıyla o delici, yırtıcı karşılaşmasının etkileri de yadsınamaz. Votka dolu bu boynuzlar, evsahiplerini darıltmamak için, masaya bırakılamaz, kesinkes dikilip içilirdi. Sonunda kendini hastahanede buldu.

Bu küçük alarm zilini hiç önemsemedi. 1958'de *Diyalektik Aklın Eleştirisi* ve *Altona Mahpusları*'nı yazmak için tüplerce ama tüplerce Corydrane'ı yuttuktan sonra sağlık durumu kaygı verici hale geldiğinde bile, hiçbir şey olmamış gibi çalışmasını sürdürdü. Buna, solun başarısızlığı ve De Gaulle'ün iktidara gelişiyle ortaya çıkan büyük bir düş kırıklığı da eklenince, işler büsbütün çığrından çıktı.

Doktoru (bunları Simone de Beauvoir anılarında anlatıyor) ona şöyle der: «Çok heyecanlı bir yapısı var... Zihin yorgunluğu var ama, asıl sorun aşırı duygulu oluşunda.»

Doktora, ilaçtan ölümün eşiğine gelmiş, yorgunluktan tükenmiş bir adam getiriyorlar; doktor, bu adamı sadece solgun ve çok heyecanlı buluyor.

Bir bahse girişelim: *Diyalektik Aklın Eleştirisi* ve *Altona Mahpusları*'nı yazmak için günde bazen yirmi taneden binlerce hap yutmasaydı, kendisi için çok önemli olduğu kuşku götürmeyen o cansıkıcı seçimler onu böyle yiyip bitirir miydi?

Kişisel olarak, seçim sonuçları, beni Komünist Par-

ti'ye üye olmaya sürüklemişti. Bunu, bazı düş kırıklıklarının garip etkileri olduğunu belirtmek için söylüyorum. Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.

O binlerce hapı ben yutmuş olsaydım, *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ni yumurtlamaz, sadece onun gibi hastalanırdım.

İş işten geçtikten sonra yol gösteren çok olur derler ama, gene de ilaç almayı bırakınca hastalık on üç yıl kadar ona soluk aldırdı.

Buna daha yakından bakalım: *Diyalektik Aklın Eleştirisi* bitirilip yayımlandığında yıl 1960'dı. Onunla *Ailenin Aptalı* başlıklı ikinci anıt arasında on yıllık bir süre var. Bu on yıl boyunca Sartre, herhalde o sevgili Corydrane'ından pek fazla yutmamış olsa gerek. *Sözcükler* için, bu harika, bu edebi dantel için bir tek ilaç bile almadı. Buna yemin etmeye hazırım. *Truvalılar* uyarlaması için de. Bu dönem boyunca yayımlanan öteki yazıları için de gene aynı şey söylenebilir. Bu yazıların, ilacın katkısına gereksinimi yoktu. Ancak, *Diyalektik Aklın Eleştirisi* ve *Ailenin Aptalı* gibi sürekli istenç isteyen «büyük pastalar» için bu dopinge başvuruyordu.

Sağlık durumunda Corydrane'ın sorumluluk payı nedir? Siyasal ve yazınsal eylemlerle dolup taştığı on yıl süresince sağlığı konusunda hiçbir kaygı yoktu... Oysa bu on yıl epey sarsıcı geçmişti. Özellikle «zihinsel yorgunluk» açısından o «sakin» dönemde, çalışmalarını sınırlandırmış da denilemezdi. Bu on yılda onun çeşitli siyasal ve yazınsal eylemlerine bir göz atmak yeterli. Yığınla geziye çıktı. Küba'ya, Yugoslavya'ya, Brezilya'ya, Japonya'ya, Almanya'ya, Mısır'a, Çekoslovakya'ya gitti; Sovyet Rusya'da —Kırım, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Estonya— günlerce kaldı. Her konuda tavır aldı. Sorbonne'da «Epik tiyatro, dramatik tiyatro» konulu çok uzun bir konferans verdi. 121'ler bildirisini imzaladı. Cezayir ve Vietnam sa-

vaşlarına karşı her türlü becelleşmeye katıldı. Nobel Ödülü'nü geri çevirdi. Russel yargı kuruluna başkanlık etti. Mutualité'de «Edebiyatın Gücü Nedir?» konulu bir açıkoturuma katıldı. Bu sırada yazmaktan da geri durmadı. Ama hep sağlıklı ve zindeydi.

Onu tanıdığım ilk on yıl işte bu yıllardı. Bu on yılda o, gücüne inanmış, gereğinden fazla çalışmış, yetilerinin doruğunda bir boksör gibiydi. Daha kibriti gösterir göstermez ateş alıyordu. Bireşimci zekâsı, insanı hayran bırakan canlılığı, bu eylemler yüzünden zayıflamış görünmüyorlardı. Onu herhangi bir hastalığa yakalanmış, gerilemiş gibi gösteren en ufak bir iz yoktu. Yüz yaşını bulur diyordum.

Dinamizmi görülecek şeydi, zevk veriyordu. O zekânın Borg'u idi. Tüm topları yakalıyordu. Kimse onu yenemezdi. Onunla konuşmak bir spora dönüşüyordu. Uyuklamaya gelmezdi. Her şeyi görüyor, her şeyi seziyordu. Yorgunluk nedir bilmezdi. Bir uslamlamayı geliştirmeye, bir fikri inceltip açmaya her an hazırdı. Hiçbir şeyi karanlıkta bırakmıyordu. Onu yakalamak için sabah erkenden kalkmak gerekiyordu.

Tüm bunlar o çılgın, öldürücü tutkusuna, edebiyata dönüp gelmek içindi. Büyük bir girişimi tamamlamak üzere, ilaca başvurması gerektiğini sezdiği an, kendini hasta edinceye, yaşamını tehlikeye sokuncaya kadar ilaç alıyordu. Tek bir şeydi ağır basan: Tamamlanacak yapıt.

Son yıllardaki sakinliğini, iç huzurunu anlamak için belki de onun bu yönüne bakmak gerekir.

«İyice yıkılmış olmam gerekirdi; ama bilemediğim bir nedenle kendimi gayet iyi hissediyorum. Yitirdiğim şeyi düşünürken ne melankoliye ne de hüzne kapılıyorum.»

Sonuna kadar formda olmasına karşın, insan onun evinden sıfıra düşmüş bir moralle çıkıyordu. Onu, tek se-

vinç kaynağından yoksun görmek, günlerini doldurmak için nelere katlandığını düşünmek yeterliydi.

«Artık yazamamak, tüm varlık nedenimi ortadan kaldırıyor: Bir vakitler vardım, şimdi yokum.»

«Yaşamımın tek amacı, yazı yazmaktı.»

Yazgının bu öküzlüğünden neden etkilenmemişti? Bu, belki de onun çözümlediği bir gizdi ama bana hiç sözünü etmemiş, ben de ona bu konuda sorular yöneltmek yürekliliğini gösterememiştim.

Onun üstüne çöken bu saçmalıktan kimi sorumlu tutmalı? Yalnız kendini. Açık bir bilinçle, işin iç yüzünü bilerek, sağlığıyla uğraşmamayı seçen kendidir. Artık ona, sonuçlarına katlanmaktan başka bir yol kalmıyordu. Kendi belitini tersine çevirerek uyguluyordu: «İnsanın yaşamı saçma olursa, ölüme daha az katlanır.» Ömrü, saçma bir yaşamın tam tersiydi. Zengin, dopdolu. Bir çocuk düşünün yetkin, kusursuz olarak gerçekleştirilmesi: «Ölümü bir zaferle kefenledim.»

Tutkusunu, hiç gem vurmaksızın, alev alev yanmaya bıraktı; neden esef duyacaktı ki?... Ömrünün son yıllarının biraz pahalıya oturmasından mı? Ne önemi var! Amacına eriştirilmiş bu bütünlük içinde, ölüm, sadece bir epifenomendi.* Hastalık, normal bir yolun sonu idi.

Sovyet Rusya'ya yaptığı birçok geziden, yanında bir Slav metafizik ana ilkesiyle dönmüştü. «İnsan kızakla yokuş aşağı kaymayı seviyorsa, o kızağı tekrar yukarı çıkarmayı da kabul etmelidir.» Saatte yüz kilometre hızla aşağı kaymaktan geri kalmamıştı; şimdi önüne küçük bir bayır çıkıyordu, bu yüzden surat asıp homurdanacak değildi ya. Zaten yakınmak onun harcı değildi.

Son yıllarda, onu görür görmez, hemen sağlığını sor-

Epiphénomène : Ek bulgu, gölgeolay, bir olaya eklendiği halde, onu etkilemeyen olay. (Ç.N.).

makla işe başlıyordum. Özellikle, her zamankinden daha çökmüş, boynu bükülmüş olarak gördüğümde... O hep «Çok iyiyim,» diye yanıtlıyordu. Ardından ayrıntılara geçiyordum: «Ya bacağınız? Gözleriniz? Perhizi sürdürüyor musunuz?» Fazla üzerinde durmadan, kibarca, bana küçük ipuçları veriyor, şöyle der gibi konuşuyordu: «Söyleşi konumuzu siz seçtiniz, ben değil.»

Tutkusu tüm yaşamında izlenir. Siyasada olduğu gibi edebiyatta da. «Kendimi edebiyata vermeyi düşündüğümde, gerçekte düzene giriyordum.»

Siyasaya girişinde de aynı tutkulu tavrı görürüz: «Bir aydın, kendini doğrudan doğruya kitlelerin hizmetine sunduğunda, aydın olarak kendini ortadan kaldırmalı, silmelidir.»

Ama bu tutum ona epey oyun oynamıştır. Ömrünün on beş yılını verdiği *Flaubert*'inden söz ederken, düşsel bir halk yargı kurulu önünde özür diler gibidir: «Bu yapıtım, halk kitleleri tarafından hemen benimsenecek biçimde değildir.»

Siyasal tutkusu onu eyleme iter ama, edebi tutkusu daha güçlüdür. Özür diler ama *Flaubert*'ini de sürdürür. Ona daha çok yükümlülük vermek ve *Flaubert*'ini yüzüstü bıraktırmak isteyen genç solculara karşı nerdeyse kendini savunma durumundadır: «Size verebileceğim her şeyi veriyorum, gelgelelim benim yaşımda, bu sağlık durumunda...»

Savunma durumundadır ama ayak diretir, tasarısını savunur: *Flaubert*'ini sürdürecek, kimse onu yolundan alıkoyamayacaktır. «Bu tasarıya bir kez bağlanmışım; sözün kısası, altmış yedi yaşındayım ve elli yaşlarımdan beri ona çalışıyorum, üstelik daha çok öncelerden kafama koymuştum bunu.»

Rüzgârlara ve kabarmalara, deryanın gelgitlerine karşı, bu çelişkiyi sonuna kadar yaşadı: Kitlelere kişiliğinden

bağışta bulunmak ve biricik, tek tutkusu edebiyatı korumak. Büyüklüğü burada, bu parçalanmadadır. Çünkü şöyle dediğinde, havaya konuşmuyordu: «Şimdi artık, benden istenecek ve siyasaca doğru ve dürüst olan her göreve kendimi hazır görüyorum.»

İstemekten de geri kalmadılar zaten. Belki hepsi doğru ve dürüsttü ama, aynı zamanda pek yararlı da değildi. Ayrıntı aramıyor, ondan istenen her şeyi, yazdığı yazılarda olduğu gibi, yaşamına da yerleştirdiği o eliaçıklıkla, yerine getiriyordu.

Bu tutku bir yaşam boyu sürdü ve sadece altı aycık, bu tutkunun gerektirdiği özveriyle tek satır yazmadı. Hangi insan böyle bir şansa sahip olmakla övünebilir?

Son yıllarında yazmasını önleyen körlüğü bir yana, yaşamı tam bir doruklaşmadır. Artık göremez oluş, —bu karabasan— o dupduru göğe gölge düşürdü.

Bu iç parçalayıcı dönemde, onu bir tek kez bile yenilmiş, sevincini yitirmiş görmedim. O karanlığa kafa tutma, özellikle de artık sözcükler, tümceler yazamayışına üzülmeme istenç ve gücünün ona nereden geldiğini onun yanından ayrılırken insan kendine soruyordu.

Arasıra, aldığı ilaçlar yüzünden, yorgunluk ve uyuklama anları geçiriyor, gözlerini bir an kapatıyor, sonra gene söyleşiyi kaldığı yerden sürdürüyordu.

Sağlığını korumak üzere yuttuğu bütün o ilaçların, söyleşisinin canlılığına adamakıllı ket vurduğu anlarda bile, şaşkınlık verici zekâsını bir saniyecik olsun yitirmiyordu. Hep tetikte, kulağı kirişte, uyanık ve yeni bir tasarıya yönelmiş durumdaydı.

Bitirmiş olduklarıyla pek ender, ilgileniyordu. «Benim en iyi kitabım yazmakta olduğumdur.»

Yeni bitirdiğim bir kitabı ona götürdüğümde, bana ilk sorduğu soru: «Eee, şimdi ne yapıyorsunuz bakalım?» oluyordu. Bir şey sona erdi mi, bir ötekine geçmek gere-

kiyordu. Artık ağır basan yalnız o oluyordu. Tamamlanmış bir tasarının üzerinde uzun boylu durmak yararsızdı. O, hep yeni bir yola çıkışla ilgileniyordu. Yazılacak bir kitap üzerine ortaya sürülen fikirler, söyleşiler, ona, benim gerekli yönü tutturup tutturmadığım hakkında bir pusula işlevi görüyordu.

Bu durum, ona yeni bitirilmiş bir çalışmamı sunduğumda, şu tümcede vücut buluyordu: «Ne güzel! Yapmak istediğiniz şeyi sonuna getirdiniz.» Bu, ilk beğenisi oluyordu. Ancak ondan sonradır ki ayrıntılara iniyorduk.

Sadece ve sadece onunla ilişkiye geçince kendimi yazar hissediyordum. Yanından ayrılır ayrılmaz da bu tuhaf izlenim uçup gidiyordu. Bununla birlikte, edebiyatı ciddiye alır duruma gelmek için, bundan daha iyi bir ortama düşemezdim. Edebiyatın kendisiyle söyleşiyordum. Edebiyat bana da bulaşacak, yaşamımın merkezi olacaktı. Bu virüse yakalanmak hata değildi.

Kişiliğinin bir noktası beni hep şaşırtmıştır. Hem insan psikolojisini çok iyi bilmesi hem de tavlanma, başkasının elinde adeta oyuncak olma yetisi onda nasıl bir arada bulunabiliyordu? Çoğu kez şöyle dediğini duymuşumdur: «Bir yüz, insanı aldatmaz, konuşur.»

Gelgelelim bir iki kez aldanmıştır. Kibarlığından. Umursamazlığından. Kuşkusuz ikisinden de.

O denli yumuşak, tatlı, incelikli olan Sartre, röportaj yapmaya gelen Michel Contat'ın sözünü epey sert kesmiştir:

— Jean Cau* gibi bir sekreteri nasıl oldu da o kadar uzun bir süre tutabildiniz? O Jean Cau ki...

— Bırakın! Jean Cau'nün gelişimi beni hiç mi hiç ilgilendirmez.

Jean Cau, sonradan oyunları, romanları, yazıları ile ünlü bir yazar olmuş, Sartre'a da cephe almıştır. (Ç.N.).

Doğrudur. Bir yüz, insanı aldatmaz, konuşur. Kendisinin sekreterliğini yaptığı sıralarda Jean Cau, şimdi yüzünde bir maske gibi duran o nefret dolu, sert çizgileri taşımıyordu. Yoksa, bana öyle gelir ki Sartre ona sekreterliğini yaptırmaz, gelen yüzlerce mektuba tek başına yanıt vermeyi yeğlerdi.

Görüştüğü kimselerin niteliğini bazen umursamaz gibi görünür, aynı zamanda da korkunç derecede güç beğenir biri izlenimini verirdi. Dostluklarına sadıktı ama, yaşamından çıkıp gitseniz, sanırım pek etkilenmezdi.

İnsan psikolojisinde yanılgısının bir başka ve daha çarpıcı örneği, kendisiyle yapılan bir görüşmede, evlat edindiği kız hakkında söylediği şu sözlerdir: «Capcanlı bir zekâsı var. Son derece sevimli. Yüzünden kibarlık ve incelik akıyor. Tüm fiziksel davranışında ürkek bir ceylan tatlılığı, yumuşaklığı var.»

Geliniz, bir de olgulara bakalım: Sartre'ın cesedinin yakılmasından birkaç saat sonra, Simone de Beauvoir, acıdan harap olmuş, bir akciğer iltihabından bir süre için hastahaneye kaldırılmıştı. Resmi evlatlık belgesiyle donanmış olan bu «ceylan», birdenbire bir leş kargasına dönüşmüş; kazancın kokusunu alarak pespaye bir burjuva gibi kendisine sokulan ve işi artık nabza göre şerbet veren yazılara dökmüş bulunan, pis işlerinde ona hep destek olan eski bir Mao'cunun yardımıyla, Sartre'ın evini soyup sovana çevirmişti.

Bir vakitler üstüne tükürdüğü burjuva yasalarının verdiği hakları kullanıyordu. Simone de Beauvoir, Sartre'ın karısı değildi. Öyleyse hiçbir şeye hakkı yoktu. «Ceylan», onun hastahaneden çıkmasını, hiç değilse anı olarak alıp saklayacağı bir şeyler olup olmadığını sormayı beklemek zahmetine bile katlanmamıştı. Ne gereği vardı! Nasıl olsa yasal hiçbir hakkı yoktu ki!

Yoldaş Sartre, sabahları kendisine kitap okuyan ve onunla birlikte ahlak üstüne bir kitap yazmayı tasarladığı bu genç adamı, evinden kolları paketlerle dolu çıkarken görseydi, ne düşünürdü?

«Bir yüz, insanı aldatmaz, konuşur.» Ama işte iki tane yüz ki, Sartre onlara iyi bakamamıştı.

Salt yazılı yasalar yoktur, ahlak yasaları da vardır. Simone de Beauvoir, elli yıldan fazla süren ortak bir yaşamdan sonra, göz önünde tutulmaya hak kazanmıştı. Onca yıllık birliktelik, hiç değilse Sartre'dan bir iki anıyı alıp korumak hakkını ona fazlasıyla veriyordu.

Bizi birbirimize bağlayan ilişki bir günde kurulmadı. İlk karşılaşmamızda onun için sadece hayranlarından biriydim.

Onun kafasını kurcalayabilen özel durumlardan bir örneği temsil ediyordum, o kadar. Okunacak bir şey çıkaramadan on yıldır yazıp duruyordum. Bunun bir beceri olduğunu da düşünmüyordum. Belki, yazmaktan başka hiçbir becerisi olmayan elleri yüzünden, benim saat tamirciliği yapmama duyarsız kalamadı. Ama bunlar ilgisi için gene de yeterli değildi. Ne ki, ben hem saat tamircisiydim, hem de yazıyordum. Bu, beni daha ilginç kılıyordu. Beni yapmak istedikleri şeyden başka bir şey olmuştum. Üstelik parti üyeliğim, bizi aynı yolun yolcusu yapıyordu. Ve *last but not least** Yahudi'ydim. Baskı altında kalmış azınlıklara karşı hep zaafı olmuştur. «Musevi dostlarımda en beğendiğim yön, kuşkusuz Yahudi düşmanlığının bir sonucu olan kibarlık ve inceliktir,» diye yazmamış mıydı?

Bu listeye bir de oyunlar ve romanlar yazmış olduğum eklenirse, hatta ardından başka kitaplar yazmayı tasarla-

* Last but not least : «Sonuncusu ama en önemsizi değil.» (Ç.N.).

dığımı da söylersem, çerçeve tamamlanmış olur.

«Hepimiz biliyoruz ki dünya değişiyor, insanı değiştiriyor, insan da dünyayı değiştiriyor. Tüm tiyatro oyunlarının temel konusu olması gereken bu durum böyle olmasaydı, tiyatro konusuz kalırdı.»

«Bağımlı* yazarın gerçek işi: Göstermek, tanıtlamak, insanı aldanmaktan, yanılgıdan kurtarmak, önyargıları, tapınılan fikirleri, yutturmacaları, söylenceleri, küçük bir eleştiri asidi banyosunda eritmektir.»

Bana öyle geliyor ki, yazı yazmamış olsaydım, ilişkilerimiz ölü bir noktada kalakalacaktı. O halde bizim ilişki odağımız edebiyatta toplanmış bulunuyordu. Bu olmasaydı, bugün ben de bu anıları tekrar yaşatmaya kalkışmayacaktım. Bir tek anım olacaktı: Kuşkusuz dostça, sıcak, ama arkası gelmeyen o ilk görüşmemiz.

Sanırım bunda onun merakı, öğrenme isteği de, savsaklanamaz bir etkendir.

«İnsanlara gelince, beni ilgilendiren, ne oldukları değil, ne olabilecekleridir.»

Belki de yapıtlarımın oynanmasının, basılmasının beni nasıl değiştireceği olgusu onu eğlendiriyordu. Ne de olsa, yazarlığa başlangıcımın ilk tanığı olarak, bu değişikliği —böyle bir değişiklik olduğu takdirde— seyretmek üzere ilk sıralarda oturacak kişi o olacaktı. Yazar dostlarım için aynı merakı ben de göstermişimdir.

Yazı yazma sanatı, uzun soluklu bir iştir ve kolayca gerçekleştiriliyormuş gibi görülebilen bu doğurma işi çok vaktimizi alır. Oysa asıl sona erdirme, tamamlama, gerçekleştirme, öldüğümüz gün ortaya çıkar. Ama gene de öyle bir an gelir ki bunun çerçevesi belirmeye, son çizgileri de resmedilmeye başlar. Bu ağır yürüyen yapım işi,

* Engagé : Sartre bu sözcüğü gönüllü olarak bağlanan anlamına kullanıyor.

bu insan yaşamının aşamaları, bina o insanın kendi olunca, kayıtsız bırakmıyor.

«Ünlülerle karşılaşmak, hayır! İnsan, yeni yeni üne kavuşmakta olan biriyle karşılaşırsa bu daha ilginç oluyor: Hangi aşamalardan, hangi basamaklardan geçtiğini görebiliyorsunuz. İnsan onun değişimini ve ne olduğunu yakalayabiliyor. Ama çok önceden M. Chaplin ya da Stroheim* olmuş bir kişiyle karşılaşırsanız, salt onun dışarıya sızdırmaya alışık olduğu ve hep öyle gösterdiği o kişilik içinde donup kalan kişiyi görebilirsiniz. Bu da artık onun, o kişiliği oynamasından değil, o kişilik tarafından yakalanmasındandır.»

Ben iyi bir sığmaktaydım. «Ünlülüğüm», şimdilik, kişiliğimde hiçbir değişiklik yapmıyordu. «Doruklara» doğru ilerleyişimin aşamalarını izleyebiliyordu.

Şansım henüz başarılı olamayışımdan ya da pek az başarılı oluşumdan geliyordu. Bu nedenle kişiliğim bunlardan etkilenmemişti. Böylece, gülünç olmaktan kurtuldum. Şan, şeref ya da para, ya da her ikisi de, güçsüz bir insanın üstüne yıkıldığında onu ne kılığa sokar, bilinmez. Bir de bakarsınız bugünden yarına normal bir insan, dokunsanız patlayacak bir balona dönüşmüş.

Sıkıntı, eğer ünlülük beni o güçlü kolları arasına almış olsaydı, neye dönüşeceğimi görememiş olmasında. Kendini göstermeden, bir kuşku payı bırakarak dolaşıyordu benimle. İlk «başarılarımdan» sonra, bende bir sapma olmayınca, daha büyük «başarılarda» daha başka olacağımı varsaydıracak bir yön göremiyordu. Kısacası, aksi ortaya çıkıncaya kadar bana güvenmek zorundaydı.

Yazdıklarıyla yaptıkları, birbirini tutuyor mu diye ben onu sınavdan geçirirken, o da o muzip bakışlarıyla, bir oyunum oynandığı ya da bir romanım yayımlandığında,

Eric Von Stroheim : Ünlü Alman sinema sanatçısı. (Ç.N.).

kazara basında benim için pek de kötü şeyler yazılmamışsa, şişinip şişinmediğimi gözlüyordu.

Yeni bir oyunum sergilendiği vakit, o sert ve acımasız yazı uzmanlarının kaleme aldığı tüm inceliklerin bir özetini yapmaktan ayrı bir zevk alıyordu:

«Le Monde iyi yazmış, Observateur de öyle; Expresse kötü, Figaro da kötü. Eh yakınmanız gerekmez; yazdıklarınıza dikkat edilirse hiç de fena değil...»

Onun sayesinde, eleştirmenlerin söyleyebileceklerine öyle büyük önem vermemiştim. Onlar mesleklerinin gereğini yapıyordu, ben de benimkinin. Benim için en önemli yargı, Sartre'ın yargısıydı. O iyi bulduysa, yağabilecek bütün küfürlere şerbetli oluyordum.

Sartre, «Les Cahiers Charles Dullin» de *Sinekler* oyunu dolayısıyla yazdığı yazıya şöyle başlıyordu: «Charles Dullin'e karşı —tanıdığım andan itibaren bir insan olarak ona duyduğum saygı ve dostluğun dışında— iki minnet ve teşekkür borcum vardır...»*

Ben de Sartre üzerine bir yazıya aynı biçimde başlayabilirdim ama söyleyeceklerim daha çok olurdu. Kitaplarımın basımı için yaptığı yardımlar, yazdığı önsözler, bir oyunum sergilendiğinde omuz veren yazıları ve devamlı desteği dışında, benim bu uğraşa büyük bir iç huzuruyla yaklaşmama da neden oldu. Bu son derece güç tiyatro yazarlığı uğraşında, ilk adımlarımı attığım dönemde, ilk temsillerin o boğucu sıkıntılarından beni kurtardı.

Seyircilerin oyunumu nasıl karşılayacaklarını göre-

Charles Dullin: (1885 - 1949) büyük Fransız tiyatro adamı. Önce Copeau ile çalışmış, 1923'lü yıllarda Atelier Tiyatrosu'nu kurarak hazırlayıp sergilediği oyun dağarıyla gerçek değerini kabul ettirmiştir. Çıkardığı program dergisine, «Les Cahiers Charles Dullin» adını vermişti. (Ç.N.).

yim diye, salonda bana bir koltuk ayırmalarını istediğimde tiyatro yöneticileri pek şaşırmış görünürlerdi. Çünkü derlerdi ki, o ilk akşam, yazarlar çoğu kez, nabızları yüz yirmiye çıkmış bir halde, midelerinde birkaç sinir yatıştırıcı hapla, tiyatronun kaldırımında bir aşağı bir yukarı volta atarlarmış.

Sartre beğeniyordu. Başkalarının ne düşündüğü...

Ayağımı özengiye oturtmaktan da fazlasını yaptı, bana dayanma gücü verdi o.

Ama onun iyilikseverliği zaten dillere destandı. Yeni başlayan yazarlara yardım etmek üzere ne önsözler, ne yazılar yazmamıştı ki... Bana bağışladığı şeyler üzerinde neden uzun boylu durmalı. Biz Sartre ile ayrıcalıklı bir alanda değil, onun gönül zenginliğinde birlikteydik. Yaşamını başkalarına yardım etmekle geçirmiştir.

Siyasal alandaki ilişkilerimiz sırasında her şey daha bir belirginleşmişti belki. «Hep düşünmüşümdür, önemli olan insanın ne olduğu değil, ne yaptığıdır.» Onu sokak eylemlerinde izlemek, kazanç haneme, şu oyunu ya da bu romanı yazmış olmamdan çok daha fazla şeyler eklemiştir. Belki de onun için en iyi ölçü: Edebi ve siyasi kavgacılıktı. Ama, yazı yazmayan kişilerle de dostça ilişkileri olmuştur. Demek ki edebiyat yeterli değildi.

Paris sokaklarında sık sık onunla birlikte görünmekle, belki de güvenilir dostlar kartına bir puan daha eklemiştim.

O sıralar daha dostluğumuzun yarı yolundaydık. Bu başarıyı somutlaştırmak için bana on yıl kalıyordu. İlişkimizin bu ikinci dönemine fazladan bir kozla yanaşıyordum: geçmiş ilişkilerimizin aklanmış olması. Biriyle yıllardan beri görüşüyorsanız, birbirinize aktaracağınız belirli bir geçmişiniz oluyor ve bu bir sıcaklık doğuruyor. Sıfırdan başlamıyorsunuz. İnsana çok hoş gelen bu haktan payınızı alıyorsunuz. Bir söyleşide, gereksiz bir sürü tümceyi kullanmaz oluyorsunuz artık.

Bir başka konu da gene aynı şekilde ağırlık kazanıyor. Yaşamı boyunca herkesin yardımına koşmuş olan Sartre, —ne yazık ki bir sonuç vermeyen— yardıma koşma isteğimi duyarlıkla karşılamıştı.

Bu başarısızlığımdan aylar sonra, sağlığını sormak üzere onu telefonla her arayışımda, teşekkür ediş biçiminden anlamıştım bunu.

Aramızdaki dostça ilişkiye katkısı olan daha birçok küçük şeyden söz edilebilir ama, bana öyle gelir ki eğer bu ilişki varlığını sürdürdüyse bu büyük ölçüde şu iki öğe sayesinde olmuştur: Yazın ve siyasa.

Bir bireye duyulan sevgiyi sağlayan nedir, pek bilinir mi? Bu belki, sadece küçücük bir hiçtir. Ama bu hiç, özel bir duyarlık biçimini derinden kavramakta o bireye karşılık olmaktadır. O kişi dünyanın tüm kusurlarını da taşısa, duygunuz bundan etkilenmez. Size çok önemli görünen bu küçücük hiç üzerinde yoğunlaşır kalırsınız.

Hangi önemsiz ayrıntının sonucu bir başkasının belleğine silinmez bir biçimde yerleştiğinizi bilmek güçtür.

Ola ki Sartre'ın, kafasının bir köşesine yerleştirdiği ve beni görür görmez canlanan o «yıkılmaz imge», edebiyatla da, siyasayla da, hatta ağır bir biçimde ipotek altına alınmış dünyaya gelişimle de ilgili değil, sadece yaşamımın pek sade bir olgusundan ileri gelmekteydi.

Günlük dertlerimi sergilemek için gitmiyordum ona. Herkesin derdi kendine, onunki de ona ait olmalıydı. Ne diye şişirecektim kafasını. Ne ki günlerden bir gün, evine gittiğimde, kapısını her açışında görmeye alışık olduğu o gülümsemeden yüzümde eser yoktu. Hemen fark etti ve ne olduğunu sordu. Köpeğimi toprağa verdiğimi söyledim. Madem sormuştu, saklayacak hiçbir neden göremiyordum. Üstünde durmayabilir, başka bir konuya geçebilirdi. Hayır, öyle yapmadı ve söyleyiş biçimime şaşırarak bir an baktı, sonra sordu:

— Toprağa mı verdiniz? Öldüğünü mü söylemek istiyorsunuz?

— Evet, öldü. Ona bir iğne yaptım ve gömmek üzere sabahı bekledim. Sabahleyin de Paris'e yakın bir ormana götürüp gömdüm.

Yabancı bir dille konuşuyormuşum gibi baktı bana:

— Ona iğneyi siz mi yaptınız?

— Evet. Veterinere, köpeğimi kendisine getiremeyeceğimi söylemiştim. İlacın adını söyledi ve iğneyi neresinden yapmam gerektiğini anlattı.

Sartre, bu açıklamayı pek kavrayamamıştı:

— Peki neden bu zor işe katlandınız?

— Acısına daha fazla katlanmak zorunda kalmamak için.

— Anlamıyorum.

— Köpeğim, iyileştirilemeyecek bir hastalığa yakalanmıştı. Çok acı çekiyordu. Onu alıp veterinere bırakmak, sonra da bir şey olmamış gibi çekip gitmek elimde değildi. Hem bu veteriner için de bir angarya olacaktı. On iki yıl birlikte yaşadıktan sonra köpeğime sırt çeviremezdim.

Bu açıklamamı mantıklı bulmuştu ama gene de bir tuhaf bakmayı sürdürüyordu. Onun sorumluluk kavramına göre bile bunda bir abartma vardı. Bu sorumluluk, onca, yüksek memeli hayvanlar arasında uygulanma alanı buluyordu. Her şeyi çok kısa zamanda kavrayan Sartre'ı ilk kez, öğelerini kavrayamadığı bir sorun karşısmda biraz afallamış görüyordum.

Kim bilir, belki başka şeyler değil de, işte bu afallama benim dostluk hesabıma kaydolunmuştu. «Yavan bir olağanlık içinde bocalayıp duran,» «bir başka eşi olmayan herhangi biri» oluşum, onun zengin, dopdolu ve tutkulu gönlünde, farkında olmaksızın varlığa benzeyen bir şeyle-

rin izini bırakmıştı. Beni sürüden çıkarıp onun bilincine yerleştiren bir damgaydı bu.

Sinir hücrelerimizin derinliğinde biz farkında olmadan çalışan bu garip mutfak, buluşmalarımız sırasında yavaş yavaş pişen bir yemeğin ilk malzemesini belki de bu vesileyle dikmişti. İlk olmasa bile, kuşkusuz malzemelerden biriydi bu. Bir bütün oluşturan ve dostluk mutfağının temelinde yatan küçük, önemsiz şeyler... Herkes, kendi istekleri, zorunlukları ve kendi mutlaklık fikriyle kurar bunları.

Özel durumlar olmadıkça, gölgede kalan bu bileşimlerin üstüne pek sık eğilmeyiz. Bir ilişkiyi kuran öğelerin toplamı üzerinde her hafta kafa yormamıza bir neden de yoktur zaten. O ilişki kopmadığı sürece, bu konuda insan kendine soru sormaz. Yalnız ölüm ve onun «kaçınılmaz yargısı»dır ki bu kolay, apaçık gibi görünen gerçeklikler üstüne sizi düşünmeye zorlar.

Şimdi de bırakalım, biraz başkaları konuşsun. Onun çevresindekiler, onunla görüşmüş olanlar, onu iyi tanıyanlar. Salt, benim tanıdığım Sartre'a, onların Sartre'ı benziyor mu, benzemiyor mu diye.

Rossana Rossando: «Koşarak, eliaçık, tüm engelleri aşarak, düşerek, kalkarak, yeniden düşünerek ve her şeyi sorun yapıp gözden geçirerek yaşadı, öyle öldü.»

Francis Jeanson: «Sartre'ta başkalarının özgürlüğüne çağrıda bulunmak gereksinimi, başkalarını baştan çıkarmak gereksinimi kadar canlı ve esaslıdır.»

Henri Guillemin: «Hep alesta bekleyen bir eliaçıklık, gönül zenginliği. Yararlı olma tutkusu (...) arasıra, onun bu verişinin hor görülme ve umursanmazlıkla karşılandığına tanık oldukça, gırtlağıma bir şey takılmıştır.»

Claude Lanzmann: «Sartre'ın ardında hiçbir şeyi yoktur, hiçbir şey onu tutmaz; her zaman kendinden ilerdedir, her şeyle ilgilidir: Hedefe hücum. Onun ilkesidir bu. (...) Kişisel politikası, hep çalışmak, vaktini iyi değerlendirmektir. Ölü, boş vakitleri en aza indirirken, kendini baştan tırnağa her şeye adar. Görevine, size, bana; kime olursa.»

Jean Genet: «Sartre, burjuvazinin dahi bir başbelasıdır.»

Jean Daniel: «Bu yüzyılın yetiştirdiği en kapsamlı, en verimli, en yürekli ve en zengin gönüllü zekâ.»

Simone de Beauvoir: «Geçmişteki anılarına pek az koyverir kendini. Şaşırtıcı bir içtenlikle hatalarını, kusurlarını kabul eder. Başarısızlıklarını umursamaz. Parasını, vaktini, kişiliğini hesapsız kitapsız verir.»

Ve şimdi de, ölümünün ertesinde basında çıkanlardan bazı tümceler: «Tepeden tırnağa namus.» «Davranış soyluluğu.» «Başkalarını dinlemek üzere sonsuz bir vaktini bağışlama yetisi.» «Nezaket değil, gerçek kibarlık, gerçek inceiik.» «Edebiyat, onun gerçek tutkusu.» «Yorgun da olsa, neşesi, sıcaklığı, dinleme yetisi gene de gözden kaçmazdı.» «Doğal, yapmacıksız, saf ve hayran çocuk.» «Özünde capcanlı, mizah dolu, hoş adam.» «Karşılıklı konuşup görüşmeye her zaman hazır.»

İşte onun gerçek portresi, harfi harfine. Sartre ile Pirandello'nun tiyatrosu arasında hiçbir ilişki bulamazsınız. O, *Size Öyle Geliyorsa Öyledir*'lerde* yoktur. Gene, kurbanın portresini ortaya çıkarmak için on ayrı tanık dinlenip, on ayrı betimlemeye başvurulan polisiye filmlerde de yoktur.

Sartre, o hep dilediği, olmak istediği saydamlığın ta kendidir. Öyle hokkabazlık filan yok. Elleri de cebi de bomboştur. Her şey kafasının içindedir. Ama ne kafa! Bir an dinleyelim mi onu? Salt zevk olsun diye. O tipik, kimseciklerinkine benzemeyen, güçlü, ısıran sesi dinlemek zevki için.

«Her şeyin başlangıcında, önce karşı koyma vardır.»

«Havagazını açın ya da gidip balık avlayın, ama hile yapmaya kalkışmayın.»

* Pirandello'nun ünlü oyunu.

«Dünya, edebiyattan pekâlâ vazgeçebilir. Ama insandan daha da kolay vazgeçebilir.»

«Düş kuran bir bakkal, müşteri için küçük düşürücüdür. Çünkü artık tümüyle bakkal sayılmaz.»

«Utanma, özü gereği, keşfetmektir. Ben, başkasının beni gördüğü gibi olduğumu keşfediyorum.»

«Gurur, her şeyden önce boyun eğmektir; 'böyle olmak'tan gurur duymak için, önce, sadece böyle olmaya boyun eğmiş olmam gerekir.»

«Zekâ kokar. Ama budalalıktan daha çok değil. Her zevke göre koku vardır. Biri yırtıcı hayvan kokar, öteki insan.»

«Özgürlük, fizikötesi değil, pratik özgürlük, proteinlerle koşullandırılmıştır.»

«Nevroz, kişinin, bütün geçmişine, şimdisine, geleceğinin görülebilen imgelerine bir bütün halinde ve isteyerek uymasıdır. Şöyle de denilebilir: Yaşanan hayatla algılanan dünyanın bütünlüğü karşısında kendini katlanılabilir kılmanın bir yoludur.»

«Her insan, kendine olanaksız gelen olabilirlikler bütünüyle, negatif olarak belirlenir; yani az ya da çok tıkanmış bir gelecekle belirlenir.»

«Her şey gereksinme içinde kavranır. Maddi varlığın, —insanın— bir parçası olduğu maddi bütünle ilk kaba ilişkisi budur.»

«Öfke, yalnız çok karmaşık durumları basitleştiren büyülü ve kör bir girişimdir.»

«İnsan bütün yaşamı boyunca direnmiş olsa bile, şu toplumda her zaman biraz uzlaşmacıdır.»

Sartre, tek başına, sizi şu insan soyuyla barıştırırdı. Eğer o soy, hiç değilse, bu tipte tek bir örnek çıkarabilseydi, her şey olasıydı. O vakit, «adaletsizliğin saltanatını daha az adaletsiz kılmak»ta, insan başarılı olabilecekti.

Sartre'ın nitelikleri, yetileri üstüne koskoca bir kitap

yazılabilir. Çünkü tüm nitelikleri kendinde toplamıştı. Yıldırım çeken bir paratoner örneği dostlukla sevgiyi kendinde topluyordu. Tavır alışlarıyla saygınlığı artıyordu. Hiçbir şey onu kayıtsız bırakmıyordu. Adaletsizliğe, haksızlığa dayanamıyordu. Geç de olsa, siyasete atıldığında kendini olduğu gibi siyasete vermişti. Lokmaları ikişer ikişer yutuyordu. Acelesi vardı. Gözleri hep faltaşı gibi açılmış, kalemine sarılarak, sokağa fırlayarak, yaşamını tehlikeye sokarak savaşıyordu. «Duruma çekinmeden, korkmadan bakmak istiyorum. Ben durumun daha ne olduğunu kavrayamadan onun arkamdan saldırmasını istemem.»

Felsefesinin eksenlerinden biri kusursuz bir biçimde gerçekleştirildiğinde, uygulamada ne gibi sonuçlar doğuruyordu; bunu kendi yaşam biçimiyle gösteriyordu.

«İstediğimizi yapamayız; bununla birlikte, olduğumuz şeyden sorumluyuz. İşte kanıtı: Kendini aynı anda birçok neden bularak açıklayan insan, aynı yükü taşımakta gene de yalnızdır. Bu anlamda özgürlük ilenç anlamına gelebilir, bir ilençtir. Ancak aynı zamanda insan yüceliğinin tek kaynağıdır.»

Bazı kişiler bu portreyi biraz tozpembe bulacaklardır. Kimileri daha ayrıntılı, daha iğneleyerek çizebilirler onu. Ama ben olduğu gibi bırakır, tek satırını karalamam. Ben onu böyle gördüm, böyle yaşadım, böyle duydum.

Ona daha az dostluk göstermiş olanlara da hakseverlik kaygısıyla burada söz verelim:

E.M. Cioran: «Geleceği olmayan, bomboş ve şaşılacak derecede basit bir düşünür. Düşüncesini sömürerek dillere düşürmek istiyor. (...) Onda her şey dikkat çekici ama gerçeklik ve içtenlik dışında.»

J.-P. Faye «Eylemin ya da tarihin yol almasını engelliyor.»

Kanapa «Hayvan tehlikelidir.»

L.-F. Céline «Salyası akan vantuz, gözlüklü katır. Allahın belası, bok tulumu, pis herif.»

Kléber Haedens : «Sartre, çirkin ve iğrenç olan her şeye karşı tiksindirici bir zevki açığa vurur. Etkisinin, çağımız yarınını çirkinleştirmekte katkısı olacaktır.»

Max Gallo «Yaşamını böyle işleri tıkırında giden bir işletme gibi tehlikesizce yönetme biçimiyle, rahatlığın, ihtiyatlılığın yetkin bir örneği olarak kalıyor.»

Ölümünden bir iki gün sonra basında çıkan yazılardan alınan bu özetler, yaşamı boyunca onun üstüne atılan tonlarca çamurun yanında sinek vızıltısı kalır.

Mayıs 1968 sonlarında, «Cohn Bendit Dachau'ya! Sartre darağacına!» çığlıklarıyla, isterik öfkelerini kusarak Champs-Elysées'den yukarı doğru çıkan üç renkli bayraklara bürünmüş o insan sürülerini hatırlayalım.*

Onlar, hiç değilse ondan nefret etmekte haklıydılar. Hedeflerinde yanılmıyorlardı. Kendi ortamlarından çıkan bu burjuva felsefecisinden yaşamım, çorbalarının çok güzel olduğunu söylemeye hasretmesini isteyeceklerdi. Ama o nankör, canavar, o çorbanın içilmez olduğunu haykırmaktan bir an bile geri kalmamıştı. Çorba o kadar pis kokuyordu ki, onu bir köpek bile içmezdi.

Sartre, basından fışkıran bu korkunç nefret seline, o özgül mizah anlayışıyla daha çok önceden şöyle cevap vermişti: «Arasıra biraz ısırmanız gerek: Pek çok şeyi kutsuyorsunuz.»

Daniel Cohn Bendit : 1968 Mayıs olaylarında genç öğrenci lideri. (Ç.N.).

Georges Michel

SARTRE YILLARIM

bir dostluğun öyküsü

anı

Sartre Yıllarım ünlü bir yazarın ölümünden sonra yayımlanan alışılmış, sıradan bir anı kitabı değil. Bu kitap Sartre'ın, asıl uğraşı saat tamirciliği olan Georges Michel'i yazarlığa ne büyük bir içtenlik ve cömertlikle özendirdiğini belgeliyor. Ünlü yazarın yatağa düştüğü son günlerine kadar güvendiği kişilere nasıl destek olduğunu onu yakından tanıma mutluluğuna erişmiş birinin kaleminden ayrıntılı olarak öğreniyoruz. Türkiye'de **Pazar Gezintisi, Oyuncaklar** ve **Güneşte Bir Yer** oyunlarıyla adını duyuran Georges Michel bu kez Türk okurlarının büyük bir ilgiyle okuyacakları değişik türde bir yapıtla karşımıza çıkıyor.

adam 220